

Førtidspensjon og innvandrere

Bo Vignes

Masteroppgave

Våren 2011

Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Forord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder, professor Hans-Tore Hansen. Hansens kyndige veiledning, konstruktive tilbakemeldinger, positive innstilling og engasjement, har utgjort en nøkkelrolle i hele arbeidsprosessen.

Takk til Alexander Flaa, Øystein Haakseth, Knut Christoffersen og Dag Sandvik for gode diskusjoner og innspill; noen mer faglige enn andre. En stående applaus til det sosiale miljøet på master i sosiologi ved UiB. Man kan aldri drikke en kopp kaffe for mye i dette miljøet. En stor takk til Marie Bjelland, Steinar Johannessen og Anne-Hege Strand for gode kommentarer og innspill i slutfasen av prosjektet.

Jeg vil også rette en stor takk til mine foreldre for støtte igjennom hele utdannelsen.

En ekstra stor takk til Marie Bjelland. Hun har gitt meg en enorm støtte, og minnet meg på at det finnes et liv etter og ved siden av masteroppgaven.

Bo Vignes

De data som er benyttet i denne publikasjonen er hentet fra Statistisk sentralbyrås database FD-Trygd. Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste har tilrettelagt datauttaket for analyseformål. Ingen av de overnevnte institusjoner er ansvarlig for de analyser eller tolkninger som er gjort her.

Sammendrag

Temaet for denne masteroppgaven er førtidspensjonering i form av uførepensjon og avtalefestet pensjon (AFP) blant førstegenerasjonsinnvandrere og personer født i Norge. Ved bruk av Forløpsdatabasen trygd studeres tre overordnede problemstillinger: 1) I hvilken grad pensjonerer norskfødte, ikke-vestlige innvandrere og vestlige innvandrere seg til henholdsvis uførepensjon og AFP, 2) i hvor stor grad kan forskjellene mellom gruppenes pensjonsmønster forklares ved ulike individuelle ressurser og ulik tilknytning til arbeidsmarkedet og 3) i hvilken grad er effekten av utdanning, arbeidsmarkedstilknytning og familieforhold avhengig av kjønn og innvandrerbakgrunn?

Tre teoretiske innfallsvinkler på førtidspensjonering blir drøftet i oppgaven: *mikroøkonomisk teori*, *utstøtingsmodellen* og *medisinsk sosiologi*. Mikroøkonomisk teori forstår førtidspensjon som er et resultat av individuelle valg, mens utstøtingsmodellen forstår førtidspensjonering i lys av arbeidsmarkedets evne til å innlemme svakere grupper. Medisinsk sosiologi har et bredere fokus på sykdom og helse generelt, og er således mest relevant i forhold til uførepensjonering. Teoriens rolle i oppgaven er primært å rettlede analysene og peke i retning av plausible forklaringer på oppgavens empiriske analyser.

Jeg har valgt å bruke forløpsanalyser for å tilnærme meg oppgavens problemstillinger. Kaplan-Meier-metoden er brukt for å studere norskfødte personer og innvandrere sitt pensjonsmønster til uførepensjon og AFP. Separate Kaplan-Meier-funksjoner er estimert for ulike fødselskohorter, kvinner og menn. Disse analysene viser at ikke-vestlige innvandrer menn har tidligere og høyere pensjonstilbøyelighet til uførepensjon enn resten av befolkningen, og at norskfødte personer pensjonerer seg mer til AFP enn innvandrere. Vestlige innvandrere har stort sett lavere pensjonstilbøyelighet til uførepensjon enn personer født i Norge og ikke-vestlige land. Vestlige innvandrerkvinner har imidlertid en relativ høy pensjonstilbøyelighet til AFP-ordningen. Kohortanalysene viser at tendensen til at gruppene ender på ulike pensjonsordninger har økt i takt med at AFP-ordningen har blitt mer tilgjengelig og aldersgrensen for uttak av AFP har blitt redusert.

For å studere hvorvidt forskjellene i gruppenes pensjonstilbøyelighet skyldes individuelle ressurser og tilknytning til arbeidsmarkedet, og hvorvidt risikoprofilen for førtidspensjonering er ulik for innvandrere, har jeg estimert separate stykkevise konstantmodeller for menn og kvinner født i Norge, vestlige og ikke-vestlige land. På grunn av datamessige hensyn studerer disse analysene kun pensjonering til uførepensjonsordningen. Analysene viser at forskjellen

mellom gruppenes pensjonstilbøyelighet til uførepensjon blir redusert, men at denne reduksjonen må ses i sammenheng med at utdanning og arbeidsmarkedstilknytning påvirker overgangsraten til uførepensjon ulikt blant innvandrere sammenlignet med norskfødte personer. Analysene viser blant annet at innvandrere med lav utdanning og svak tilknytning til arbeidsmarkedet har *lavere* risiko for uførepensjon enn innvandrere med et visst nivå av individuelle ressurser og en viss tilknytning til arbeidsmarkedet. Blant personer født i Norge har personer med lav utdanning og svak tilknytning til arbeidsmarkedet *høyere* risiko for uførepensjon enn personer med et visst nivå av individuelle ressurser og en viss tilknytning til arbeidsmarkedet. To forklaringer på disse funnene blir særlig diskutert i oppgaven. For det første at den lave risikoen for uførepensjon blant innvandrere kan skyldes at innvandrere opplever barrierer i møte med uførepensjonsordningen. Den andre forklaringen går på at innvandrere med lav utdanning og inntekt er friskere eller har mindre behov for uførepensjon enn norskfødte personer med lav utdanning og inntekt.

Analysene viser også at sammenhengen mellom sivilstatus og risikoen for uførepensjon er annerledes for innvandrerbefolkningen sammenlignet med resten befolkningen. I tråd med tidligere forskning viser analysene at å være gift er assosiert med lavere risiko for uførepensjon blant personer født i Norge. Blant ikke-vestlige innvandrere er det en motsatt tendens. I denne gruppen har gifte personer høyere risiko for uførepensjon enn ugifte og skilte personer. Ugift ikke-vestlige innvandrerkvinner skiller seg særlig ut med spesielt lav risiko for uførepensjon. Analysene støtter således en generell hypotese om risikoprofilen for førtidspensjonering er ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med resten av befolkningen, og at førtidspensjonering blant innvandrere krever andre forklaringer enn førtidspensjonering i befolkningen for øvrig.

Antall ord i besvarelsen (eksklusiv sammendrag, innholdsfortegnelse, vedlegg og litteraturliste): 31 480

Innholdsfortegnelse

FORORD	II
SAMMENDRAG	III
FIGUROVERSIKT	VIII
TABELLOVERSIKT	VIII
1 INNLEDNING	1
1.1 Tema og problemstilling	1
1.2 Før tidspensjon og pensjonsordningenes oppbygning	2
1.3 Veksten i antall pensjonister	4
1.4 Innvandring, velferdsstat og sentrale trekk ved innvandrerbefolkningen	7
1.4.1 Etnisitetsbegrepet og kategorisering av landbakgrunn i oppgaven.....	8
1.4.2 Nyere norsk innvandringshistorie og demografiske trekk ved innvandrerbefolkningen	9
1.4.3 Tidligere forskning – innvandreres tilknytning til arbeidsmarkedet og ulike velferdsordninger	10
1.5 Gangen videre i oppgaven.....	14
2 TEORETISK RAMMEVERK OG TIDLIGERE FORSKNING	15
2.1 Innledning.....	15
2.2 Før tidspensjon – resultat av individuelle valg.....	17
2.2.1 Arbeid-fritid-modellen.....	17
2.2.2 Prinsipal-agent-teori.....	18
2.2.3 Arbeid-fritid-modellen, prinsipal-agent-teorien og innvandrere	20
2.2.4 Humankapitalteori	21
2.2.5 Landspesifikk humankapital.....	22
2.2.6 Diskriminering	23
2.2.7 Pensjon som rasjonelt valg – analytisk rekkevidde og kritiske innvendinger.....	26
2.3 Før tidspensjon – resultat av arbeidsmarkedets brutalitet	27
2.3.1 Utstøtingsmodellen.....	27
2.3.2 Innvandrere og arbeidsmarkedsstruktur	30
2.3.3 Kritiske innvendinger til utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori. 32	
2.4 Før tidspensjon, helse og innvandrere	33

2.4.1 "Disease", "illness" og "sickness"	34
2.4.2 Etnisitet og observerte helseforskjeller – tidligere funn og ulike forklaringsmodeller.....	34
2.4.3 Sosial posisjon i vertslandet.....	37
2.4.4 Kulturelle aspekter	38
2.4.5 Seleksjonsprosesser.....	39
2.4.6 Etnisitet, kjønn og familiens rolle	40
2.5 Avsluttende diskusjon og noen empiriske forventninger	41
3 DATA, METODE OG DESKRIPTIV STATISTIKK	45
3.1 Innledning.....	45
3.2 Datagrunnlag	45
3.2.1 Generelt om datasettet	45
3.2.2 Styrker og svakheter ved datasettet	45
3.2.3 Utvalg og kategorisering av landbakgrunn	48
3.3 Valg av metode.....	49
3.3.1 Generelt om forløpsdata og -analyse	49
3.3.2 Kaplan-Meier-metoden	50
3.3.3 Den eksponentielle overgangsratemodell og den stykkevise konstantmodell	52
3.4 Analysestruktur	54
3.4.1 Deskriptive analyser av pensjonsmønsteret til uførepensjon og AFP.....	54
3.4.2 Multivariate analyser med overgang til uførepensjon som avhengig variabel.....	57
3.5 Operasjonalisering av de uavhengige variablene i de multivariate analysene	59
3.5.1 Relasjon til arbeidsmarkedet (variabler med tidsforsinkelse)	63
3.5.1.1 Arbeidsinntekt	63
3.5.1.2 Sysselsetningsstatus.....	63
3.5.1.2 Mottak av sosialhjelp.....	63
3.5.2 Utdanning og sivilstatus (variabler uten tidsforsinkelse)	64
3.5.2.1 Utdanning	64
3.5.2.2 Sivilstatus	65
3.6 Deskriptiv statistikk for de uavhengige variablene	65
3.6.1 Demografiske forhold og sivilstatus.....	67
3.6.2 Arbeidsmarkedstilknytning.....	67
3.7 Avslutning	69

4 UFØREPENSJON OG AFP – DESKRIPTIVE FORLØPSANALYSER	70
4.1 Innledning.....	70
4.2 Sammenheng mellom fødeland, kohorter og pensjonsordning	70
4.3 Fødeland, kjønn og pensjonsordning	73
4.3.1 <i>Uførepensjon</i>	73
4.3.2 <i>AFP</i>	76
4.3.4 <i>Uførepensjon og AFP samlet</i>	76
4.4 Oppsummering	77
5 MULTIVARIATE ANALYSER – OVERGANG TIL UFØREPENSJON	79
5.1 Innledning.....	79
5.2 Overgangsrate uten kontroll for uavhengige variabler.....	82
5.3 Sammenhengen mellom overgangsraten og de uavhengige variablene.....	85
5.3.1 <i>Utdanning</i>	85
5.3.2 <i>Arbeidsmarkedstilknytning – inntekt, sysselsetningsforhold og mottak av sosialhjelp</i>	86
5.3.3 <i>Sivilstatus</i>	89
5.4 Predikert overgangsrate for ”lav-, middels- og høyressursprofiler”	89
5.5 Oppsummering	96
6 DISKUSJON OG AVSLUTNING.....	97
6.1 Innledning.....	97
6.2 Førtdispensjonering til uførepensjon og AFP	97
6.3 Uførepensjon som førtdispensjonering	101
6.3.1 <i>Individuelle valg og beslutninger?</i>	101
6.3.2 <i>Landspesifikk humankapital eller diskriminering på arbeidsmarkedet?</i>	103
6.3.3 <i>Utstøtingsprosesser?</i>	104
6.3.4 <i>Helseforskjeller?</i>	107
6.4 Konklusjon	109
6.5 Noen forslag til videre forskning	112
APPENDIKS	115
REFERANSER:.....	121

Figuroversikt

Figur 1.1: Utvikling i antall uførepensjonister. Etter år og kjønn.	5
Figur 1.2: Utvikling i antall AFP-pensjonister. Etter år og kjønn.	6
Figur 1.3: Utvikling i antall innvandrere. Etter år og region.	10
Figur 3.1: Datastruktur for variabler med tidsforsinkelse.	62
Figur 3.2: Andel i ”uten arbeid”, ”deltid” og ”heltid”. Etter kjønn og fødelandskategori. ..	68
Figur 4.1: Kaplan-Meier-funksjoner for overgangsmønsteret til uførepensjon og AFP. Etter kohort og fødelandskategori.	71
Figur 4.2: Overgangsmønster til førtidspensjon for menn født etter 1935. Etter fødelandskategori og pensjonsordning.	74
Figur 4.3: Overgangsmønster til førtidspensjon for kvinner født etter 1935. Etter fødelandskategori og pensjonsordning.	75
Figur 5.1: Overgangsrate fra modell 1. Etter kjønn og fødelandskategori.	83
Figur 5.2: Effektplott for utdanning på overgangsraten for uførepensjon. I aldersgruppen 45-49, øvrige variabler = 0. Etter kjønn og fødelandskategori.	86
Figur 5.3: Effektplott for inntekt på overgangsraten til uførepensjon. I aldersgruppen 45-49 med avsluttende videregående utdanning, øvrige variabler=0. Etter kjønn og fødelandskategori.	87
Figur 5.4: Overgangsrate for gift ”lavressursprofil”. Alle forklaringsvariabler=0.	91
Figur 5.5: Overgangsrate for gift ”middelsressursprofil”. Avsluttende videregående utdanning, 150 000 kr i inntekt og deltid. Øvrige variabler=0.	93
Figur 5.6: Overgangsrate for gift ”høyressursprofil”. Høyere universitetsutdanning, 400 000 kr i inntekt og i heltidsstilling. Øvrige variabler=0.	94

Tabelloversikt

Tabell 3.1: Oversikt over den stegvise reduksjonen i uttak av AFP, kohortinndeling og utvalgsstørrelser.	56
Tabell 3.2: Kategorisering av utdanningsvariabelen.	64
Tabell 3.3: Deskriptiv statistikk for forklaringsvariablene. Etter kjønn og fødelandskategori.	66
Tabell 5.1: Stykkevis konstantmodell for overgang til uførepensjon. Med og uten uavhengige variabler. Menn.	80
Tabell 5.2: Stykkevis konstantmodell for overgang til uførepensjon. Med og uten uavhengige variabler. Kvinner.	81

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

I denne oppgaven vil jeg undersøke om førtidspensjonsmønsteret er ulikt for innvandrerbefolkningen sammenlignet med befolkningen for øvrig. I SNF-rapporten *”Kunnskapsstatus for den nordiske trygdeforskningen på 1900-tallet”* (red. Hansen, 1999), blir dette trukket frem som en av de mest aktuelle problemstillingene for trygdeforskningen. Rapporten reiste særlig spørsmål om pensjoneringsmønsteret blant innvandrere krever andre forklaringsmodeller enn for resten av befolkningen. Rapporten etterspør mer kunnskap om hvilken rolle forhold på arbeidsmarkedet, familien og helse har for førtidspensjonering blant innvandrere. Etter hvert som et økende antall innvandrere nærmer seg pensjonsalderen, er det naturlig å forvente at disse problemstillingene blir enda mer aktuelle.

Innvandrerens integrasjon på arbeidsmarkedet, tilknytning til ulike velferdsordninger og deltagelse i sivilsamfunnet har preget mye av den offentlige debatten og samfunnsforskningen i senere år. En viktig forklaring på dette er at innvandrerbefolkningen har vokst betydelig de siste 30 årene. Rapporten; *”Yrkesdeltaking på lang sikt blant ulike innvandrergupper i Norge”* av Bratsberg m.fl. (2011) førte for eksempel til mye offentlige og politiske debatt. Rapporten konkluderte med at sysselsetningsraten ble redusert, mens ”trygderaten” økte i takt med oppholdstid for innvandrere fra ”lavinntektsland”. Flere forklaringer på disse funnene ble lansert, også i media. Politikeren Røe Isaksen argumenterte for at det var for lett å få trygd for enkelte grupper (Fædrelandsvennen, 2011), mens en artikkel i Telemarksavisa (2011) viste til at konjunktursvingninger på 80- og 90-tallet rammet arbeidsinnvandrerne særlig hardt. Rapporten konkluderte med at begge forklaringstypene kan være relevante: *”[d]et synes [...] å være et strukturelt trekk ved det norske arbeidslivet og/eller dets velferdsordninger at det finner sted utstøtnings- eller tiltrekningsmekanismer som gjør det vanskelig å utnytte den innvandrede arbeidskraften fullt ut fram til ordinær pensjonsalder”* (Bratsberg m.fl., 2011: 26).

Disse forklaringene og debattene har åpenbare likhetstrekk med to klassiske teorier innenfor trygdeforskningen: *attraksjonsmodellen* og *utstøttingsmodellen*. I denne oppgaven vil disse perspektivene bli anvendt i en diskusjon av innvandrerens pensjonsmønster til AFP og uførepensjon. I tillegg drøftes betydningen av helse for førtidspensjonering, med referanser til medisinsk sosiologi.

For å belyse oppgavens problemstillinger har jeg benyttet Forløpsdatabasen trygd (FD-Trygd) med data fra perioden 1992 til 2003 (se NSD, 2010; SSB, 2010a). Pensjonsmønsteret blir utforsket ved separate Kaplan-Meier-funksjoner for norskfødte personer, vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere; videre inndelt etter kohorter og kjønn. For å utforske hvorvidt førtidspensjonering blant innvandrere krever andre forklaringer enn førtidspensjonering i resten av befolkning, har jeg estimert separate stykkevise konstantmodeller for de samme gruppene inndelt etter kjønn. Nærmere utdyping av valg av metode og sentrale kjennetegn ved disse metodene følger i metodekapittelet. Statistikkprogrammet "StataIC 11" er benyttet i oppgavens analyser.

1.2 Førtidspensjon og pensjonsordningenes oppbygning

Førtidspensjonering viser til permanent avgang fra arbeidslivet med en offentlig eller privat inntektskompensasjon før den offisielle aldersgrensen for uttak av alderspensjon (67 år). Ut i fra en slik definisjon eksisterer det flere ulike pensjonsordninger. Avtalefestet pensjon (AFP) og uførepensjonsordningen er de mest kjente, men også tjenstepensjon med særaldersgrense, langvarig sykemelding og arbeidsledighetstrygd blir ofte regnet som førtidspensjonsordninger (Aakvik m.fl., 2005; Dahl m.fl., 2000, 2003; Halvorsen, 1991; Hernæs m.fl., 2002; Kolberg, 1991; Midtsundstad, 2002; Røed og Haugen, 2003). I prinsippet kunne man også tenke seg at familieforsørgelse også kunne være et alternativ som muliggjør permanent avgang fra arbeidslivet, men dette blir sjeldent inkludert i pensjonsstudier. I denne oppgaven avgrensers jeg førtidspensjonering til AFP-ordningen (offentlig og privat) og uførepensjonsordningen. Denne avgrensningen bygger på at disse ordningene er de mest utbredte førtidspensjonsordningene i Norge (se f.eks. Blekesaune, 2005a), og fordi det finnes gode data på disse pensjonsordningene.¹

Uførepensjonsordningen baseres på tre grunnleggende prinsipper (Halvorsen, 1990; Midtsundstad, 2002). For det første forutsetter uførepensjon at pensjonisten er arbeidsufør. Årsaken til uførheten må være medisinsk, autorisert av en lege og omfattet av gjeldende normer for medisinske diagnoser (Halvorsen, 1990; Midtsundstad, 2002: 12; Nav, 2010c). For det andre må det være påvist en redusert inntektsevne tilsvarende 50 prosent som følge av den

¹ FD-trygd har imidlertid også gode data på arbeidsledighetstrygd og sykefravær. I forhold til forløpsanalyse bør lengre perioder med arbeidsledighetstrygd og sykefravær analyseres som gjentakende hendelser (*multiple failure*). Slike analyser krever en annerledes analysestruktur enn den som er brukt i denne oppgaven (se f.eks. Mills, 2010)

medisinske uførheten (Halvorsen, 1990; Nav, 2010c). For det tredje forutsetter utmåling av uførepensjon at personen har vært igjennom hensiktsmessig attføring i form av medisinsk behandling eller yrkesrettet tiltak (Blekesaune m.fl., 2010).² I tillegg må søkeren være mellom 18 og 67 år og ha vært medlem av folketrygden i over tre år. Dette medfører at for å få innvilget uførepensjon er det et krav til oppholdstid i landet (Nav, 2010c).³

Vurdering av rett til uførepensjon, og grad av uførhet, baserer seg på en komplisert vurdering som gjøres av Nav i samråd med personens lege. Personens alder, sivilstand, utdanning og arbeidsmuligheter er blant forholdene som inngår i vurderingsprosessen (Nav, 2010c).

AFP-ordningen er et resultat av lønnsoppgjøret mellom NHO og LO i 1988, og den er ikke forankret i folketrygden slik som tilfellet er med uførepensjonsordningen. Mens formålet med uførepensjonsordningen er å sikre personer mot økonomiske problemer som følge av vesentlig uførhet, ble AFP-ordningen innført for å gi ”slitne” arbeidstakere en verdig avslutning på arbeidslivet. En viktig hensikt med AFP-ordningen var å avlaste alternative pensjonsordninger som lengre sykemelding, arbeidsledighetstrygd og uførepensjonsordningen (Blekesaune, 2005a; Bratberg m.fl., 2004: 390; Midtsundstad, 2002). Siden 1988 har ordningen vært gjenstand for flere endringer. Ordningen har for eksempel blitt tilgjengelig for en større andel av befolkningen, og aldersgrensen for utmåling av AFP har blitt stegvis redusert fra 66 år i 1989, 65 år i 1990, 64 år i 1994, 63 år i 1997 og til 62 år fra 1998.

For at en arbeidstaker skal kunne få innvilget AFP må arbeidsplassen ha vært tilknyttet AFP-ordningen i over ett år, og arbeidsforholdet må ha vart i over tre år. Videre kreves det at arbeidstakeren kan vise til minst ti år med opptjent pensjonspoeng etter fylte 50 år, at inntekten har oversteget 2 G i de ti beste inntektsårene, samt at arbeidstakeren har en fast stilling på over 20 prosent ved søknadstidspunktet (Midtsundstad, 2002). I motsetning til uførepensjonsordningen, forutsetter AFP-ordningen at arbeidstakeren har en relativt stabil tilknytning til arbeidsmarkedet og ordningen er dessuten betinget av at arbeidstakernes arbeidsplass er med i ordningen.

Størrelsen på uføre- og AFP-pensjonen følger prinsippene som gjelder for alderspensjon. Pensjonen består av tre deler: grunnpensjon, særtillegg og tilleggspensjon. Grunnpensjonen

² Kravet til hensiktsmessig attføring har endret seg over tid; spesielt i forbindelse med innføringen av tidsbegrenset uførestand og arbeidsavklaringspenger (Blekesaune m.fl., 2010). Flesteparten av disse endringene har derfor forekommet etter analyseperioden for denne undersøkelsen. Halvorsen (1990) påpeker at kravet til hensiktsmessig attføring i mange tilfeller, spesielt blant eldre, har blitt oversett.

³ Krav om tre års medlemskap i folketrygden gjelder ikke for flyktninger.

og særtillegget utgjør minstepensjonen, og tilgodeses personer som har hatt lav inntekt. Tilleggspensjonen fastsettes etter opptjente pensjonspoeng og størrelsen på denne er avhengig av tidligere inntekt.⁴ Tilleggspensjonen øker i et avtakende forhold med tidligere inntekt, noe som medfører at kompensasjonsgraden er størst ved lave inntekter.⁵ Selv om uføre- og AFP-pensjonister tar ut pensjon før den offisielle pensjonsalderen, oppmåles pensjonen som om pensjonisten hadde fortsatt i arbeid frem til fylte 67 år. I tillegg får AFP-pensjonister et AFP-tillegg (pr. 2010: 1 700 kr pr måned) (Nav, 2010b).

Både uførepensjons- eller AFP-ordningen åpner opp for gradert pensjonering. Størrelsen på uførepensjonen avgjøres på bakgrunn av uføregraden til pensjonisten (minst 50 prosent), mens graderingen av AFP avgjøres av pensjonisten selv. For å forenkle opplegget for analysene, vil jeg i denne studien ikke skille mellom gradert og full pensjon. Overgang til uførepensjon og AFP blir således registrert uavhengig av pensjonsgrad og størrelse på pensjonen.

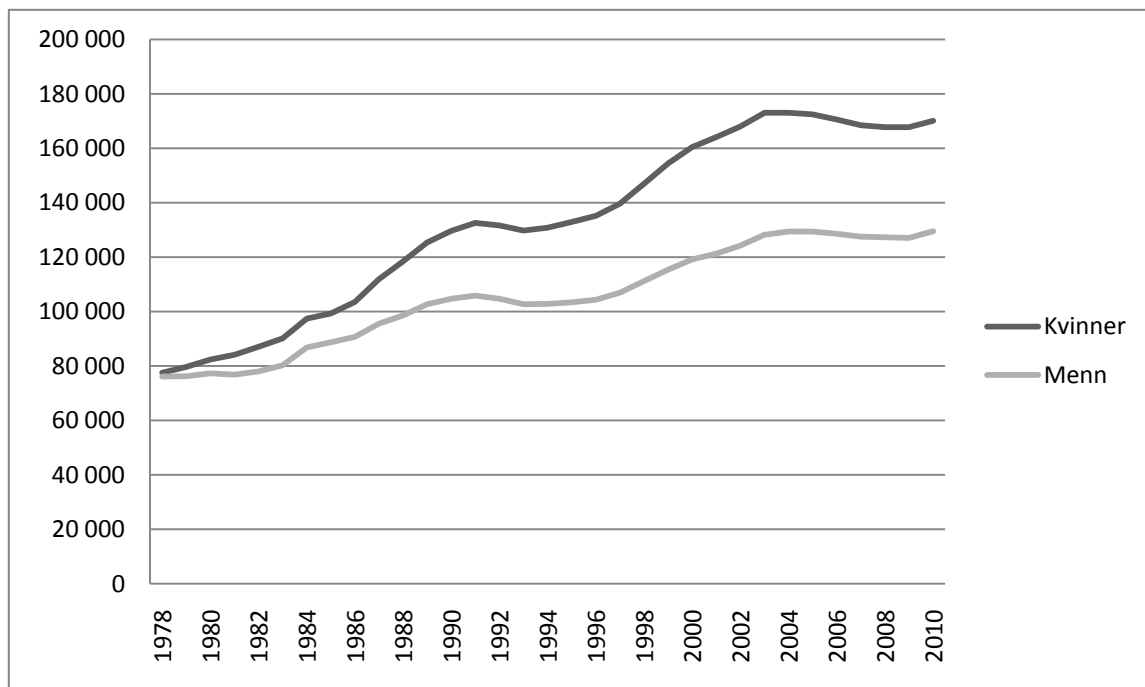
1.3 Veksten i antall pensjonister

Figur 1.1 viser utviklingen i antall uførepensjonister fra 1978 til 2010. Figuren viser at det har vært en markant økning i antall uførepensjonister i denne perioden, og da særlig blant kvinner. Økningen har vært spesielt stor fra midten av 1980-tallet til begynnelsen av 90-tallet, og fra midten av 90-tallet mot ca år 2005. Nedgangen i antall uførepensjonister på begynnelsen av 1990-tallet skyldes trolig innstramming av de medisinske vilkårene for uførepensjon i denne perioden. En stor andel av de som ikke fikk innvilget uførepensjon i denne perioden fikk innvilget uførepensjon senere i forbindelse med ankesaker (NOU, 2000: 27). Innstrammingen fikk således kortsiktige konsekvenser. Reduksjonen i antall uførepensjonister på midten av 2000-tallet skyldes trolig innføringen av tidsbegrenset uførestønad (NOU, 2007: 4). Denne ordningen er i senere tid avviklet.

⁴ Særtillegget avkortes krone mot krone mot tilleggspensjonen. Dette medfører at tidligere inntekt må overstige ett visst nivå (tre ganger grunnbeløpet) for at den samlede pensjonen blir større enn grunnpensjonen og særtillegget (Koren, 2005).

⁵ Kompensasjonsgraden blir nødvendigvis ytterligere større i de tilfeller hvor pensjonisten kun får minstepensjon.

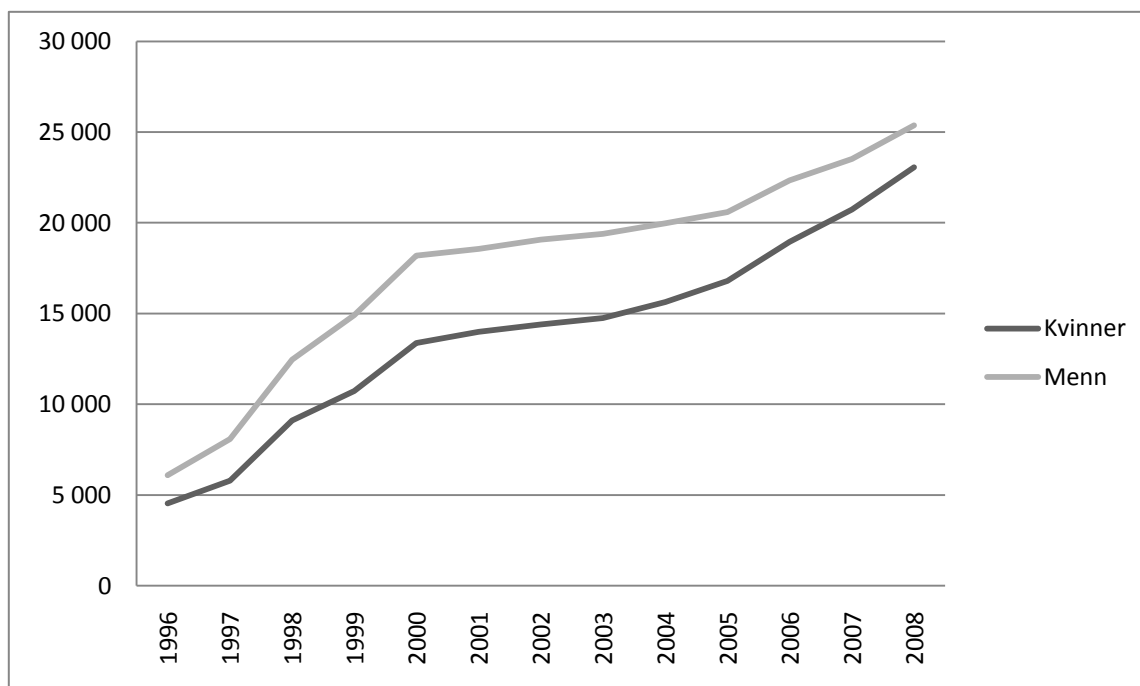
Figur 1.1: Utvikling i antall uførepensjonister. Etter år og kjønn.

Kilde: Nav, 2010d; Trygdestatistisk årbok, 2005.

Figur 1.2 viser utviklingen i antall pensjonister i AFP-ordningen i perioden 1996 til 2008. Også her ser man at økningen har vært betydelig, og da spesielt på slutten 1990-tallet. I motsetning til hva som er tilfelle for uførepensjonsordningen, er det flere menn enn kvinner som mottar AFP. Veksten i antall kvinner som mottar AFP har imidlertid økt noe mer på 2000-tallet enn hva som har vært tilfelle blant menn. Blekesaune (2009) og Midtsundstad (2002) peker på at disse forskjellene bør ses i sammenheng med menns sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet. Ved å ta utgangspunkt i statsansatte som har tilgang på AFP-ordningen, finner de for eksempel at forskjellen mellom menn og kvinner blir redusert, og at økningen i antall AFP-pensjonister har vært større for kvinner enn for menn.

Figur 1.2: Utvikling i antall AFP-pensjonister. Etter år og kjønn.

Kilde: Nav, 2010a, 2010b; Trygdestatistisk-årbok, 2005.

Det finnes flere forklaringer på økningen i antallet førtidspensjonister. Økningen bør ses i sammenheng med demografiske utviklingstrekk i befolkningen. Forskning viser for eksempel at om lag halvparten av økningen i antall uførepensjonister skyldes at befolkningen har blitt gjennomsnittlig eldre (NOU, 2000: 27), men fortsatt gjenstår en betydelig andel av utviklingen som uforklart. Til tross for at overgang til uførepensjon forutsetter svekket helsesituasjon, er det enighet i forskningen om at økningen i antall uførepensjonister ikke skyldes en forverret helsesituasjon i befolkningen (Dahl, 1999; Halvorsen, 2002b; NOU, 2000: 27, 2007: 4; Risa, 1990). Lian (2006) peker på at utviklingen kan skyldes at forståelsen av helse har endret seg. I følge Lian har det foregått en omfattende medikalisering i samfunnet hvor et stadig økende antall tilstander nå blir registrert og forstått i tråd med medisinske diagnoser. Andre hevder at endringene skyldes forhold på arbeidsmarkedet. Den økonomiske utviklingen med sterkere konkurranse i arbeidslivet har medført at det stilles høyere krav til produktivitet, effektivitet og omstillingsevne, noe som igjen har ført til at personer som ikke er i stand til å innfri disse kravene blir utstøtt fra arbeidsmarkedet (Halvorsen, 1977, 1991; Kolberg, 1991; Nordberg og Røed, 2002). En fjerde forklaring, som særlig har vært fremhevet av økonomer, går på at veksten skyldes endringer i befolkningens holdinger til arbeid og fritid og utviklingen av pensjonsordningenes attraktivitet og tilgjengelighet (Hernæs m.fl., 2002; Hernæs m.fl., 2000; Risa, 1990). Det er for eksempel nærliggende å tro at store deler av

utviklingen i antall AFP-pensjonister skyldes at pensjonsordningen har blitt mer tilgjengelig og at det har blitt mer sosialt akseptert å forlate arbeidslivet.

Det er grunn til å tro økningen i antall uføre- og AFP-pensjonister dreier som om sammensatte forhold. Uavhengig av hva slags forklaring man legger til grunn, ser man at mye av den samfunnsvitenskapelige forskningen og den offentlige debatten vektlegger økningen i antall førtidspensjonister som én av velferdsstatens hovedutfordringer i nyere tid. Det er særlig forholdstallet mellom antall trygdemottakere og yrkesaktive som det har vært bekymring for. Dette henger sammen med at i et ”pay-as-you-go”-system vil det være yrkesaktive personer som finansierer pensjonsytelsene (se f.eks. Esping-Andersen, 1999; Gruber m.fl., 2010; Gruber og Wise, 1998; Halvorsen, 2002a, 2002b; Hellesnes, 2010; NOU, 2000: 27, 2007: 4).⁶ Andre er mer opptatt av at førtidspensjon er et velferdsgode. Som blant annet Halvorsen (1990) og Colbjørnsen (1982) poengterer, kan det økende antallet pensjonister tolkes som at rettmessige behov i befolkningen imøtekommes av pensjonsordningene (se også Blekesaune m.fl., 2010).

1.4 Innvandring, velferdsstat og sentrale trekk ved innvandrerbefolkningen

I offentlige diskusjoner og samfunnsvitenskapelig forskning finnes det konkurrerende perspektiver på hvilke forhold som er relevante i krysningpunktet mellom innvandring og velferdsstat, og hvilke konsekvenser økt innvandring har på velferdsstaten (Bay m.fl., 2005; Brochmann og Hagelund, 2005, 2006; Hatland, 2010). På den ene siden fremstilles økt innvandring som en utfordring for velferdsstatene. Svak arbeidsmarkedstilknytning og mottak av ulike velferdsytelser blant innvandrere trekkes frem som elementer som øker den økonomiske belastningen til allerede hardt pressede velferdsstater (Borjas og Hilton, 1996; Borjas og Trejo, 1991). I følge Brochmann og Hagelund (2005, 2010) har den økte tilstrømningen av nye innvandrere, kombinert med en bred politisk enighet om at velferdsstaten er under økonomisk press, skapt en ”kamp” om ”velferdsprodusenter” i innvandringspolitikken, og et stadig økende behov for å verne velferdsstaten mot

⁶ Selv om det er relativt bred enigheten om at utviklingen i forholdstallet mellom yrkesaktive mot ikke-yrkesaktive representerer en utfordring for velferdsstaten, ser man at hva slags forklaring man legger til grunn for utviklingen legger føringer for hva slags sosialpolitiske implikasjoner utviklingen medfører. Anser man utviklingen for å være et resultat av liberaliseringen og finansieringen av pensjonssystemet, rettes det nødvendigvis fokus mot pensjonsordningenes utforming (se f.eks. Esping-Andersen, 1999; Gruber og Wise 1998). Anser man derimot utviklingen for å være et resultat av brutaliseringsprosesser på arbeidsmarkedet, rettes det fokus mot arbeidsmarkedets evne til å innlemme svakere grupper (se f.eks. Halvorsen, 1977; 1991).

”velferdskonsumenter” utenifra. I slike diskusjoner reises det ofte spørsmål om sjenerøse velferdsordninger hindrer en hensiktsmessig integreringsprosess (se også Brandvold, 2009; Djuve og Hagen, 1995; Hatland, 2010). Andre ser velferdsstatens hovedutfordringer i forhold til den demografiske befolkningsutviklingen, og vektlegger at økt innvandring bidrar til en yngre befolkningssammensetning og en mulig løsning på velferdsstatens arbeidskraftsbehov. Stortingsmelding nr. 49 (2003-2004: 17) slår for eksempel fast at *”Innvandring medfører arbeidskraft og kompetanse, og øker samfunnets verdiskapning”*. Andre reiser spørsmål om innvandrere blir behandlet likt i møtet med velferdsstaten (Brochmann og Hagelund, 2005; Hatland, 2010). Fra myndighetenes side er også dette et uttalt ønske. I regjeringens budsjettforslag for 2009 heter det for eksempel at *”Alle innbyggere i Norge skal ha like rettigheter, plikter, og muligheter til deltakelse på alle samfunnsarenaer”* (St.prp.nr.1, 2008-2009: 204). Innvandreres representasjon i førtidspensjonsordningene blir i et slikt perspektiv ikke primært et samfunnsøkonomisk anliggende, men et spørsmål om likebehandling og rettferdighet. De sosialpolitiske utfordringene i krysningpunktet mellom innvandring og velferdsstat er åpenbart mange, og oppgavens tema og problemstilling spiller kun på noen av disse spørsmålene.

1.4.1 Etnisitetsbegrepet og kategorisering av landbakgrunn i oppgaven

Definisjonen av innvandrerbegrepet, og hvordan innvandrerbefolkningen skal kategoriseres, har vært mye diskutert. Den vanligste definisjonen av innvandrere i nyere tid, som også gjelder for denne oppgaven, er *en person som er født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre* (se f.eks. St.meld.nr.17, 1996-97).

Etnisitetsbegrepet blir ofte brukt for å differensiere innvandrerbefolkningen. Eriksen og Sørheim (1994) reflekterer rundt begrepet på følgende måte:

Etnisitet er opplevde kulturforskjeller som gjøres relevante (trekkes inn) i samhandling. En etnisk gruppe vedlikeholdes ved at disse kulturforskjellene (i forhold til en annen gruppe) kontinuerlig gjøres relevante. Mellom de to (eller flere) gruppene flyter det både informasjon, varer og av og til mennesker, men det finnes også en usynlig grense mellom dem; en grense som ikke kan krysses. Denne grensen er ”ryggraden” i den etniske relasjonen; det er den som holder gruppene atskilte (Eriksen og Sørheim, 1994: 50).

Etnisitetsbegrepet, slik Eriksen og Sørheim definerer det, innebærer en form for selvopplevd gruppetilhørighet og skillelinjer som eksisterer i en relasjonell kontekst. Etnisitet viser dermed ikke til objektive og stabile grupper, men viser til sosiale skillelinjer som stadig vedlikeholdes og endres i samhandling mellom grupper og individer.

Det er imidlertid problematisk å overføre en slik forståelse til en analyse basert på registerdata. I denne oppgavens benyttes en kategorisering av innvandrerbefolkningen hvor det skilles mellom personer født i vestlige og ikke-vestlige land og norskfødte personer.⁷ En slik kategorisering er åpenbart meget grov og den overser den subjektive opplevelsen av etnisk tilhørighet og de relasjonelle aspektene som etnisitetsbegrepet bygger på.⁸ Som det vil bli redegjort for i metodekapittelet, skyldes denne inndelingen metodiske og datamessige forhold. En mer detaljert inndeling av innvandrerbefolkningen vil forøvrig stå sentralt i oppgavens teoretiske diskusjoner og presentasjon av tidligere forskning.

1.4.2 Nyere norsk innvandringshistorie og demografiske trekk ved innvandrerbefolkningen

Det er vanlig å fremstille innvandringen til Norge i etterkrigstiden som tre innvandringsbølger (Brochmann, 2003). Internasjonale økonomiske forhold på slutten av 1960-tallet la til rette for den første bølgen på 1970-tallet. Vestlige land var preget av sterk økonomisk vekst og mangel på arbeidskraft, særlig i industri- og servicesektoren. Denne utviklingen, kombinert med begrenset økonomisk vekst i mange ikke-vestlige land, førte til en utstrakt arbeidsinnvandring fra ikke-vestlige land til land innenfor OECD-området (Brochmann, 2003: 137). Innvandrerbefolkningen bestod i denne perioden hovedsakelig av menn fra Pakistan, Tyrkia, Marokko og Jugoslavia, sysselsatt i industri- og servicesektoren (Brochmann, 2003: 141; Tjelmeland, 2003: 118). Økonomiske nedgangstider og minkende arbeidskraftbehov på midten av 1970-tallet, resulterte i at myndighetene iverksatt en ”innvandringsstopp” som spesielt var rettet mot import av ufaglært arbeidskraft. Arbeidsinnvandring innenfor spesielle næringer, og da særlig innenfor oljeindustrien, fikk fortsette som før. Myndighetenes innvandringsrestriksjoner viste seg å være et tidsbegrenset ”pusterom” i immigrasjonsmønsteret til Norge, før en ny ”bølge” av ektefeller, barn og til en viss grad foreldre av de opprinnelige arbeidsimmigrantene kom til landet (Brochmann, 2003: 143-161).

Den tredje innvandringsbølgen kom ved inngangen til 1980-årene med veksten av flyktninger og asylsøkere, først og fremst fra Vietnam, Chile, Sri Lanka og Iran (Brochmann, 2003: 243). Flyktninger var i etterkant av andre verdenskrig et kjent fenomen, men flyktningstrømmene

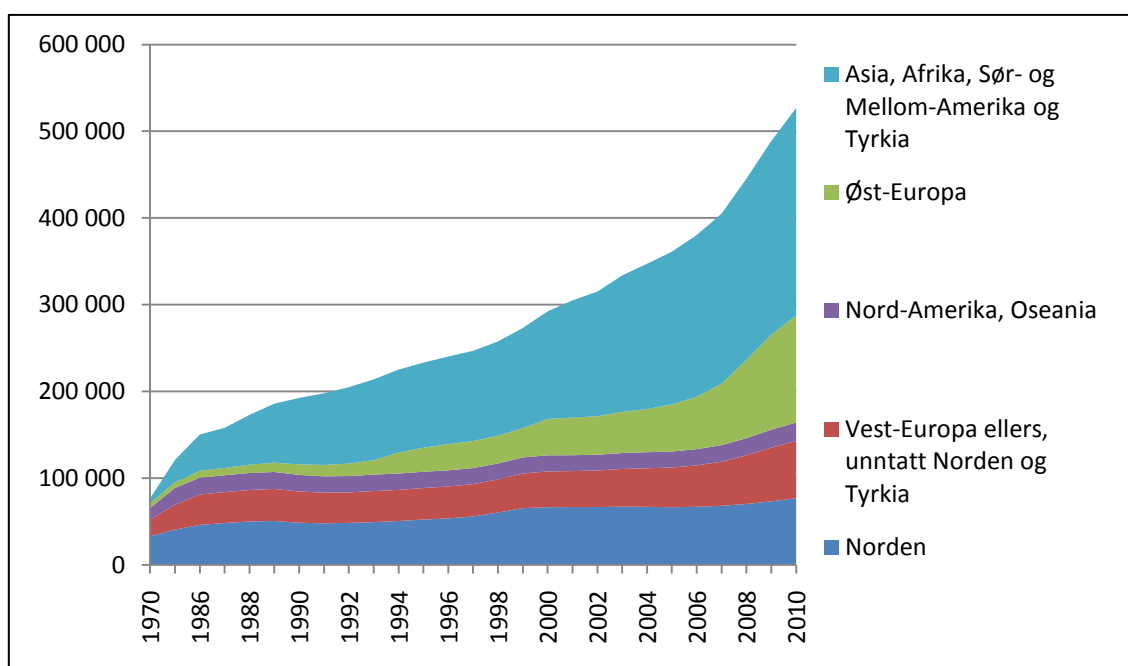
⁷ Mer presist skiller analysene mellom personer født i EU/EØS-land, USA, Canada, Australia og New Zealand på den ene siden, og land fra Afrika, Asia, Latin-Amerika, Europa utenfor EU og Oseania (unntatt Australia og New Zealand) på den andre siden (se Høydahl, 2008).

⁸ Flere tidligere studier har også vist at etnisitet, eller forsøk på å tilnærme seg etnisitetsbegrepet, får frem viktige aspekter og forskjeller i forhold til helse, arbeidsmarkedstilknytning og tilknytning til velferdsordninger (se f.eks. Karlsen og Nazroo, 2002; Salway m.fl. 2007; Sheldon og Parker, 1992; Smaje, 1996)

etter 1980 var mer omfattende og uforutsigbare enn tidligere. Forutsetningene for arbeid og bosted viste seg å være dårligere for denne gruppen enn for de som kom i de første innvandringsbølgene.

Figur 1.3 viser utviklingen i antall innvandrere i Norge etter regionopprinnelse. Som figuren viser har innvandrerbefolkningen økt fra i underkant av 100 000 på begynnelsen av 1970-tallet, til over 500 000 mot år 2010. Veksten har vært størst for innvandrere fra Asia (med Tyrkia), Afrika, Sør- og Mellom-Amerika. Antall innvandrere fra Øst-Europa har også økt markant, mens veksten for innvandrere fra vestlige land har vært mer beskjeden.

Figur 1.3: Utvikling i antall innvandrere. Etter år og region.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010)

Innvandrerbefolkningen er i snitt yngre enn resten av befolkningen, og de er spesielt underrepresentert blant eldre (over 50 år) og overrepresentert blant yngre (20 – 40 år). Dette gjelder særlig for den ikke-vestlige innvandrerbefolkningen (Daugstad, 2008; Østby, 2004).

1.4.3 Tidligere forskning – innvandreres tilknytning til arbeidsmarkedet og ulike velferdsordninger

Arbeidsmarkedstilknytningen blant innvandrere er relativt svak, og da særlig blant grupper fra Asia, Afrika, Sør- og Mellom Amerika og land utenfor EU. Arbeidsledigheten blant disse gruppene har vært opp til 3 til 4 ganger større sammenlignet med resten av befolkningen

Forskjellene var spesielt store på begynnelsen av 1990-tallet. Studier viser ellers at ikke-vestlige innvandrere har lavere utdanning, lavere gjennomsnittsinntekt og jobber i andre næringer enn resten av befolkningen (Cappelen og Tveter, 2009; Ekeland m.fl., 2009; Lie, 2002; Liebig, 2010; Nerland, 2008; Olsen, 2008; Tveter, 2009; Østby, 2001, 2010). Lie (2002) viser også at vestlige innvandrere har tilsvarende, og i noen tilfeller bedre arbeidsmarkedstilknytning enn norskfødte personer.

Olsen (2008) og Lie (2002) finner også at det er store kjønnsforskjeller i sysselsetningen i innvandrerbefolkningen. Andelen sysselsatte kvinner er for eksempel høyere blant svenske, litauiske og finske kvinner enn blant kvinner i hele befolkningen, og kun marginalt mindre blant tyske, chilenske, danske og polske kvinner. Andelen sysselsatte kvinner er spesielt lav blant personer fra Somalia, Afghanistan, Irak, Marokko og Tyrkia. For disse landene er også den *relative* forskjellen i sysselsetning mellom menn og kvinner spesielt stor (Lie, 2002; Olsen, 2008).

Studier viser også at innvandreres arbeidsmarkedsdeltagelse henger sammen med alder, botid og emigreringsårsaker (Lie, 2002; Olsen, 2008, 2010; Tveter, 2009; Østby, 2010). Forskning viser at innvandreres arbeidsmarkedsdeltagelse øker i takt med oppholdstid i Norge, men ulikt avhengig av landbakgrunn. Andelen som er sysselsatt etter relativt kort oppholdstid er for eksempel relativt høy blant innvandrere fra EU-land (unntatt Polen), og den er relativt lav blant innvandrere fra land utenfor EU. Olsen (2008, 2010) finner også at vestlige innvandrerkvinner trer inn i arbeidsmarkedet relativt kjapt og har en høy sysselsetting de første oppholdsårene, sammenlignet med ikke-vestlige innvandrerkvinner.

Det finnes relativt lite forskning på førtidspensjonering blant innvandrere i Norge, og forskningen fokuserer først og fremst på innvandreres tilknytning til uførepensjonsordningen. Forskningen viser at innvandrere totalt sett er mindre representert i uførepensjonsordningen enn resten av befolkningen, men at dette endrer seg hvis man tar høyde for innvandrernes aldersammensetning, oppholdstid, kjønn og landbakgrunn. Fevang og Røed (2006) og Dahl (2004) finner for eksempel at andelen uførepensjonister er høyere blant innvandrere fra Nord-Afrika, Midt-Østen og Asia (unntatt Sør-Øst Asia) når det tas høyde for alder. De finner også kjønnsforskjeller mellom landene. Blant innvandrere fra Asia og Nord-Afrika er andelen uførepensjonister høyere blant menn enn blant kvinner. Blant innvandrere fra Midt-Østen og Øst-Europa er andelen kvinner og menn tilnærmet lik. Flere studier har også vist at

innvandreres tilknytning til uførepensjonsordningen bør ses i relasjon til oppholdstid i Norge (Bratsberg m.fl., 2011; Dahl, 2004; Ekhaugen, 2005; Østby, 2010).

Det finnes få studier som har knyttet disse funnene opp i mot innvandrerbefolkningens relasjon til arbeidsmarkedet. Det finnes imidlertid enkelte unntak. Fevang og Røed (2006) tar høyde for arbeidsmarkedstilknytning, familiestruktur, utdanning og nedbemanningstendenser i perioden 1992 – 2002, og de finner at personer fra Øst-Europa, Nord-Afrika, Midt-Østen og Vest-Asia hadde høyere sannsynlighet for å bli uførepensjonert i 2002, selv etter at de har tatt høyde for de nevnte faktorene.⁹ De studerer verken hvordan risiko for uførepensjon er avhengig av kjønn eller landbakgrunn. I en oppfølgingsstudie av Fevang og Røed sin studie, opererer Claussen m.fl. (2009) med en noe annerledes yrkesinndeling, og de inkluderer også et mål på selvpoplevd helse. I motsetning til Fevang og Røed, finner de at ikke-vestlige innvandrere har lavere pensjonstilbøyelighet enn norskfødte personer med tilsvarende helse og tilknytning til arbeidsmarkedet. De oppgir også at de har lett etter samspillseffekter mellom de uavhengige variablene og landbakgrunn, men ikke funnet støtte for dette (Claussen m.fl., 2009: 405). Fevang og Røed (2009) kritiserer imidlertid denne studien for at frafallet er for stort (særlig blant innvandrere), og at ikke-vestlige innvandreres lave pensjonstilbøyelighet i denne studien kan forklares ved metodiske svakheter.¹⁰

Österberg og Gustafsson (2006) sin studie av overgang til uførepensjon i Sverige er verdt å trekke frem siden denne studien utforsker samspillseffekter mellom utdanning, arbeidsmarkedstilknytning, kjønn og landbakgrunn. I likhet med Fevang og Røed (2006) finner de at en del innvandrergrupper har høyere overgangstilbøyelighet til uførepensjon sammenlignet med svenskfødte personer, selv etter kontroll for arbeidsmarkedstilknytning, utdanning og familiesammensetning. Disse forskjellene ser ut til å være mest omfattende etter fylte 40 år. Ved å beregne separate analyser for menn og kvinner med samspillsledd mellom utdanning og landbakgrunn, finner de at sammenhengen mellom utdanning og uførepensjon er ulik avhengig av kjønn og landbakgrunn.

Ved bruk av både kvalitative og kvantitative data fra Storbritannia, finner Salway m.fl. (2007) også samspillseffekter mellom etnisk tilhørighet og risikofaktorer for uførepensjon. De finner

⁹ Fevang og Røed sin studie har en mer detaljert inndeling av personer etter fødeland enn hva som er tilfelle for analysene i denne oppgaven.

¹⁰ Fevang og Røed (2009) kritiserer også Claussen m.fl. sin studie for at selvpoplevd helse og arbeidsforhold ”måles” for tett opp til individenes uføretidspunkt. Fevang og Røed hevder dette kan medføre at individene allerede ved intervjuetidspunktet var godt inne i stønadsforløpet som senere ledet til uførepensjon (2009: 410). Dette metodiske poenget blir nærmere diskutert i kapittel 3.

blant annet at etniske minoriteter med et visst nivå av utdanning har høyere sannsynlighet for å motta uførepensjon sammenlignet med minoriteter uten utdanning. I majoritetsbefolkningen finner de en motsatt sammenheng mellom utdanning og risiko for uførepensjon, i form av at høyere utdanning reduserer risikoen for uførepensjon. Forskerne forklarer disse forskjellene med at etniske minoriteter opplever barrierer i møte med velferdsapparatet; da som følge av språkproblemer, mangel på informasjon om pensjons- og velferdsrettigheter og diskriminering blant trygdefunksjonærer.

Få studier har fokusert på innvandrere og AFP, noe som trolig skyldes innvandrerbefolkningens alderssammensetning og relativt svake arbeidsmarkedstilknypning. Nerland (2008) slår sammen alderspensjon og AFP, og finner at førstegenerasjonsinnvandrere som var sysselsatt i 2002 har lavere sannsynlighet for å pensjonere seg i aldersgruppen 62-66 år i 2006 enn resten av befolkningen.¹¹ Førstegenerasjonsinnvandrere fra Afrika hadde imidlertid tilsvarende pensjoneringstilbøyelighet som resten av befolkningen.

Det finnes mye forskning om innvandreres tilknytning til andre velferdsordninger, og da særlig sosialhjelpsordningen. Gaasø (2005), Østby (2004) og Hansen (2009) finner eksempelvis at andelen som har mottatt sosialhjelp blant innvandrere er større enn for resten av befolkningen. Ikke uventet finner de store forskjeller i henhold til innvandringsårsak og landbakgrunn. Innvandrere fra Norden, Vest-Europa, Nord-Amerika og Oseania har tilsvarende andeler som hadde mottatt sosialhjelp sammenlignet med personer født i Norge (5-7 %), mens Øst-Europa, Asia og Afrika har betydelige større andeler (10-20 %). Videre finner de at mottak av sosialhjelp er nært tilknyttet botid. Sosialhjelpbruken ser ut til å øke de 2-3 første oppholdsårene for så gradvis reduseres. Ekhaugen (2005) gjør tilsvarende funn, men finner også at blant flyktninger blir den reduserte tilbøyeligheten til sosialhjelpsbruk erstattet av andre velferdstilbud som uførepensjon og sykemelding.¹² På bakgrunn av disse funnene hevder Ekhaugen at det foregår en netto integrering av noen innvandrergupper inn i ulike velferdstilbud (se også Bratsberg m.fl., 2011).

¹¹ Nerland (2008) fokuserer ikke direkte på AFP, men slår sammen AFP og alderspensjon. Det er imidlertid sannsynlig at pensjonister i aldersgruppen 62-66 år er pensjonert via AFP-ordningen.

¹² Østby (2006) kritiserer denne studien for dårlig operasjonalisering av sosialhjelp resulterende i at studien overvurderer bruken av sosialhjelp. Se også Hansen og Loftstrom (2003) for motstridende funn på svenske data.

1.5 Gangen videre i oppgaven

I kapittel 2 vil jeg presentere og diskutere det teoretiske rammeverket for oppgaven. Innledningsvis vil jeg forsøke å avklare teoriens rolle i oppgavens analyser, og deretter vil jeg gå nærmere inn på de tre teoretiske perspektivene som ligger til grunn for oppgaven: *utstøtingsmodellen, mikroøkonomisk teori og medisinsk sosiologi*.

I kapittel 3 følger en argumentasjon for de metodiske valgene i min oppgave, noe som blir etterfulgt av en generell presentasjon av metodene som er benyttet. Kaplan-Meier-metoden, den stykkevise konstantmodellen og samspillseffekter står særlig sentralt i dette kapitlet. Avslutningsvis blir deskriptiv statistikk for de uavhengige variablene som inngår i regresjonsanalysene presentert.

I kapittel 4 blir deskriptive analyser av gruppene overgangsmønster til uførepensjon og AFP presentert ved hjelp av Kaplan-Meier-metoden. Kapittel 5 går nærmere inn på overgangsmønsteret til uførepensjon for de ulike gruppene ved hjelp av multivariate analyser og den stykkevise konstantmodellen.

I kapittel 6 diskuterer jeg de empiriske resultatene i kapittel 4 og 5 i lys av den teoretiske diskusjonen i oppgaven. Avslutningsvis oppsummerer jeg hovedfunnene og peker på noen forslag til videre forskning.

2 Teoretisk rammeverk og tidligere forskning

2.1 Innledning

I denne oppgaven har jeg valgt å diskutere tre innfallsvinkler til forståelsen av førtidspensjonering blant innvandrere: *mikroøkonomisk teori* ("attraksjonsmodellen"), *utstøtingsmodellen* og *medisinsk sosiologi*. Disse teoriene har alle vært og er fortsatt aktuelle i forskning på dette feltet. Det gjelder imidlertid førtidspensjonering mer generelt, og ikke førtidspensjon blant innvandrere spesielt. Dette bør ses i sammenheng med at det fortsatt finnes lite forskning om førtidspensjonering blant innvandrere, og at forskningen som finnes er mer empirisk enn teoretisk orientert. *Segmentert arbeidsmarkedsteori* og *landspesifikk humankapitalteori* vil også bli diskutert i oppgaven. Disse teoriene diskuterer innvandreres tilknytning til arbeidsmarkedet mer direkte.

Mikroøkonomisk teori bygger på en forutsetning om rasjonelle aktører som ønsker å maksimere egennytte. Overgang til førtidspensjon forstås som et resultat av individuelle valg foretatt på bakgrunn av nyttevurdering av å være pensjonert vurdert, opp imot andre alternativer, og da først og fremst å være i jobb. Nytteforholdet mellom disse tilstandene antas å være relatert til individenes arbeids- og fritidspreferanser, og man går ut ifra at dette forholdet vil endres som følge av endringer i pensjonsordningenes attraktivitet og tilgjengelighet. Forskning inspirert av mikroøkonomisk teori retter derfor særlig fokus mot forhold som kan antas å innvirke på individenes arbeids- og fritidspreferanser, og særlig har pensjonsordningenes tilgjengelighet og kompensasjonsgrad vært i fokus (Bratberg m.fl., 2004; Hernæs m.fl., 2002; Thøgersen m.fl., 1998). Perspektivet kan også endres slik at beslutningen om overgang førtidspensjon ikke fattes av pensjonisten alene, men i forhandlingssituasjonen med trygdemyndighetene.

Utsøtingsmodellen legger til grunn at førtidspensjon henger sammen med arbeidsmarkedets evne til å innlemme svake grupper på arbeidsmarkedet. Førtidspensjonering blir således forstått som en form for skjult arbeidsledighet (Halvorsen, 1977, 1991; Kolberg, 1979, 1991). I skarp kontrast til mikroøkonomisk teori, forstås førtidspensjonering som en uønsket hendelse, selv om individene ikke alltid oppfatter det slik.

Medisinsk sosiologi omfatter sosiologisk teori som har fokus på sykdom og helse generelt, og det dreier seg således om et bredere og mindre enhetlig teoretisk rammeverk enn mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen (Hansen, 1996). I diskusjonen legger jeg særlig vekt på sykdomsbegrepet, og hvordan helseforskjeller mellom innvandrerbefolkningen og

resten av befolkningen utarter seg. Førtdispensjonering, og da først og fremst overgang til uførepensjon, forstås som en indirekte konsekvens av redusert helse, i motsetning til mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen hvor overgang til førtdispensjon diskuteres mer direkte. Mye tidligere forskning og relevante teorier innenfor medisinsk sosiologi har vært opptatt av helsesituasjonen til innvandrere (se f.eks. Karlsen og Nazroo, 2002; Nazroo, 1998; Smaje, 1996).

Til tross for at disse teoriene baserer seg på ulike, og til dels motstridende forståelser og forklaringer, er de empiriske forventningene i stor grad de samme. Alle tilsier for eksempel at innvandreres risiko for førtdispensjon vil være relatert til gruppenes relasjon til arbeidsmarkedet og individuelle ressurser, og at risikoprofilene kan være ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med befolkningen for øvrig. Dette, i kombinasjon med at oppgavens datagrunnlag gir få muligheter til å imøtekomme teoriens spesifikke rammebetingelser, gjør at jeg har få ambisjoner om å kritisk teste teoriens analytiske rekkevidde.¹³ Formålet med den teoretiske diskusjonen er av den grunn mer å rettlede analysene og peke på plausible forklaringer på de empiriske resultatene.¹⁴ Teoriens rolle i denne oppgaven kan relateres til Blaikie (2000) sine begreper om *"theoreticians' theory"* og *"researchers' theory"*. Han definerer *researchers' theory* som: *"[...] a related set of general statements of relationships between concepts [...] [which] provide explanations of regularities in social life at a level that is directly relevant to research* (Blaikie, 2000: 163). Testing av teoretisk utledede hypoteser står særlig sentralt i dette perspektivet. *"Theoreticians' theory"*, som jeg vil argumentere for kan relateres til teoriens rolle i denne oppgaven, har en bredere rolle i forskningsprosessen ved at *"[...] general theoretical ideas [provide] the context and the direction for research; and possible explanations or tentative hypotheses* (Blaikie, 2000: 161).

Et sentralt spørsmål blir i så måte hva slags innsikt vi får av å tolke de empiriske resultatene i lys av de teoretiske diskusjonene, og hvorvidt andre teoretiske og analytiske innfallsvinkler kunne frembragt andre sentrale aspekter. I avslutningskapittelet trekker jeg særlig frem

¹³ Det bør trekkes frem at teoriene har ulike analytiske nivå, og derav også ulike forutsetninger for å falsifiseres. Mye av den helseteoretiske diskusjonen er for eksempel mer begrepsmessig fundert, mens mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen i noe større grad åpner opp for kritisk teoritesting (se Hansen 1996; 1998; Kolberg, 1991; Mykletun, 2000 for relevante diskusjoner).

¹⁴ Betydningen av samspillseffekter bør her særlig trekkes frem: Mikroøkonomisk teori, utstøtingsmodellen og den helseteoretiske diskusjonen vektlegger alle at risikofaktorene for overgang til førtdispensjon kan være avhengig av opprinnelse. Betydningen av diskriminering, landspesifikk humankapital eller hvorvidt den *sosiale gradienten for helseforskjeller* kan være ulik for innvandrerbefolkningen, står særlig sentralt i den teoretiske diskusjonen.

forslag til videre forskning med bruk *livsløpsperspektivet* samt forløpsanalyser hvor oppholdstid i landet utgjør tidsdimensjonen.

2.2 Før tidspensjon – resultat av individuelle valg

Det mikroøkonomiske perspektivet inneholder ulike teoretiske bidrag, men her vil diskusjonen bli avgrenset til arbeid-fritid-modellen, prinsipal-agent-teori og humankapitalteori. Denne avgrensningen bygger på at disse teoriene ofte blir brukt til å forklare før tidspensjonering (se f.eks. Hansen, 1996, 1998; Hernæs m.fl., 2002; Mykletun, 2000; Risa, 1990; Thøgersen m.fl., 1998), og fordi de kan bidra til å forstå innvandreres tilknytning til pensjonsordningene mer spesielt. Felles for disse teoriene er at de legger vekt på betydningen av rasjonelle individer som ønsker å maksimere egen nytte, og at før tidspensjonering således forstås som å være et resultat av individuelle beslutningsprosesser. Forskning inspirert av mikroøkonomisk teori retter særlig fokus mot hvilke faktorer som påvirker individenes *ønske* om å søke pensjon, individenes pensjonsmuligheter, men også andre forhold som påvirker interaksjonen mellom pensjonisten og trygdemyndighetene.

2.2.1 Arbeid-fritid-modellen

Arbeid-fritid-modellen fokuserer på individenes vurdering av nytte og kostnad ved å være i arbeid, mot tilstander som muliggjør fritid. Individer antas å søke mot fritid, hvor nytte-/kostnadsforholdet ved en slik tilstand er gitt ved den tapte inntektsfortjenesten ved å ikke være i arbeid. Under arbeid-fritid-modellen representerer derfor før tidspensjon én av flere mulige tilstander som muliggjør fritid. Også andre tilstander, som for eksempel arbeidsledighetstrygd, sykemelding eller familieforsørgelse, kan tjene samme formål.

Nytten ved arbeid blir som oftest definert ved personens arbeidsinntekt, men kan også innebefatte andre aspekter som frynsegoder, arbeidsmiljø og utviklingsmuligheter. Tilsvarende antas det at nytten ved fritid er gitt ved pensjonsordningens kompensasjonsgrad, men kan også påvirkes av individenes fritidspreferanser. Hvis nytten av fritid overgår nytten av arbeid; postulerer modellen at individet vil søke om pensjon. Pensjoneringstidspunktet avgjøres derfor som en funksjon av personens tilgang på pensjonsordninger, de økonomiske kostnadene en slik overgang vil medføre, og personens arbeids- og fritidspreferanser.

Forskning inspirert av arbeid-fritid-modellen fokuserer ofte på individenes tilgang til ulike pensjonsordninger, kompensasjonsgraden ved pensjonsordningene og hvordan arbeids- og fritidspreferanser er fordelt mellom ulike grupper. Røed og Haugen (2003) og Bratberg m.fl. (2004) finner for eksempel en sammenheng mellom tilgang på AFP-ordningen og hvordan pensjoneringsmønsteret utarter seg. De finner at personer som har tilgang på AFP-ordningen har høyere sysselsetningsrate i perioden rett før aldersgrensen for uttak av AFP, og at overgangsraten til førtidspensjon øker umiddelbart etter at personene har fått tilgang til AFP. De mener dette indikerer at individer strategisk planlegger pensjonsatferden, og de konkluderer således med at en utvidelse av tilgangskriteriene til AFP vil resultere i en markant økning i pensjoneringstilbøyeligheten. Tilsvarende finner en rekke studier at høyere kompensasjonsgrad øker sannsynligheten for overgang til førtidspensjon (Bratberg m.fl., 2004; Hernæs m.fl., 2002; Hernæs m.fl., 2000; Thøgersen m.fl., 1998). Dette tolkes som at høyere kompensasjonsgrad reduserer den totale kostnaden ved pensjonstilværelsen, og dermed øker incentivet til å ta ut førtidspensjon.

Forskning inspirert mikroøkonomisk teori har også brukt arbeid-fritid-modellen til å forklare den høye andelen kvinner i forhold til menn i uførepensjonsordningen og andre velferdsordninger (se f.eks. Hansen, 1996; Jacobsen, 1998; Mykletun, 2000). Denne forskningen viser til at kvinner har gjennomsnittlig lavere arbeidsinntekt og dermed også høyere kompensasjonsgrad, og at kvinner antas å ha sterkere fritidspreferanser enn menn.

2.2.2 Prinsipal-agent-teori

Prinsipal-agent-teorien har utspring i et spillteoretisk rammeverk og baserer seg i sin mest generelle form på at en aktør utfører en handling på vegne av en annen aktør. Personen som utfører handlingen representerer *agenten*, mens handlingen utføres på vegne av, eller får konsekvenser for *prinsipalen*. Interaksjonen mellom partene preges av at prinsipalen har et ufullstendig bilde av agentens motiver, tidligere handlinger og evner. Samhandlingen og forhandlingen mellom partene er derfor preget av asymmetrisk og ufullstendig informasjon. Prinsipal-agent-teorien har blitt brukt til å forklare en rekke forhandlingssituasjoner mellom ulike parter; som for eksempel forholdet mellom arbeidstaker og arbeidsgiver, forsikringstaker og forsikringsselskap, eller bilforhandler og bilkjøper (Hansen, 1996, 1998; Petersen, 1993).

I pensjonssammenheng blir som oftest den potensielle pensjonisten forstått som agenten og trygdemyndighetene som prinsipalen. Agenten søker pensjon, mens prinsipalen ”vokter” pensjonen. Prinsipal-agent-teorien er således mest relevant i forhold til uførepensjon siden denne ordningen innebærer omfattende saksbehandling. AFP utmåles uten omfattende saksbehandling.¹⁵ For at prinsipalen kan utmåle pensjon, må nødvendigvis agenten tilfredsstillende gjeldene pensjonskrav. Siden det eksisterer et informasjonsgap mellom prinsipalen og agenten, resulterer dette i at agenten kan holde tilbake informasjon som er relevant for prinsipalens beslutning om å utmåle pensjon.¹⁶ Dette kan gjelde informasjon om helsetilstand, arbeidsmarkedsmuligheter eller motivene bak pensjonssøknaden.¹⁷ *Rasjonalitetsforutsetningen* til prinsipal-agent-teorien begrenser seg ikke bare til hvordan aktørene vurderer forholdet mellom fritid og arbeid (som er tilfelle under arbeid-fritid-modellen), men omfatter også hvordan aktørenes fortrukne tilstand kan oppnås. Dette medfører at potensielle pensjonister kan gå så langt som å manipulere eller skjule informasjon for å imøtekomme sine egne behov.¹⁸

Informasjonsgapet mellom trygdemyndighetene og de potensielle pensjonistene resulterer i at to institusjonelle løsninger kan iverksettes: Enten kan saksbehandlingsprosessen intensiveres slik at prinsipalen reduserer informasjonsgapet, og dermed har større forutsetning for å treffe riktig beslutning. Alternativt kan kompensasjonsgraden reduseres, slik at agentenes insentiver om å søke førtidspensjon blir svekket. Ingen av løsningene vil imidlertid eliminere problemet med at agenten kan holde informasjon skjult for prinsipalen.

¹⁵ Så lenge personene tilfredsstiller kravene for utdeling og søker AFP, vil AFP bli tilstått uten videre saksbehandling.

¹⁶ Agentens mulighet til å holde tilbake informasjon blir ofte beskrevet som ett av to mulige *moral hazard-problem*. Agenten kan også antas å begå spesielt risikofylte handlinger (for eksempel vågale handlinger som kan påvirke agentens helse eller tilknytning til arbeidsmarkedet) som et resultat av at personen har tilgang på pensjonsordninger (Hansen 1998; Petersen, 1993).

¹⁷ Prinsipal-agent-teorien åpner opp for at man kan inkludere flere roller i forhandlingssituasjonen. I forhold til uførepensjonering kunne man for eksempel tenke seg at legerollen inngikk i interaksjonen mellom trygdemyndighetene og potensielle pensjonister. Informasjon om helsetilstand mellom den potensielle pensjonisten og legen er for eksempel avgjørende for at uførepensjon kan utmåles. Selv om legenes rolle i forbindelse med uførepensjonering er utførlig diskutert i tidligere trygdeforskningen, har få studier relatert dette til et spillteoretisk rammeverk (Dahl, 1999; Hansen, 1998).

¹⁸ Bowles og Gintis (1993) diskuterer om dette synet på representanter fremveksten av ny kynisk fremstilling av ”*Homo Economicus*” i økonomisk teori.

2.2.3 Arbeid-fritid-modellen, prinsipal-agent-teorien og innvandrere

Arbeid-fritid-modellen og prinsipal-agent-teorien bygger begge på at førtidspensjonering er et resultat av individuelle *beslutninger* foretatt på bakgrunn av nyttemaksimerende motiver. Prinsipal-agent-teorien vektlegger at disse prosessene er forankret i institusjonelle praksiser preget av manglende og delvis skjult informasjon. I tråd med arbeid-fritid-modellen og prinsipal-agent-teorien bør fokus derfor rettes mot hvorvidt handlingsalternativene og insentivene til å søke om førtidspensjon er ulike mellom innvandrerbefolkningen og resten av befolkningen, men også hvorvidt interaksjonen mellom innvandrerbefolkningen og trygdemyndighetene kan tenkes å være ulike. Innvandreres arbeidsmarkedstilknytning, og da spesielt ikke-vestlige innvandreres arbeidsmarkedstilknytning, resulterer trolig i at overgang til AFP ikke er et alternativ for mange i disse gruppene. Man burde derfor forvente at ikke-vestlige innvandrere i større grad *velger* overgang til uførepensjon.

Innvandreres arbeidsmarkedstilknytning tilsier også at kompensasjonsgraden vil være gjennomsnittlig høyere (da særlig blant ikke-vestlige innvandrere) enn blant personer født i Norge. Dette skyldes at pensjonsordningene er utformet slik at kompensasjonsgraden er størst ved lave inntekter, for så å bli gradvis redusert etter hvert som inntekter stiger (Koren, 2005).¹⁹ Dette tilsier at insentivet for å søke om førtidspensjon vil være sterkere for denne gruppen.

Det kan også tenkes at arbeids- og fritidspreferansene er ulike for innvandrere sammenlignet med personer født i Norge. Det kan for eksempel tenkes at familie eller arbeid spiller en større eller mindre rolle i innvandrerbefolkning enn i befolkningen forøvrig. I så fall kan *heterogene preferanser* mellom gruppene resultere i ulike insentivstrukturer for overgang til førtidspensjon. Dette kan medføre at tilbøyeligheten til å søke om førtidspensjon er større eller lavere for noen innvandrergrupper enn for resten av befolkningen, selv om den økonomiske kompensasjonsgraden er lik på tvers av gruppene. Siden man sjeldent har data om individenes preferanser (hvilket også er tilfelle i denne oppgavens analyser), anser mye økonomisk forskning heterogene preferanser for å være en metodisk og teoretisk utfordring (se f.eks. Blossfeld, 1996; Erlei, 2008). I en slik sammenheng argumenterer Blossfeld (1996) for at sosiologisk forskning bør rette fokus mot plausible teoretiske forklaringer på hvorfor individer handler ulikt. Disse forklaringene bør, i følge Blossfeld, bygge både på rasjonalitetsforutsetningen, og antagelser om at individer er styrt av normer, verdier og kultur.

¹⁹ Det ideelle hadde vært å bruke kompensasjonsgraden direkte i oppgavens analyser, men dette var ikke tilgjengelig i mitt datamateriale.

Det kan også tenkes at innvandrere opplever diskriminering i forhandlingssituasjonen om uførepensjon. Det asymmetriske informasjonsforholdet mellom prinsipalene og agentene kan resultere i at trygdemyndighetene vurderer innvandreres helsesituasjon og motiver for å søke førtidspensjon mer kritisk (se Winter, 2004 for en diskusjon av diskriminering og prinsipal-agent-teori). I en slik sammenheng finner Salway (2007) en tendens til at etniske minoriteter opplever diskriminering i søknadsprosessen for uførepensjon i Storbritannia.

2.2.4 Humankapitalteori

Arbeid-fritid-modellen og prinsipal-agent-teorien kan kritiseres for å utelukkende fokusere på *beslutningsprosesser* forbundet med overgang til førtidspensjon. Arbeidsmarkedstilknytning, som blant annet Fevang og Røed (2006) og Nordberg og Røed (2002) finner at er viktig, blir kun ansett for å påvirke rammebetingelsene for individuelle valg, og blir ikke teoretisert som en selvstendig risikofaktor for førtidspensjonering.

Ved fortsatt å beholde forutsetningen om rasjonelt handlende individer, kan Becker (1993) sin *humankapitalteori* belyse sammenhengen mellom individuelle ressurser, tilknytning til arbeidsmarkedet og førtidspensjonering. I følge Becker *investerer* arbeidstakere/-søkere i humankapital, som oftest i form av utdanning og arbeidsmarkedserfaring, fordi de forventer at investeringene på sikt vil gi økonomisk avkastning. I prinsippet innebærer dette at alle faktorer som påvirker individets produktivitetsevne er gjenstand for investering. Becker diskuterer for eksempel hvordan individer kan investere i helse for å øke produktivitetsevnen (se også Schultz, 1961). Sammensetningen av humankapital antas deretter å avgjøre arbeidstakernes attraktivitet og posisjon på arbeidsmarkedet.²⁰ Arbeidsgivere antas å ville fortrekke personer med høy humankapital siden disse anslås for være mer produktive. Dette medfører at personer med høy humankapital vil ha god tilknytning til arbeidsmarkedet, stabile jobber, gode arbeidsvilkår og gode lønnsutsikter. Ulikhet på arbeidsmarkedet, og dermed ulik risiko for førtidspensjon, oppstår i følge humankapitalteorien som følge av ulik fordeling av evner og ferdigheter blant arbeidstakere.

Siden arbeidstakere og -søkere vurderes på bakgrunn deres produktivitet, eller potensielle produktivitet, medfører dette at andre uvesentlige egenskaper ved individet blir irrelevante. Å

²⁰ Arbeidsmarkedet under humankapitalteori kan i utgangspunktet sammenlignes med et hvilket som helst varemarked. Arbeidstakere selger sin humankapital til arbeidsgivere mot lønn, ytelser og andre fordeler avhengig av sine relative produktivitetsevner.

vurdere arbeidssøkere eller arbeidstakere på bakgrunn av diskriminerende trekk vil resultere i lavere fortjeneste, siden andre arbeidstakere eller -søkere med høyere produktivitet overses (Becker, 1971). Humankapitalteori leder derfor til klare empiriske forventninger: Teorien postulerer ganske enkelt at innvandrere, uavhengige av opprinnelse, vil bli vurdert på samme måte som innfødte nordmenn, gitt at humankapitalnivået er likt.²¹

Humankapitalnivået, i form av utdannelsesnivå og arbeidsmarkedserfaring, er lavere for innvandrerbefolkningen enn for personer født i Norge (Lie, 2002; Nerland, 2008). Det kan derfor tenkes at en del innvandregrupper rekrutteres til utsatte posisjoner på arbeidsmarkedet, eller ikke får tilgang på arbeid som følge av at de lavere humankapital. I en studie av inntektsforskjeller mellom personer født i Norge og innvandrere fra OECD-land og ikke-OECD-land, finner Longva og Raaum (2003) imidlertid ikke slike sammenhenger. I tråd med humankapitalteorien finner de at inntektsutviklingen var svakest for personer fra ikke-OECD-land og sterkest for personer født i Norge, med disse forskjellene gjaldt også etter at de hadde kontrollert for humankapital. De fant også at effekten av utdanning var sterkest for personer født i Norge og svakest for personer født i ikke-OECD-land. Andre forskere har påvist den samme tendensen både i Norge og andre steder (se f.eks. Brekke og Mastekaasa, 2008; Brekke og Mastekaasa, 2009).

2.2.5 Landspesifikk humankapital

Chiswick (1978) har introdusert begrepet *landspesifikk humankapital* i et forsøk på å forklare slike anormaliteter innenfor det humankapitalteoretiske rammeverket.²² I følge Chiswick må humankapital forstås i lys av den kulturelle konteksten humankapitalinvesteringen foregår. For immigranter innebærer dette at arbeidserfaring og utdanning fra hjemlandet ikke er direkte overførbart til vertslandet. Han argumenterer også for at humankapital ikke kan avgrenses til utdanning og arbeidsmarkedserfaring, men også må innebefatte kunnskap om arbeidsmarkedet, arbeidsrutiner, normer og språkferdigheter (Chiswick, 1978; Chiswick og Miller, 2003). Dette medfører at landspesifikk humankapitalteori kommer med to forventninger om innvandreres tilknytning til arbeidsmarkedet. For det første at innvandrere fra land med mindre *kulturell avstand* vil ha mer nærliggende landspesifikk humankapital i

²¹ Becker (1971) avviser ikke at diskriminering forekommer, men at diskriminering på sikt vil redusere arbeidsgiveres konkurranseevne. Diskriminering i arbeidslivet vil derfor på sikt avvikles.

²² Se også Duvander (2001), Friedberg (2000) og Tomaskovic-Devey m.fl. (2005) for relevant diskusjoner av landspesifikk humankapitalteori.

forhold til det som kreves i vertslandet. For det andre at vertslandets landspesifikke humankapital, spesielt språkferdigheter og kunnskap om arbeidsmarkedet, akkumuleres etter hvert som innvandrere oppholder seg i vertslandet. Dette resulterer i en forventning om at innvandrere, og da spesielt ikke-vestlige innvandrere, ikke vil ha samme utbytte av utdanning og arbeidsmarkederfaring som personer født i Norge. Forskjellene vil imidlertid bli mindre desto lengre innvandrere har oppholdt seg i landet.²³ Sammenhengen mellom utdanning og pensjonstilbøyelighet, som er påvist i flere studier (se f.eks. Dahl, 1999; Fevang og Røed, 2006), kan derfor forventes å være svakere for innvandrerbefolkningen.

I motsetning til arbeid-fritid-modellen og prinsippal-agent-teorien, vektlegger humankapitalteori individenes relasjon til arbeidsmarkedet. Dette resulterer i at humankapitalteori gjør det mulig å diskutere yrkesspesifikke risikofaktorer for førtidspensjonering. Rasjonalitetsforutsetningen og oppfatningen om at førtidspensjon må forstås som et resultat av individuelle valg står imidlertid fast. For det første antas det at individer investerer i humankapital for å øke fremtidig avkastning. Risiko for førtidspensjon er dermed et resultat av investeringsbeslutninger som individene har foretatt på et tidligere tidspunkt.²⁴ For det andre antas det at arbeidsgivere opererer som rasjonelle nyttemaksimerende aktører i vurderingsprosessen av arbeidstakere/-søkere. Selv om Chiswick trekker inn kulturelle elementer for å tilpasse humankapitalteori til innvandringsproblematikk, forklares ulikhet på arbeidsmarkedet fortsatt ut ifra arbeidstakernes ulike forutsetninger for produktivt arbeid. Dette medfører at antagelsen om at arbeidsgivere rasjonelt vurderer arbeidstakeres produktivitet forblir sentral.

2.2.6 Diskriminering

Som mange sosiologer stiller Rogstad (2000) seg kritisk til den humankapitalteoretiske forklaringen, og han hevder at diskriminering også bør inngå i forklaringen på innvandreres relasjon til arbeidsmarkedet. Diskriminering forstås som vurderinger av arbeidssøkere/-takere

²³ Vestlige innvandrere har gjennomsnittlige lengre oppholdstid i Norge enn ikke-vestlige innvandrere (Østby, 2004). Dette kan tenkes å påvirke den landspesifikke humankapitalen, og dermed overgangsraten til førtidspensjon. Oppgavens analyser bygger ikke på informasjon om innvandreres oppholdstid, noe som resulterer i at analysene ikke kontrollerer for dette. Analysene er imidlertid avgrenset til innvandrere med minst fire år oppholdstid i landet (jf. avsnitt 3.5).

²⁴ Det bør poengteres at dynamikken bak disse investeringsprosessene er av stor interesse i humankapitalteori. Fremstillingen her blir derfor litt vel forenklet. Becker (1993) retter for eksempel fokus mot ulike forutsetninger og muligheter for å investere i humankapital blant ulike grupper. Becker er også opptatt av at investering i humankapital kan foretas av både arbeidstakere og arbeidsgivere.

på bakgrunn av personlige egenskaper som ikke er relevant for arbeidets produktivitet (Arrow, 1973; Petersen, 2005; Rogstad, 2000).²⁵ Diskriminering innebærer derfor, i følge Rogstad (2000), avgjørelser med den hensikt å velge én ting fremfor en annen. Utvelgelse og vurdering av arbeidstakere/-søkere, slik Becker (1993) og Chiswick (1978) skisserer, vil derfor kunne karakteriseres som en diskrimineringsprosess basert på humankapital. Personer med lav relevant humankapital vil bli diskriminert til fordel for personer med høy humankapital. Problemet oppstår når arbeidstakere/-søkere vurderes på bakgrunn av ikke-relevant egenskaper, som for eksempel ytre kjennetegn.²⁶

Det er vanlig å skille mellom fire ulike diskrimineringsformer; *preferanse for å diskriminere*, *fordommer hos andre*, *statistisk diskriminering* og *institusjonell diskriminering*.

Preferanse for å diskriminere innebærer at arbeidsgivere velger å prioritere mindre produktive arbeidstakere/-søkere på bakgrunn irrelevante egenskaper. Arbeidsgiveren velger i så fall mindre kvalifisert arbeidskraft på bakgrunn av for eksempel ytre kjennetegn. I følge Becker (1971) medfører denne diskrimineringsformen tapt inntektsfortjeneste for arbeidsgiver, siden mer produktive arbeidstakere kunne fylt den samme stillingen. Økonomisk teori argumenterer derfor for at arbeidsgivere som utfører denne diskrimineringsformen vil bli utkonkurrert (se f.eks. Becker, 1971: 14). Diskriminering forstås således som et å være et temporært problem som markedet vil løse på sikt.

Siden *preferanse for å diskriminere* bygger på en bevisst diskrimineringsprosess hos arbeidsgiver, omtaler Rogstad denne diskrimineringsformen som ekstrem. Rogstad påpeker imidlertid at systematiske forskjeller på arbeidsmarkedet kan oppstå på bakgrunn av svake eller moderate preferanser hos arbeidsgiver:

”Dersom arbeidsgivere, i valget mellom to personer med omtrent like kvalifikasjoner, systematisk velger fra en ønsket gruppe, er holdningen til den uønskede gruppen bare et tilleggsmoment til andre vesentlige forhold [...] Relativt svake preferanser og uklare begrunnelser i enkeltstående tilfeller vil derfor i sum resultere i store forskjeller mellom gruppene” (Rogstad, 2000: 38).

²⁵ Det er viktig å merke seg at diskriminering kan forgå på en rekke av samfunnets arenaer; ikke bare arbeidsmarkedet (Arrow, 1973; Petersen, 2005). Som diskutert i forhold til prinsipal-agent-teori kan det for eksempel tenkes at diskrimineringsprosesser forekommer i forhandlingssituasjonen mellom trygdemyndighetene og potensielle pensjonister.

²⁶ Betydningen av diskriminering står også sentralt i mye av Becker sitt arbeid (se f.eks. Becker, 1971). Beckers forståelse av diskriminering er imidlertid nært knyttet opp mot forståelsen av det ”frie markedet”. Mer sosiologiske forståelser av diskrimineringsbegrepet, som for eksempel Rogstad diskuterer, knytter diskrimineringsbegrepet opp mot mer normative prinsipper og hvorvidt seleksjonsprosesser baseres på legitime prinsipper.

Diskriminering i form av *fordommer hos andre* baserer seg på at irrelevante egenskaper ved arbeidstakere/-søkere tas i betraktning fordi arbeidsgivere tar hensyn til kunder eller andre arbeidstakere som har disse fordommene. I så fall er det ikke holdninger hos arbeidsgiver som er utslagsgivende, men arbeidsgivers ønske om å imøtekomme andres fordommer. Denne typen skiller seg fra *preferanse for diskriminering* ved at arbeidsgiver oppnår økt produktivitet ved en slik for diskrimineringsform (Rogstad, 2000: 39).

Statistisk diskriminering skiller seg fra *preferanse for diskriminering* og *fordommer hos andre* ved at arbeidsgiver ikke diskriminerer bevisst, men på bakgrunn av usikkerhet og begrenset informasjon. Vurderinger av individuelle arbeidssøkere/-takere blir basert på deres gruppetilhørighet og ikke deres individuelle ferdigheter. Fremmedelementet ved arbeidstakere/-søkere med innvandrerbakgrunn kan derfor resultere i at arbeidsgivere evaluerer deres humankapital med større skepsis (Petersen, 2005; Rogstad, 2000: 40). På individnivå blir beslutningen irrasjonell siden individuelle ferdigheter ikke tas i betraktning. På gruppenivå kan likevel statistisk diskriminering fremstå som en økonomisk rasjonell beslutning, siden beslutningen om å velge ”kjent” arbeidskraft resulterer i redusert risiko for arbeidsgiver.²⁷

I motsetning til de andre diskrimineringsformene, skyldes *institusjonell diskriminering* institusjonelle ordninger. Arbeidstakere/-søkere kan nektes adgang til stillinger, eller bli forhindret mobilitet mellom stillinger, som følge av juridiske retningslinjer eller etablerte praksiser. Institusjonell diskriminering baserer seg således ikke på en aktivt diskriminerende arbeidsgiver, men diskriminerende motiver kan skjules institusjonelle ordninger (Petersen, 2005; Rogstad, 2000: 41).

Opgavens analyser har ikke informasjon om diskrimineringsprosesser, verken i relasjonen mellom arbeidsgivere og arbeidstakere, eller mellom potensielle pensjonister og trygdemyndighetene. Dette medfører at de empiriske forventningene under landspesifikk humankapitalteori og diskrimineringsteori forblir de samme. Begge perspektivene postulerer at sammenhengen mellom utdanning, arbeidsmarkedstilknytning og pensjonstilbøyeligheten vil være ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med befolkningen for øvrig. De teoretiske forklaringsmekanismene er imidlertid ulike. Landspesifikk humankapitalteori

²⁷ I tillegg kan man tenke seg at ”investeringskostnaden” ved finne frem til korrekte personer (altså samle inn nødvendig informasjon), overgår fortjenesten man eventuelt oppnår ved å fatte den riktige beslutningen.

vektlegger egenskaper ved arbeidstakerne og de potensielle pensjonistene, mens diskrimineringsteori vektlegger egenskaper hos arbeidsgivere og trygdefunksjonærer.

2.2.7 Pensjon som rasjonelt valg – analytisk rekkevidde og kritiske innvendinger

Hansen (1996) diskuterer særlig to kritiske innvendinger til den teoretiske rekkevidden av mikroøkonomisk teori i forhold til førtidspensjonering. For det første kan man reise et generelt spørsmål om individers forutsetning for å ta rasjonelle valg er til stede (Blossfeld, 1996; Hansen, 1996, 1998). I en slik sammenheng diskuterer Blossfeld (1996: 187) betydningen av *irrasjonalitet* i individers handlingsmønster: “*In this case, individuals do not carry out the action that is best for their given beliefs and desires; they do not form the best-grounded beliefs for given evidence or do not collect the right amount of evidence for given desires and prior beliefs*”. Selv om Blossfeld ikke avviser en slik form for irrasjonalitet i enkeltbeslutninger, argumenterer han for at rasjonelle prinsipper vil innvirke på det aggregerte atferdsmønsteret. Aggregerte pensjonsbeslutninger, som studeres i denne oppgaven, kan i tråd med disse argumentene antas å være preget av rasjonelle prinsipper. Hansen (1996) og Blossfeld (1996) diskuterer også hvorvidt mikroøkonomisk teori tar høyde for kompleksiteten bak individuelle beslutninger. Det kan for eksempel antas at fordelene og ulempene ved førtidspensjonering er for komplekse og praktisk talt umulig å ha oversikt over. Tilsvarende kritikk kan man også rette mot humankapitalteori. Individer har trolig lite oversikt over kostnadene og den potensielle avkastningen ved investering i utdanning, arbeidsmarkedserfaring og helse. De ulike diskrimineringsformene viser også at arbeidsgiveres vilje, evne og mulighet til å vurdere arbeidstakeres/-søkeres produktivitetsevner kan være begrenset (se Berg, 1981; Granovetter, 1973, 1981, 1995; Kalleberg og Sørensen, 1979; Rogstad, 2000; Sørensen og Kalleberg, 1981).

For det andre kan man reise et generelt spørsmål om fokus på *valg* frembringer den mest treffende forståelsen av førtidspensjonering. I følge Hansen (1996: 48) overser et slikt fokus at mange ikke har reelle valgmuligheter. Det kan både tenkes at individer ikke kan velge førtidspensjon, men også at førtidspensjonering ikke er et resultat av individuelle valg, men dreier seg om forhold som står utenfor individenes påvirkning. Mye av denne kritikken sammenfattes av utstøtingsmodellen som diskuteres i neste avsnitt.

2.3 Førtidspensjon – resultat av arbeidsmarkedets brutalitet

Den teoretiske diskusjonen i kapittel 2.1 vektla hvordan beslutningsprosesser blant potensielle pensjonister, trygdefunksjonærer og arbeidsgivere kan påvirke pensjonsmønsteret blant innvandrere. Utstøtingsmodellen fokuserer i kontrast på strukturelle trekk ved økonomien og arbeidsmarkedet i sin forståelse av førtidspensjon. Her blir ikke førtidspensjonering forstått som et resultat av individuelle valg, men blir sett på som et resultat av faktorer som eksisterer utenfor individets påvirkningskraft. Disse ”push-forklaringene” har preget trygdeforskningen i en årrekke og de er fortsatt sentrale i teoretiske diskusjoner rundt førtidspensjonering (se f.eks. Dahl, 1999; Fevang og Røed, 2006; Halvorsen, 2002b; Hansen, 1996, 1998; Hernæs m.fl., 2002; Kolberg, 1991; Mykletun, 2000; Nordberg og Røed, 2002).

2.3.1 Utstøtingsmodellen

Utsøtingsmodellen argumenter for at førtidspensjon må forstås som en form for skjult arbeidsledighet (Halvorsen, 1977, 1991; Kolberg, 1991). Denne forståelsen bryter med mikroøkonomisk teori på to sentrale punkter. For det første antas det at pensjonstilværelsen er uønsket. Selv i de tilfeller hvor personer sier de *velger* å gå av pensjon, argumenterer Halvorsen (1977: 26) for at førtidspensjonering må forklares ved arbeidsmarkedets evne til å ivareta disse personene. Uførepensjonering blir også beskrevet for å være en medikalisering av arbeidsledighet, noe som medfører at førtidspensjon ikke kan reduseres til medisinske forklaringer (Kolberg, 1991). Å forklare førtidspensjonering som et resultat av individuelle valg eller medisinske forhold tilslører i følge utstøtingsteoretikerne de faktiske prosessene som medfører førtidspensjon. For det andre bryter utstøtingsmodellen med mikroøkonomisk teori ved at førtidspensjonering blir sett på som bestemt av makroøkonomiske og strukturelle forhold på arbeidsmarkedet. Kapitalismens økende krav til profitt skaper økt press og større forventninger til produktivitet og omstilling. Kostbar teknologisk utvikling forsterker denne utviklingen ytterligere ved at effektivitetskravene til arbeidskraften øker. Dette medfører at en stadig økende del av befolkningen ikke tilfredsstiller gjeldende krav til omstilling og effektivitetsutvikling, særlig i konkurranseutsatte og teknologisk kostbare næringer. Halvorsen hevder denne utviklingen resulterer i at det oppstår et *a-* og *b-lag* på arbeidsmarkedet. Hvor *a-laget* vil være i stand til å imøtekomme de skjerpede kravene til omstilling og produktivitet, vil *b-laget* ha problemer med dette; noe som medfører at denne

gruppen har høy risiko for å bli permanent utstøtt fra arbeidsmarkedet.²⁸ Før tidspensjonister antas å ha ønsket å ha vært i arbeid, hvis forholdene hadde vært tilrettelagt for dette (Halvorsen, 1977; Kolberg, 1979, 1991).

Halvorsen fremhever at arbeidsmarkedets brutaliserende kraft utspiller seg i flere ulike former. Mykletun (2000) identifiserer tre sentrale utstøtingsformer: *økonomisk utstøting*, *helsemessig utstøting* og *sosial utstøting*.

Økonomisk utstøting forholder seg til den grunnleggende økonomiske drivkraften bak utstøtingsprosessene.

”Krav til økt profitt, effektivitet, omstilling og konkurransedyktighet øver et indirekte press på arbeidstakerne gjennom bedriftene. I perioder med overskudd på arbeidskraft er det arbeidstakere med høy human kapital som beholder sine arbeidsplasser, som igjen fører til at svake grupper blir marginalisert i forhold til yrkeslivet, eller i ytterste konsekvens utstøtt.” (Myletun, 2000: 35).

Økonomisk utstøting oppstår derfor i krysningspunktet mellom økende krav til produktivitet og effektivitet, og tendensen til at noen arbeidstakere ikke er i stand til å innfri disse kravene. *Arbeidsevne* blir derfor nøkkelbegrepet i økonomisk utstøting, og fremhever at grupper med redusert arbeidsevne blir arbeidsmarkedets tapere.

Helsemessig utstøting baserer seg på arbeidsmiljøets langsiktige eller kortsiktige destruktive innvirkning på arbeidstakernes helse. Halvorsen (1977: 165) vektlegger særlig betydningen av fysiske belastninger som tungt og støyende arbeid, dårlig luft- og klimaforhold, men også psykiske belastninger som følge av høyt arbeidspress og spesielle utfordringer på arbeidsplassen. Helsemessig utstøting blir dermed særlig relevant i spesielle yrker og næringer, og antas å ramme særlig eldre arbeidstakere (Colbjørnsen, 1982: 19).

Sosial utstøting forholder seg til det sosiale arbeidsmiljøets rolle som *buffer* eller bidragsyter til utstøting. Ved å vise til Lysgaards klassiske studie av arbeiderkollektivet, argumenterer Halvorsen (1977: 209-213) for at lokale arbeidslag vil variere i deres evne til å inkludere tradisjonelt svake grupper i arbeidet/arbeidsmarkedet. Som følge av økte krav til effektivisering og produktivitet, kan det utvikle seg en ekskluderingskultur hvor svakere grupper vil bli presset ut. Denne ekskluderingskulturen kan ta form av rasisme eller diskriminering. Samtidig kan arbeidsmiljøet, i form av for eksempel fagforeninger, verne om

²⁸ Halvorsen (1977: 97) diskuterer også om det eksisterer et *c-lag* på arbeidsmarkedet; bestående av arbeidsledige, undersysselsatte og husmødre.

spesifikke grupper som i utgangspunktet kan anses for å være uproduktive (Colbjørnsen, 1982: 24). Tilrettelegging av arbeidsoppgaver for eldre kan tjene som eksempel.

Prosesser får dermed en sentral rolle i utstøtingsmodellen; både i form av at det antas å foregå en *brutaliseringssprosess* som følge av kapitalismens utvikling, men også i form av endelig utstøting er et resultat av ulike forhold som utvikler seg over tid tilknyttet arbeidsplassen, miljøet rundt og individuelle forhold.

En rekke studier, av både sosiologer og økonomer, har påvist yrkesspesifikke risikofaktorer for førtidspensjon, som kan tas til inntekt for utstøtingsmodellen. Svak arbeidsmarkedstilknytning, lav utdanning, lave inntekter og tilknytning til spesifikke yrker og næringer øker risikoen for førtidspensjonering via både uførepensjons- og AFP-ordningen, selv etter kontroll for ”pull-faktorer” (Aakvik m.fl., 2005; Dahl, 1999; Dahl m.fl., 2003; Fevang og Røed, 2006; Halvorsen, 1977; Hansen, 1996; Hernæs m.fl., 2002; Nordberg og Røed, 2002).²⁹ Uten at disse er motivert av utstøtingsteorien, har flere studier av økonomer også vist at overgang til uførepensjon og AFP er assosiert med makroøkonomiske utviklingstrekk på arbeidsmarkedet. Bowitz (1997), Nordberg og Røed (2002) og Fevang og Røed (2006) finner for eksempel at høyt arbeidsledighetsnivå og nedbemanning i arbeidsmarkedet er assosiert med høyere sannsynlighet for overgang til uførepensjon; særlig blant eldre. Tilsvarende finner Midtsundstad (2002) at bedrifters nedbemanningsbehov påvirker avgangssannsynligheten til AFP. Hun finner også at tendensen til å gå av til AFP ved første mulige anledning er spesielt markant for arbeidstakere i nedbemanningsutsatte bedrifter.

Få studier har diskutert utstøtingsmodellen opp i mot innvandringsproblematikk (se Lorentzen, 2000 for et unntak). Dette bør trolig ses i sammenheng med mangel på relevant data, innvandrerbefolkningens alderssammensetning og at forskning inspirert av utstøtingsmodellen gjorde seg mest gjeldende på 70-, 80- og 90-tallet; en periode hvor førtidspensjon blant innvandrere fremsto som lite relevant.

²⁹ I en slik sammenheng finner Dahl m.fl (2003) sentrale kjønnsforskjeller for disse risikofaktorene. Dahl (1999) viser også til forskning som finner at risikogruppene for henholdsvis AFP- og uførepensjonsordningen er ulike. Han viser at overgang til AFP er assosiert med høyere utdanning, bedre helse, høyere inntekt og arbeid i offentlig sektor, mens uførepensjon er assosiert med lavere utdanning, dårligere helse, lavere inntekt og arbeid i privat sektor.

2.3.2 Innvandrere og arbeidsmarkedsstruktur

Segmentert arbeidsmarkedsteori bygger på mange av de samme prinsippene som utstøtingsmodellen (Colbjørnsen, 1982; Hansen, 1996; Mykletun, 2000), og tar opp innvandreres posisjon på arbeidsmarkedet mer direkte. Denne teoretiske retningen fokuserer på tilstedeværelsen av separate *segment* på arbeidsmarkedet. Segment forstås her som avgrensede delmarked definert av ett sett med barrierer som beskytter og favoriserer arbeidstakere/-søkere med bestemte egenskaper (Colbjørnsen, 1982: 17). I følge Sørensen og Kalleberg (1981) oppstår skillet mellom disse segmentene som følge av ulike arbeidskontrakter. Ved å overføre Max Weber sine begreper om åpne og lukkede sosiale relasjoner, argumenterer de for at graden av åpenhet i relasjonen mellom arbeidsgiver og arbeidstaker har avgjørende betydning for arbeidstakers autonomi og konkurranseforhold på arbeidsmarkedet. Ved åpne arbeidsmarkedsrelasjoner vil arbeidskontrakten mellom arbeidsgiver og arbeidstaker være kortvarig, noe som resulterer i at arbeidstaker har liten eller ingen innflytelse i arbeidets innhold eller arbeidsforholdets varighet. Ved slike arbeidskontrakter vil det alltid være andre potensielle arbeidstakere som kan overta stillingen. Lukkede arbeidsmarkedsrelasjoner bygger på langvarige arbeidskontrakter, noe som resulterer i at arbeidstaker både har innflytelse over arbeidets innhold og varighet.³⁰ Dette resulterer i fremveksten av en polarisert arbeidsmarkedsstruktur: Åpne arbeidsmarkedsrelasjoner som er konkurranseutsatte og dermed ustabile, og lukkede arbeidsmarkedsrelasjoner som er skjermet for konkurranse og derfor stabile.³¹ Michael Piore sine begreper om *primær-* og *sekundærsektoren* utdyper denne dualiteten i arbeidsmarkedet. Piore argumenterer for at arbeidsmarkedet kan deles inn i to segmenter; *primærsektoren* bestående av gode jobber, og *sekundærsektoren* bestående av dårlige jobber:

The former (i.e. primary sector) offers jobs with relatively high wages, good working conditions, chances of advancement, equity and due process in the administration of work rules, and above all, employment stability. Jobs in the secondary sector, by contrast, tend to be low-paying, with poorer working conditions and little chance of advancement; to have a highly personalized relationship between workers and supervisors which leaves wide latitude for favoritism and is conducive to harsh and capricious work discipline; and to be characterized by considerable

³⁰ I følge Piore (1979a) skapes dette skille som følge av naturlige konjunktursvingninger i markedet og arbeidsgiveres investering i arbeidstakers kompetanse. Jobber som er preget av rutinearbeid og derav få krav til evner og ferdigheter, vil fungere som en sikkerhetsventil for varierende tilbud og etterspørsel i markedet. Arbeid som derimot stiller høye krav til evner og ferdigheter beskyttes mot slike svingninger som følge av gunstige arbeidskontrakter.

³¹ Sørensen og Kalleberg (1981: 53) fremhever at graden av åpenhet er kontinuerlig og ikke er polarisert. Dette innebærer at kompleksiteten i Sørensen og Kallebergs syn på arbeidsmarkedsstruktur ikke begrenses til en todelt inndeling av arbeidsmarkedet (se f.eks. Althausen og Kalleberg: 1981). Sørensen og Kalleberg (1981: 72) vedkjenner imidlertid at deres teoretiske rammeverk forholder seg til antagelsen om ”good jobs and bad jobs”.

instability in jobs and a high turnover among the labor force. (Piore 1975: 126 sitert i Kalleberg og Sørensen, 1979: 356-357)

Primærsektoren kjennetegnes i tillegg ved tilstedeværelsen av *interne arbeidsmarkeder* (Althausen og Kalleberg, 1981: 88; Doeringer og Piore, 1971). Disse arbeidsmarkedene er kun knyttet opp mot det eksterne markedet ved såkalte *ports of entry*. Når arbeidstakere først er en del av slike interne arbeidsmarkeder vil de derfor kun oppleve begrenset konkurranse fra det eksterne markedet. Mobilitets-, rekrutterings-, og belønningsmekanismene i interne arbeidsmarkeder baserer seg derfor på den interne stillingsstrukturen i form av karrierestiger.³²

Teoretisk og empirisk forskning innenfor dette perspektivet fokuserer på hvordan arbeidsmarkedet er strukturert, hvordan ulike grupper er representert i ulike segmenter, og i hvilken grad det foregår mobilitet mellom arbeidsmarkedssegmentene. Fokuset har særlig blitt rettet mot hvordan etniske minoriteter og kvinner er overrepresentert i sekundærsektoren og er ekskludert fra interne arbeidsmarkeder (se f.eks.: Bailey og Waldinger, 1991; Berg, 1981; Cain, 1976; Hudson, 2007; Kalleberg og Sørensen, 1979; Piore, 1979a, 1979b; Reich m.fl., 1973). Ved bruk av faktoranalyse på data fra Amerika finner for eksempel Hudson (2007) at arbeidsmarkedet har en tendens til å "bunte" seg sammen i tre, fremfor to segmenter som Piore argumenterer for. 42 % av jobbene Hudson studerte inneholdt karakteristikk som både kjennetegnet primær- og sekundærsektoren. I motsetning til hva Piore argumenterer for, finner han at mobiliteten mellom de ulike segmentene er betydelig, men han finner også at sannsynligheten for at minoriteter og kvinner opplever overgang fra sekundærsektoren til primærsektoren er mye mindre enn hva som gjelder for hvite menn. Hudson påviser dermed en viss segmentering og immobilitet hos minoriteter og kvinner på arbeidsmarkedet (2007: 306).

Få studier har fokusert på segmentert arbeidsmarkedsteori i forhold til innvandreres posisjon på det norske arbeidsmarkedet. Mye forskning viser imidlertid at innvandrere har svakere arbeidsmarkedstilknytning, lavere gjennomsnittsinntekt og at de er representert i andre næringer enn befolkningen for øvrig (Cappelen og Tveter, 2009; Lie, 2002; Longva og

³² Kontrasten mellom humankapitalteori og segmentert arbeidsmarkedsteori er åpenbar. Humankapitalteori antar at arbeidsmarkedet fungerer som et fritt varemarked hvor ulikhet på arbeidsmarkedet forklares ved ulike produktivitetsevner hos arbeidstakere. Segmentert arbeidsmarkedsteori avviser en slik forestilling av arbeidsmarkedet, og understreker at arbeidsmarkedet består av delvis atskilte segment. Man kan imidlertid se en tendens til at ideen om det "frie markedet" gjør seg gjeldende internt de interne arbeidsmarkedene ved at mobilitet og forfremmelser blir avgjort på bakgrunn av arbeidstakernes evner og ferdighet. Som Doeringer og Piore (1971) understreker, er imidlertid mobilitet mellom ulike stillinger avhengig av at stillinger blir ledige.

Raaum, 2003; Nerland, 2008; Olsen, 2008, 2009; Østby, 2001, 2010). Disse forskjellene er nært knyttet til emigreringsårsak, opprinnelse og botid. Lie (2002) finner for eksempel at ikke-vestlige innvandrere er overrepresentert i næringer som i stor grad baserer seg på ufaglært arbeidskraft, og da spesielt rengjørings- og hotell- og restaurantnæringen. Vestlige innvandrere er overrepresentert i næringer basert på spesialisert og høyt kvalifisert arbeidskraft, og da særlig i oljeindustri, databehandlingsvirksomhet og forsknings- og utviklingsarbeid.

Hvis disse funnene kan tolkes i retning av at ikke-vestlige innvandrere er overrepresentert i sekundærsektoren, mens vestlige innvandrere i større grad er representert i primærsektoren, burde dette, i tråd med utstøtingsmodellen, tilsi at gruppene har ulik sannsynlighet for å bli utstøtt til en ikke-arbeidsaktiv tilstand. Hvis ”mobilitetsutsiktene” til primærsektoren i tillegg er svakere for ikke-vestlige innvandrere, og den forventede inntektsutviklingen er dårligere (som bl.a. Bratsberg m.fl., 2010; Longva og Raaum, 2003 finner), samt at innvandrere er spesielt konjunkturutsatte (som Ekeland m.fl., 2009; Lie, 2002; Tveter, 2009 finner), kan dette resultere i at utstøtingsprosessene er ytterligere omfattende for disse gruppene. Diskriminering og rasisme kan også antas å forsterke både den økonomiske og sosiale utstøtingen for disse gruppene.

2.3.3 Kritiske innvendinger til utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori

Ustøtingsmodellen har blitt kritisert for å basere seg på et for høyt analytisk nivå, at modellen gir lite rom for handlende individer og at empirisk forventninger blir uklare og vanskelig å teste (Hansen, 1996, 1998; Kolberg, 1991).³³ Betydningen av individuelle valg blir i en slik sammenheng oversett, eller ansett for å være et resultat strukturelle faktorer. Tilsvarende kritikk har også blitt rettet mot segmentert arbeidsmarkedsteori. Særlig har det blitt pekt på at teorien overforenkler struktureringen av arbeidsmarkedet og overvurderer betydningen av jobbkarakteristikk og etterspørselssiden ved arbeidsmarkedet (Baker og Holmstrom, 1995; Berg, 1981; Cain, 1976; Granovetter, 1981, 1985; Rogstad, 2000).

Wærness (1979) har kritisert utstøtingsmodellen for å passe dårlig med kvinners forhold til førtidspensjon og trygdeapparatet generelt. Hun hevder at familietilknytning tradisjonelt sett

³³ Interessant nok fremstår Kolberg som en av de fremste bidragsyterne, men også kritikere av utstøtingsmodellen (se f.eks. Kolberg, 1991). Også Knut Halvorsen moderer utstøtingsmodellen i senere arbeid (Hansen, 1996: 60). Dette henger trolig sammen med økt teoretisk og empirisk kritikk av utstøtingsmodellen.

har vært et viktigere forsørgelsessystem for kvinner enn eget inntektsgivende arbeid, og at førtidspensjonering blant kvinner således i større grad må knyttes opp mot familien fremfor relasjon til arbeidsmarkedet. Wærness vektlegger særlig at konsekvensene av familieoppløsning ved skillsmisser eller dødsfall er av større betydning enn prosesser på arbeidsmarkedet. Som følge av kvinnes inntog på arbeidsmarkedet i senere tid, argumenterer Kolberg (1991) for at denne kritikken fremstår som mindre relevant. Wærness sine innvendinger kan allikevel være relevant blant innvandrere, både som følge av at disse gruppene har ulik tilknytning til arbeidsmarkedet, men også ulik familiesammensetning (Daugstad, 2008; Østby, 2004).

2.4 Førtidspensjon, helse og innvandrere

Til tross for at overgang til uførepensjon forutsetter en vesentlig svekket helsesituasjon, kan det argumenteres for at helse spiller en indirekte rolle i mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen. I det mikroøkonomiske perspektivet inngår helse enten som et ”investeringsobjekt”, eller en situasjon som påvirker nytte-/kostnadsforholdet mellom arbeid og fritid. I utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori blir helse sett i relasjon til yrkesspesifikke risikofaktorer eller personenes generelle tilknytning til arbeidsmarkedet. Forskning viser imidlertid at helse, sykdom og medisin er kulturelt betinget, og at helsesituasjonen blant etniske grupper ikke kan reduseres til disse gruppens plassering på arbeidsmarkedet (Jenum, 2009; Karlsen og Nazroo, 2002; Lian, 2004; Nazroo, 1998; Smaje, 1996; Smith, 2000). Medisinsk sosiologi, med et bredere fokus på forståelsen og fordelingen av helse, sykdom og medisin, kan i en slik sammenheng belyse førtidspensjonering generelt, og pensjonering blant innvandrere mer spesielt.

Robert Straus (1957) skiller mellom to hovedforskningsområder innenfor medisinsk sosiologi. Det ene fokuserer på forståelsen av helse, sykdom og medisin, ofte beskrevet med begrepene ”disease”, ”illness” og ”sickness”. Det andre forskningsområdet fokuserer på den sosiale fordelingen av helse, sykdom og helsefremmende/forebyggende tiltak. Straus beskriver denne ”dobbelttheten” innenfor medisinsk sosiologi ved begrepene ”*the sociology of medicine and sociology in medicine*” (1957: 203).

2.4.1 "Disease", "illness" og "sickness"

De engelske begrepene "disease", "illness" og "sickness" blir ofte brukt til å definere sykdomsbegrepet i medisinsk sosiologi (Blaxter, 2007; Hansen, 1996). *Disease* forstås som medisinsk definerte og påviselige diagnoser. *Illness* viser til den subjektive opplevelsen av sykdom, mens *sickness* forholder seg til den sosiale sykdomsrollen. Man kan derfor ha en *disease*, selv om en subjektiv opplevelse av sykdommen uteblir. Man kan også føle seg syk (jf. *illness*), men likevel ikke være omfattet av en diagnose. *Sickness* illustrer også at sykdom er relatert de sosiale omgivelsene sykdommen og personen inngår i. Parsons (1975) var tidlig ute med å studere de sosiale forventningene og forpliktelsene som er tilknyttet sykdomsrollen. Han argumenterer for at å være syk (å ha en *disease* eller *illness*) medfører forventinger til å fylle en sosial rolle. Dette kan innebære at man søker medisinsk hjelp, tar spesielle personlig hensyn eller gir avkall på deler av sitt "normale" liv. *Disease*, *illness* og *sickness* får derfor frem flere simultane aspekter ved sykdomsbegrepet, og fremhever at "å være syk" ikke kan reduseres til tilstedeværelsen av diagnoser.

Selv om begrepene gir analytisk innsikt i sykdomsbegrepet, gir skillet mellom disse begrepene få konkrete empiriske forventninger for denne oppgavens analyser. På den andre siden er det rimelig å anta at overgang til uførepensjon forutsetter innslag av alle begrepene. Individenes helsetilstand må nødvendigvis omfattes av medisinske diagnoser og godkjennes av personens lege for at de skal bli uførepensjonert.³⁴ Samtidig må individene også selv erkjenne og oppfatte at de har helseproblemer. Å søke om uførepensjon kan i tillegg antas å være en naturlig forventning hvis man har en vesentlig svekket helsetilstand som gjør det vanskelig å utføre en jobb.

2.4.2 Etnisitet og observerte helseforskjeller – tidligere funn og ulike forklaringsmodeller

Det kan også diskuteres hvorvidt skillet mellom *disease*, *illness* og *sickness* er hensiktsmessige begreper for å diskutere de "faktiske" helseforskjellene mellom majoritetsbefolkningen og innvandrerbefolkningen. Helseforskjeller mellom ulike sosiale grupper, som ofte blir uttrykt ved forskjeller i dødelighetsrater, sykdomsforekomst og selvrapportert helse, har også vært et sentralt tema i medisinsk sosiologi, og oppmerksomhet

³⁴ Parsons (1975) beskriver et asymmetrisk maktforhold mellom pasienter og leger. Leger fremstilles som "voktere" av diagnoser, mens pasienter må imøtekomme sykerollens forventninger for at diagnosen kan tilskrives. Å være syk (å ha en *disease*) forutsetter i en slik sammenheng også at man fyller sykerollen (jf. *sickness*).

har særlig vært rettet mot helseforskjeller mellom ulike aldersgrupper, kjønn og etniske grupper (Gabe m.fl., 2004).

Helsesituasjonen blant etniske minoriteter blir ofte beskrevet med begrepet ”*double jeopardy*” (Norman, 1985 sitert i Ginn og Arber, 2001: 519): Risikoen for helseproblemer og fattigdom er større og inntreffer i yngre alder for etniske minoriteter enn for majoritetsbefolkningen. Samtidig viser forskning at helsesituasjonen for noen etniske grupper er bedre enn hva som er tilfelle i majoritetsbefolkningen (Smith, 2000; Smith m.fl., 2009). På norske data finner Blom (1998, 2008) at selvrapportert helse blant ikke-vestlige innvandrere er vesentlig lavere enn blant befolkningen for øvrig. Andelen som rapporterer sin egen helsesituasjon som meget god eller god, var 20 prosentpoeng lavere blant ikke-vestlige innvandrere sammenlignet med resten av befolkningen. Han finner også at sammenhengen mellom sviktende selvrapportert helse og alder er sterkere blant ikke-vestlige innvandrere, og da særlig blant kvinnene (Blom, 2008: 9).³⁵ Det finnes få studier av helsesituasjonen blant vestlige innvandrere i Norge. Rognerud m.fl. (2007) finner at dødelighetsraten blant vesteuropeiske innvandrere i 2006 var på et tilsvarende nivå som for norskfødte personer, men dette var også tilfelle for personer fra afrikanske og østeuropeiske land. Interessant nok var dødeligheten blant asiatiske innvandrere signifikant lavere enn for andre innvandrergrupper.³⁶

Innenfor medisinsk sosiologi mer generelt er det fire sentrale teoretiske forklaringer på helseforskjeller mellom ulike grupper: *den materialistiske forklaringen*, *helseatferdsperspektivet*, *det psykososiale perspektivet* og *seleksjonsprosesser* (se f.eks. Elstad, 1998, 1999, 2005, 2008; Lundberg, 1991).

Den materlistiske forklaringen tar sikte på å forklare to nærliggende aspekter, nemlig den historiske helseutviklingen og helseulikheter mellom ulike sosiale grupper. I følge denne modellen må helse og helseutvikling ses i forhold til de materielle rammebetingelser som finnes i et samfunn, og oppmerksomhet har særlig vært rettet mot ernæring, hygiene, boforhold, arbeidsforhold og tilgang på helsetjenester. Sentralt i dette perspektivet har vært spørsmålet om hvordan slike forhold har utviklet seg over tid og hvordan de er fordelt mellom ulike grupper (Elstad, 2005). Nyere sosialmedisinsk forskning innenfor den materialistiske

³⁵ Blom (2008: 11) finner også at sammenhengen mellom selvrapportert helsetilstand i stor grad samvarierer med mer ”objektive” mål på helsesituasjon, som forekomst av diagnoser og antall legebesøk. Han finner for eksempel hyppigere forekomst av psykiske helseproblemer, magesår, revmatiske plager og diabetes blant ikke-vestlige innvandrere enn i resten av befolkningen.

³⁶ Det kan reises tvil om dødelighet er en god operasjonalisering på innvandrerbefolkningens helsesituasjon. Alderssammensetningen til denne gruppen, men også diagnoser blant innvandrere, kan resultere i dødeligheten er relativt lav, mens innslaget av alvorlig helsesvikt er høyere.

forklaringen er blant annet inspirert av studien ”*The Black Report*” (Brown, 1984) som viste at fordeling av materielle ressurser forklarte størsteparten av helseforskjellene i Storbritannia.

I følge Elstad (2005) svikter denne forklaringsmodellen på to sentrale punkter. Utvikling i levekår i det fleste vestlige land burde ha resultert i en vesentlig forbedret helsesituasjon for de aller fleste. Forskning viser imidlertid at befolkningenes helsesituasjon ikke kan vise til en tilsvarende utvikling. For det andre burde man forvente at kun sosiale grupper med vesentlig svekkede materielle forhold opplever en problematisk helsesituasjon. Selv om forskning viser at slike grupper har høyere helserisiko, viser også forskning at det eksisterer betydelige helseforskjeller mellom sosiale grupper som i utgangspunktet er materielt privilegerte. Forskning viser for eksempel at risikoen for helseproblemer reduseres kontinuerlig over utdanning og inntekt. Dette blir ofte beskrevet som den *sosiale gradienten* for helseforhold (Adler, 1994; Elstad, 2008).

Disse funnene, kombinert med økt kunnskap rundt sammenhengen mellom atferd, livsstil og spesielle sykdommer, har bidratt til at fokus er blitt rettet mot et annet sett av forklaringsfaktorer. *Helseatferdsperspektivet*, som på mange måter representerer et brudd med den materielle forklaringen, fokuserer på helseskadelig atferd og livsstilsproblematikk som røyking, mosjon, kosthold, søvnmangel, trafikkatferd og rusmiddelbruk. Disse aspektene antas ikke å være et resultat av materielle forhold, men av individuelle avgjørelser som har en bredere sosial forankring. I følge Elstad (2005) medfører dette at helseatferdsperspektivet, i motsetning til *den materielle forklaringen*, er i stand til å forklare helseforskjeller mellom grupper som er materielt privilegerte.

Det psykososiale perspektivet er særlig opptatt av sammenhengen mellom stress og helse. For det første antas det at psykologisk stress påvirker individenes helse. Fokus rettes for eksempel mot hva slags type lidelser stress kan utløse, og om stress påvirker utviklingen av disse lidelsene i betydelig grad (se f.eks. Kelly m.fl., 1997). For det andre antas det at risiko for stress henger sammen med individenes helhetlige livssituasjon. Sosiologisk forskning bør derfor utforske ”[...] *how the distribution of stressors depends on people’s location within social structures*” (Elstad, 1998: 603). For det tredje åpner perspektivet opp for et aktivt fortolkende subjekt. Stress forutsetter at individene selv opplever situasjonen som stressfull. Selv om slike opplevelser nødvendigvis dreier seg om individuelle prosesser, mener Elstad at slike prosesser er forankret i sosial interaksjon og normer (1998: 603). På en slik måte åpner perspektivet opp for at helse både kan forstås som et resultat av individets plassering i sosiale

strukturer, men også som et resultat av individets evne til å imøtekomme egne, andres og samfunnets forventninger.

Felles for disse tre perspektivene er at helse fremstilles som avhengig variabel, og materielle/kulturelle/psykososiale stressfaktorer som uavhengige variabler. I kontrast til dette ser *seleksjonsperspektivet* helse som en uavhengig variabel (se f.eks. Elstad, 1996; Høgsnes m.fl., 2010; Lundberg, 1991). Hypotesen er ikke at sosial posisjon påvirker helsesituasjonen, men at helsesituasjonen påvirker hvilken sosial posisjon individer havner opp i.³⁷

Elstad (1998, 2005) argumenterer for at disse perspektivene bør oppfattes som komplementære. I følge Elstad bidrar alle perspektivene til forståelsen av helse og helseutvikling, og de forklarer dessuten forskjellige type helsesituasjoner. Det er for eksempel naturlig å anta at den materielle forklaringsmodellen forklarer store deler av forskjellen i spedbarnsdødelighet, forventet levealder og infeksjonssykdommer (Elstad, 2005: 20). Til sammenligning er det naturlig å anta helseatferdsperspektivet kan forklare helsesituasjoner og -utvikling som er knyttet til atferdsmønster, som for eksempel lungekreft og hjerte- og karsykdommer, og at det psykososiale perspektivet først og fremst gir forklaring på stressrelaterte lidelser (Elstad, 2005).

De ulike forklaringsmodellene på helseforskjeller, og begrepene *disease*, *illness* og *sickness*, kan relateres til sammenhengen mellom helse og etnisitet på flere ulike måter. Den påfølgende diskusjonen vil trekke frem disse perspektivene strukturert etter *sosial posisjon i vertslandet, kulturelle aspekter, seleksjonsprosesser og etnisitet, kjønn og familiens rolle*.

2.4.3 Sosial posisjon i vertslandet.

Nazroo (1998) argumenterer i tråd med det materialistiske perspektivet for at helsesituasjonen for etniske grupper må forstås i lys av klasse. Han skriver:

"We need to remember that we are concerned with (ethnic) inequalities in health because they are a component and a consequence of an inequitable capitalist society, and it is this that needs to be directly addressed" (Nazroo, 1998: 727)

³⁷ Foruten at fokus på seleksjonsprosesser har teoretiske konsekvenser, vektlegger Lundberg (1991) også metodiske utfordringer ved et slikt fokus. Han fremhever for eksempel at analysene må baseres på at de kausale faktorene må finne sted *før* helsesituasjonen måles (Lundberg, 1991: 392; se også Høgsnes m.fl. 2010). Disse metodologiske poengene har store likhetstrekk med de generelle metodologiske problemstillingene som også vil bli diskutert i metodekapittelet.

Nazroo bygger på resultatene fra *The Black Report* (Brown, 1984), og han finner i egne empiriske analyser at helseforskjeller mellom etniske minoriteter og majoritetsbefolkningen skyldes generelle statusforskjeller i forhold til yrke, utdanning og inntektsforhold. For å forklare helseforskjeller mellom ulike etniske grupper, må man i følge Nazroo ta høyde for at ulike etniske grupper har ulik tilknytning til arbeidsmarkedet, ulike boforhold, og at de er underlagt ulike materielle rammebetingelser. Helseforskjellene mellom gruppene forklares således ikke ved egenskaper gruppene *per se* (for eksempel biologiske eller kulturelle kjennetegn), men ved gruppenes ulike sosiale posisjoner i samfunnet.

Smaje (1996) og Karlsen og Nazroo (2002) argumenterer for at helsesituasjonen blant etniske grupper ikke kan reduseres til gruppenes materielle situasjon, men også gruppenes relative sosiale posisjon i forhold til andre grupper i vertslandet. Karlsen og Nazroo (2002) fant for eksempel at personer som hadde opplevd rasistiske trakassering på bakgrunn av sin etniske tilhørighet hadde lavere selvrapportert helse enn de som ikke hadde slike opplevelser.³⁸

2.4.4 Kulturelle aspekter

Det finnes flere studier hvor det er påvist helseforskjeller mellom etniske grupper også når det er tatt høyde for materielle ressurser og sosial posisjon i samfunnet (se f.eks. Marmot m.fl., 1984 for et klassisk eksempel). I slike studier blir helseforskjellene ofte forklart ved biologiske eller kulturelle forskjeller mellom gruppene (Bhopal, 1997; Nazroo, 1998; Smaje, 1996). Smaje (1996: 160) og Jenum (2009) viser for eksempel til studier som har fokusert på forskjeller i røyking, mosjon og kosthold som årsaker til helseforskjeller mellom ulike etniske grupper. I følge Smaje representerer disse forholdene en meget avgrenset del av kulturbegrepet, og at en utvidet forståelse av kultur: *"[...] not only provide a more complete basis upon which to understand the potential impact of cultural patterns upon health, but also suggests the possibility of various different mechanisms of 'cultural' influence, including both material and psychosocial factors* (Smaje, 1996: 160). Smaje argumenterer dermed for at

³⁸ Smaje (1996) diskuterer to former for diskriminering som kan påvirke helse. Den første, som Karlsen og Nazroo (2002) fant støtte for i sin studie, innebærer en direkte årsakssammenheng mellom diskriminering og helsesituasjon. Den andre, som Smaje karakteriserer som indirekte, innebærer at institusjonalisert diskriminering har resultert til at etniske minoriteter er overrepresentert i lavere "lag" i samfunnet; som igjen påvirker helsesituasjonen. Denne diskrimineringsformen har derfor sterke likhetstrekk med generell diskriminering og segmentert arbeidsmarkedsteori.

kultur bør bidra til forståelsen av sammenhengen mellom etnisitet og helse, men at de kulturelle aspektene må komplimentere de materielle og psykososiale faktorene.³⁹

Den kulturelle forankringen av begrepene *disease*, *illness* og *sickness* kan også resultere i at sykdomsbegrepet har en annen betydning i innvandrerbefolkningen. Molloy m.fl. (2003) og Katbamna m.fl. (2000) finner for eksempel at det sosiale stigmaet assosiert med overgang til uførepensjon og langvarige helselidelser oppfattes som mer intenst for noen etniske grupper, og da særlig blant sørasiatiske grupper. Salway m.fl. (2007) fant også en tendens til at ghanesiske, pakistanske og bangladeshiske grupper hadde større vanskeligheter med å erkjenne sin egen sykdom, og dermed svakere motiver til å søke om uførepensjon. Dette kom til uttrykk ved at personene benektet sin egen sykdom, holdt tilbake informasjon om sin helse, eller nektet å benytte seg av medisinsk hjelp (Salway m.fl., 2007: 920). Hvis disse funnene også gjelder i Norge, kan det tenkes at innvandrere har ulik pensjoneringstilbøyelighet via uførepensjonsordningen, selv i de tilfeller hvor gruppene er i lik helsesituasjon.⁴⁰

2.4.5 Seleksjonsprosesser

Helseforskjellene mellom innvandrergrupper trenger ikke skyldes kulturelle, materielle eller sosiale forhold i vertslandet, de kan også skyldes forhold før immigrasjonen fant sted. I tråd med Lundbergs (1991) argumentasjon, kan seleksjonsprosesser i forbindelse med emigrasjonen predisponerer innvandrere til privilegerte eller utsatte posisjoner i vertlandet. Smith (2000) og Smith m.fl. (2009) diskuterer for eksempel om helsesituasjonen blant noen innvandrergrupper kan forklares ved *the healthy immigrant effect*. Emigranter antas å ha bedre helse enn resten av befolkningen i opprinnelseslandet, noe som kan skyldes at ressurssterke mennesker har bedre muligheter og sterkere motiver for å begi seg ut på en omfattende

³⁹ Smajes fokus på sammenhengen mellom materiell posisjon og kultur bør utdypes. Ved å vise til Marx sitt begrep om *superstructure* og Bourdieu sine begrep om *habitus* og *praksis*, argumenterer Smaje for at kulturelle aspekter må ses i relasjon til den materielle posisjonen gruppene har i samfunnet. *Kultur* eksisterer derfor i et dialektisk forhold til personenes/gruppenes materielle posisjon i samfunnet, i følge Smaje. I forhold til etniske grupper får dette en spesiell betydning. Etniske gruppers kultur "eksisterer" ikke uavhengig av gruppenes materielle posisjon, men oppstår i det aktive samspillet mellom gruppene og deres posisjon i samfunnet (se også Karlsen og Nazroo, 2002).

⁴⁰ Her bør et par metodologiske utfordringer påpekes. For det første bør man anta at ulik oppfattelse av sykdomsbegrepet er nært tilknyttet etnisitetsbegrepet. I tråd med Smaje (1996) og Nazroo (1998) sin argumentasjon, er skillet mellom ikke-vestlige og vestlige innvandrere svært grov i forhold til å fange opp etnisitet og kulturelle forhold. For det andre mangler analysene informasjon om individenes helse eller oppfattelse av egen helsesituasjon. Se Claussen m.fl. (2009) for en studie innvandrere og uførepensjon hvor mål på helse er inkludert.

emigrasjonsprosess. I så fall kan innvandrerbefolkningen, og da spesielt de som kommer fra ressurssterke land, også ha et helsefortrinn sammenlignet med befolkningen i vertslandet.

Tilsvarende kan politiske, eller humanitære immigrasjonsgrunner, bidra til å selektere innvandrergrupper med høyere helserisiko. Pumariega m.fl. (2005) diskuterer for eksempel hvordan stress før, under og etter immigrasjonsprosessen kan påvirke helsesituasjonen blant innvandrere. For det første kan selve emigrasjonsårsaken være forbundet med stress. Spesielt flyktninger kan tenkes å ha opplevd traumatiske hendelser som krig, tortur, matmangel og naturkatastrofer. For det andre kan lange reiser og opphold i flyktingleirer være stressrelaterte hendelser (Pumariega m.fl., 2005: 583). For det tredje kan selve immigrasjons- og integrasjonsprosessen i vertslandet være forbundet med psykososiale stressfaktorer. Dahl m.fl. (2010: 38) trekker særlig frem betydningen av svekkede sosiale bånd, sinne, maktesløshet og depresjon som følge av integrasjonsprosessen.

Seleksjonsprosesser i forbindelse med emigrasjon og immigrasjon kan resultere i at betydningen av arbeidsmarkedsforhold, boforhold og generelle materielle og sosiale rammebetingelser i vertslandet, som Nazroo (1998), Smaje (1996) og Karlsen og Nazroo (2002) understreker er viktig, vil være av en annen betydning for innvandrerbefolkningen sammenlignet med resten av befolkningen. Smith (2000) finner for eksempel at den sosiale gradienten for helseforskjeller er ulik (svakere, delvis invers eller ikke tilstedeværende) blant noen etniske grupper sammenlignet med gradienten i majoritetsbefolkningen.

2.4.6 Etnisitet, kjønn og familiens rolle

Helseforskjeller mellom menn og kvinner, som også har stått sentralt i medisinsk sosiologi, blir ofte oppsummert med frasen *"women get sicker, but men die quicker"* (Gabe m.fl., 2004: 9). I diskusjoner av helseforskjeller mellom kvinner og menn har fokus særlig blitt rettet mot rollefordelingen mellom menn og kvinner (se f.eks. Elstad, 1996, 1999). Gove (1984) skiller mellom *"fixed roles"* og *"nurturant roles"*, og argumenterer for at kravene til menns roller i samfunnet er mer *"forutsigbare, mer tydelig definert, og forskjellen mellom det private og yrkesmessige er klarere"*. I tråd med en slik logikk, og Durkheims klassiske selvmordsstudie, kan familietilknytning fungere som en *"buffer"* for menn. Giftmålsstatusen kan for eksempel verne menn mot utstøtingsprosesser i arbeidsmarkedet eller fungere som et generelt støtteapparat i ulike livsfaser (Hansen, 1996; Höög og Stattin, 1992). Kvinnenes ansvar og

rolleforventinger beskrives i kontrast som å være mer altomfattende, særlig som følge av mer familieomsorg og ansvar i hjemmet. Dette resulterer i at skillet mellom arbeid og fritid for kvinner blir mer uklart. I følge Elstad (1999) kan kvinnenes inntog på arbeidsmarkedet resultere i ytterligere risiko for psykososialt stress. Multiple roller, i form av hovedansvar for omsorg i familien og en aktiv rolle på arbeidsmarkedet, antas å medføre økt risiko for helseproblemer. *Dobbeltarbeids-hypotesen*, som har stått sentralt i trygdeforskning (Hansen, 1996), er basert på den samme logikken.

Tidligere forskning på samspillseffekter mellom helse, kjønn overgang til trygd viser delvis motstridende resultater. Mye forskning viser for eksempel at å være ugift, skilt eller separert er assosiert med høyere overgangstilbøyelighet til førtidspensjon (Blekesaune og Barrett, 2005; Dahl m.fl., 2003; Hansen, 1996; Höög og Stattin, 1992; Kolberg, 1991; Mykletun, 2000). Mykletun (2000) finner i tråd med dobbeltarbeidshypotesen at giftemålsstatusen i kombinasjon med arbeid ”beskytter” menn mer enn kvinner. Denton m.fl (2004) og Elstad (1996; 1999: 40) finner i kontrast til dette at familieansvar, i kombinasjon med arbeid, er assosiert med en bedre helsesituasjon for kvinner. Elstad (1996) peker på at dette kan skyldes *seleksjonsprosesser*, ved at kvinners helse påvirker deres mulighet til å ta på seg flere roller.

Llácer m.fl. (2007) argumenterer for at slike kjønnsforskjeller blir ytterligere kompliserte i lys av innvandringsproblematikk. I følge disse forskerne kan ikke kjønnsforskjeller i forhold til helse, og forklaringsmekanismene for disse forskjellene, direkte overføres til helsesituasjonen blant innvandrere. De beskriver i denne sammenheng to idealtypiske innvandrerkvinner; ”*independent women*” som er ressurssterke og selvstendige, og ”*dependent wives*” som er ressurssvake og som blir forsørget av mannen. De argumenterer for at helserisikoen for *dependent wives* er betydelig større enn for *independent wives*. De trekker særlig frem større utfordringer i forbindelse med migrasjonsprosessen, arbeidsmarkedsintegrasjonen, diskriminering og sosial isolasjon for disse kvinnene. Dette kan forklare hvorfor ikke-vestlige innvandrerkvinner har dårligst selvrapportert helse (Blom, 1998, 2008), og kan medføre at sammenhengen mellom førtidspensjon og sivilstatus har ulik betydning i innvandrerbefolkningen sammenlignet med resten av befolkningen.

2.5 Avsluttende diskusjon og noen empiriske forventninger

I dette kapitlet har jeg diskutert tre teoretiske innfallsvinkler på førtidspensjon med spesielt fokus på innvandrere: *mikroøkonomisk teori*, *utstøtingsmodellen* og *medisinsk sosiologi*.

Disse perspektivene, og da spesielt mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen, bygger på delvis motstridende forklaring på hva slags prosesser som ligger bak førtidspensjonering.⁴¹ Utstøtingsmodellen beskriver førtidspensjon som et ufrivillig resultat av strukturelle forhold, mens mikroøkonomisk teori forstår førtidspensjon som et resultat av individuelle valg foretatt under gitte rammebetingelser. Men til tross for at forklaringsmekanismene er vesentlig forskjellige, sammenfaller teoriene på flere punkter. Hansen (1996, 1998) fremhever for eksempel at modellene baserer seg på en form for økonomisk rasjonalitet. Hvor det mikroøkonomiske perspektivet vektlegger individer som rasjonelle aktører, vektlegger utstøtingsmodellen bedrifter som rasjonelle og brutale nyttemaksimerende aktører. De sosialpolitiske implikasjonene blir imidlertid forskjellige. Mikroøkonomisk teori vektlegger utformingen av pensjonsordningene, mens utstøtingsmodellen retter fokus mot arbeidsmarkedets evne til å ivareta og utnytte arbeidskraften til ulike grupper.

Mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen sammenfaller også ved at begge perspektivene fokuserer på alternative pensjonsordninger. Mikroøkonomisk teori vektlegger individenes tilgang på alternative pensjonsordninger og pensjonsordningenes attraktivitet som rammebetingelser for individenes pensjonsbeslutning. For utstøtingsmodellen representerer ulike pensjonsordninger ulike former for skjult arbeidsledighet. Hvorvidt personer har tilgang på AFP-ordningen eller ulike bedriftsfinansierte pensjonsordninger blir ikke forstått i en insentivtankegang, men blir et spørsmål om individer har tilgang på en verdig avslutning på arbeidslivet. I følge Halvorsen blir for eksempel uførepensjon forstått som et uverdigg alternativ sammenlignet med AFP-ordningen ” [...] ved at en [...] må overspille eventuelt sykkelighet for å få uførepensjon, eller at en må late som en er arbeidsløs selv om de facto er førtidspensjonert ” (1991: 189). Innføringen av AFP-ordningen, med forholdsvis strenge krav til arbeidsmarkedstilknytning, kan i følge Halvorsen skape en ” [...] todeling av velferden, der ikke ønsker eller behov for førtidspensjon avgjør, men hvor i arbeidsmarkedet en befinner seg ” (1991: 189).

Begge perspektivene identifiserer også personer med lav humankapital som de som har størst sannsynlighet for å bli førtidspensjonert. Men hvor mikroøkonomisk teori reduserer dette til et individuelt og rasjonelt investeringsspørsmål, argumenterer utstøtingsperspektivet og segmentert arbeidsmarkedsteori for at dette må ses i lys av arbeidsmarkedets struktur og virkemåte. Diskrimineringssteori, utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori kan

⁴¹ Mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen blir for eksempel ofte trukket frem som teoretiske motpoler i trykdeforskningen (se f.eks. Hansen, 1996; 1998; Kolberg; 1991; Marklund, 1992; Mykletun, 2000).

her sies å bygge på mange av de samme forklaringene. Diskrimineringsteori har imidlertid tradisjonelt lagt mer vekt på prosesser på mikronivå, og da særlig forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstakere/-søkere. Utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori legger til sammenligning mer vekt på prosesser på makronivå.

I forsøk på å teste den empiriske rekkevidden av mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen i forhold til trygdeforløp, finner Kolberg (1991), Hansen (1996), Mykletun (2000) og Marklund (1992) støtte for at forklaringer under begge perspektivene gjør seg gjeldende. Alle konkluderer med at forståelsen av overgang til førtidspensjon blir for snever hvis man begrenser seg til ett av perspektivene. I en slik sammenheng er det heller ikke innenfor oppgavens problemstillinger å kritisk teste rekkevidden av mikroøkonomisk teori eller utstøtingsmodellen.

De teoretiske diskusjonene omkring medisinsk sosiologi bygget på en antagelse om at førtidspensjonering, og da særlig overgang til uførepensjon, skyldes dårlig helse. Diskusjonen var preget av en mindre enhetlig forståelse av førtidspensjon enn de to andre perspektivene. Diskusjonen rundt begrepene *disease*, *illness* og *sickness*, som Straus (1957) karakteriserer som ”*sociology of medicine*”, er for eksempel mer begrepsmessig fundert og dreier seg om den mer overordnede forståelsen av helse fremfor konkrete risikofaktorer for førtidspensjonering. Den reelle forskjellen mellom den øvrige helseteoretiske diskusjonen, som Straus karakteriserer som ”*sociology in medicine*”, og utstøtingsmodellen kan imidlertid overdrives. Den materielle forklaringsmodellen bygger for eksempel på en del av de samme aspektene som helsemessig utstøting innenfor utstøtingsmodellen. Men hvor den materielle forklaringen forholder seg til individenes materielle posisjon i samfunnet generelt og hvordan denne påvirker individenes helse, vektlegger utstøtingsmodellen helsemessig utstøting som en direkte konsekvens av den kapitalistiske utviklingen og arbeidsmiljøet personen inngår i (Kolberg, 1991).

Til tross for at de teoretiske perspektivene som er drøftet i denne oppgaven bygger på ulike forklaringer, forblir de metodiske føringer og empiriske forventningene i store trekk de samme. En rimelig antagelse i alle perspektivene vil for eksempel være at ikke-vestlige innvandrere har høyere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen enn resten av befolkningen. Det er også rimelig å forvente at norskfødte personer har høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen enn innvandrere, siden de har sterkere tilknytning til arbeidsmarkedet.

De teoretiske diskusjonene tilsier også at risikoprofilen for førtidspensjonering blant innvandrere kan være ulik den vi finner blant personer født i Norge. Heterogene fritids- eller arbeidspreferanser mellom gruppene eller diskriminering, på arbeidsmarkedet eller i forhandlingssituasjonen om uførepensjon, kan resultere i at betydningen av arbeidsmarkedsressurser eller individuelle ressurser er ulik mellom gruppene. Seleksjonsprosesser i forbindelse med emigrasjonsprosessen (jf. *the healthy immigrant effect*) kan også resultere i at helse blant innvandrere i mindre grad er knyttet opp mot sosial posisjon og forhold i vertslandet. Dette kan medføre at arbeidsmarkedstilknytning og utdanning slår ut annerledes for innvandrerbefolkningen enn blant befolkningen forøvrig.

Uten at teoriene spesielt vektlegger familieforhold, tilsier de også at sammenhengen mellom sivilstatus og førtidspensjonering bør ses i sammenheng med kjønn og innvandringsbakgrunn. Wærness (1979) sin kritikk av utstøtingsmodellen for å overse betydningen av familieforhold for kvinners forhold til trygdeapparatet kan tenkes å være særlig relevant i forhold førtidspensjonering blant ikke-vestlige innvandrere. Arbeid-fritid-modellen indikerer også at høyere eller lavere fritidspreferanser blant innvandrere som følge av etniske forskjeller i forhold til familieroller, kan resultere i at sammenhengen mellom sivilstatus og førtidspensjonering er ulike blant innvandrere sammenlignet med resten av befolkningen. Llácer m.fl (2007) hevder også sammenhengen mellom helse, familie og kjønn er ytterligere komplisert blant etniske minoriteter.

3 Data, metode og deskriptiv statistikk

3.1 Innledning

I dette kapittel vil jeg diskutere de metodiske valgene og utfordringene ved oppgavens analyser. Kapitlet begynner med en kort presentasjon og diskusjon av datamaterialet og utvalget som er brukt i oppgaven, etterfulgt av en beskrivelse av metodisk tilnærming og operasjonaliseringen av variablene som inngår i analysene. Avslutningsvis blir deskriptiv statistikk for analysenes uavhengige variabler presentert.

3.2 Datagrunnlag

3.2.1 Generelt om datasettet

Det empiriske grunnlaget for mine analyser er datasettet Forløpsdatabasen trygd (FD-Trygd). FD-trygd er et rikt registerdatasett som inneholder informasjon om hele den norske befolkning på individnivå i aldersgruppen 18-66 år. Dataene er innsamlet fra flere offentlige registre og det blir tilrettelagt og bearbeidet av Statistisk sentralbyrå (NSD, 2010; SSB, 2010a). Datasettet inneholder blant annet informasjon om demografiske forhold (kjønn, alder etc.), opprinnelse (fødeland), eventuell oppholdstid i landet, utdanningsnivå, sysselsetningsforhold, inntekts- og formuedata og trygdehistorie. FD-trygd er basert på jevnlig oppdateringer fra og med 1992. Datasettet som var tilgjengelig for denne oppgaven er basert på et 10 prosent tilfeldig utvalg av FD-trygd og har informasjon fra og med 1992 til og med 2003.

Datasettet var tilrettelagt som paneldatasett med årlige oppdateringer av professor Hans-Tore Hansen ved Sosiologisk institutt (UiB). For å muliggjøre forløpsanalyser har jeg tilrettelagt datamaterialet som forløpsdata hvor alder utgjør tidsdimensjonen. Endringer av inntekt, statuser, overgang til førtidspensjon med mer er opprinnelig registrert ved datoer i FD-Trygd, men siden datasettet som var tilgjengelig for mine analyser var basert på årlige oppdateringer, medfører dette at overgang til førtidspensjon blir registrert ved 1 års aldersintervaller.

3.2.2 Styrker og svakheter ved datasettet

En sentral fordel med FD-trygd er at datasettet inneholder longitudinell informasjon på individnivå. Dette gjør det mulig å studere individers bevegelser inn og ut av forskjellige tilstander over tid. Siden informasjonen er hentet fra offentlig registre av høy kvalitet, blir

datakvaliteten regnet som å være svært god. Man unngår blant annet problemer knyttet til utvelging av enheter, manglende deltagelse og frafall av enheter over tid. Erindringsproblematikk, som ofte er et problem ved longitudinelle data basert på surveyundersøkelser, blir også unngått.

Det er imidlertid velkjent at registerdata har sine svakheter og begrensninger. Dataene er nødvendigvis begrenset til hva som registreres i offentlige registre, noe som medfører at informasjon som kunne vært relevante for forståelsen av førtidspensjonering uteblir fra oppgavens analyser. I tråd med diskusjonen av mikroøkonomisk teori ville det for eksempel vært hensiktsmessig å hatt informasjon om den økonomiske kompensasjonsgraden ved overgang til førtidspensjon og hvorvidt individene har tilgang på AFP (se f.eks. Bowitz, 1997; Bratberg m.fl., 2004; Hernæs m.fl., 2002; Hernæs m.fl., 2000; Thøgersen m.fl., 1998). Utstøtingsmodellen vektlegger yrkesspesifikke risikofaktorer og hvordan arbeidsmarkedet ikke ivaretar svakere grupper. Denne modellen tilsier således at informasjon om yrkestilknytning og informasjon om tendenser til nedbemanning, nedleggelse og arbeidsledighet i individenes område/yrke/bedrift ideelt sett burde vært inkludert i analysene (se f.eks. Fevang og Røed, 2006; Hansen, 1996; Nordberg og Røed, 2002). Informasjon om yrke, kompensasjonsgrad, arbeidsledighet, med mer, mangler imidlertid i mitt materiale.

Selv om en kritisk test av teoriene således vil være vanskelig, er det likevel med relevant informasjon. Individenes relasjon til arbeidsmarkedet vil i denne oppgaven bli belyst av *arbeidsinntekt*, *sysselsetningsstatus* og *mottak av sosialhjelp*. Inntektsvariabelen bør kunne si noe om hva slags kompensasjonsgrad individene får ved overgang til uførepensjon, men kan også tenkes å fange opp sentrale karakteristikker ved arbeidssituasjonen til individene. I tråd med utstøtingsmodellen og segmentert arbeidsmarkedsteori er det også rimelig å anta at sysselsetningsstatus kan tenkes å være relatert til sentrale aspekter ved arbeidskontrakten individet eventuelt innehar. Mottak av sosialhjelp bør også kunne si noe om marginalisering på arbeidsmarkedet og helse.

Betydningen av individuelle resurser stod også sentralt i den teoretiske diskusjonen. Sammenhengen mellom utdanning og førtidspensjon var særlig viktig i humankapitalteori, diskrimineringssteori og utstøtingsmodellen, men hadde også en sentral rolle i medisinsk sosiologi ved den sosiale gradienten for helseforskjeller. Utdanning er derfor inkludert i analysene, og følger Statistisk sentralbyrå sin gjeldende standard for inndeling av utdanningsnivå: NUS2000 (se SSB, 2010c). To viktige svakheter ved denne variabelen må

fremheves. For det første inneholdt utdanningsvariabelen som var tilgjengelig for mine analyser kun de mest sentrale utdanningsnivåene innenfor utdanningssystemet (8 nivåer). Det er imidlertid rimelig å anta at ”markedsverdien”, eller den individuelle ”produktivitetsgevinsten” ved investering i utdanning er knyttet opp mot spesifikke utdanningsretninger og fagfelt.

For det andre har denne variabelen en betydelig andel manglende verdier (”missing”) blant innvandrere. Blant vestlige innvandrere har 28 prosent av individene manglende utdanningsverdier, og hele 37 prosent av ikke-vestlige innvandrere har ingen registrert utdanning i datasettet.⁴² Siden utdanning hadde en sentral rolle i den teoretiske diskusjonen, og siden innvandrere med manglende utdanningsverdier trolig ikke har utdanning, eller ikke har fått godkjent utdanning fra hjemlandet av norske myndigheter, har jeg valgt å definere denne gruppen som personer uten formell utdannelse i analysene. Det er imidlertid fare for at denne gruppen er en meget heterogen gruppe, og at dette kan påvirke analyseresultatene. En alternativ løsning kunne være å ekskludere denne gruppen fra oppgavens analyser, men dette hadde resultert i en betydelig reduksjon i utvalgstørrelsen, og kunne i ytterste konsekvens ha medført systematiske skjevheter i utvalget av innvandrere.⁴³

Familiens betydning for førtidspensjon var også oppe i den teoretiske diskusjonen. Som en kritikk av utstøtingsmodellen, hevder Wærness (1979) at familien spiller en større rolle i førtidspensjonering enn hva utstøtingsmodellen vektlegger, og da særlig blant kvinner. Selv om fokus ikke er på familien som sådan, tilsier mikroøkonomisk teori at familieforhold har betydning for individenes fritidspreferanser. Sivilstatus er derfor inkludert i analysene, og er kategorisert ved tre verdier: ”ugift”, ”skilt/separert” og ”gift”. I likhet med utdanningsvariabelen, har sivilstatusvariabelen en forholdsvis høy andel manglende verdier. 8 prosent blant norskfødte personer, 10 prosent blant vestlige innvandrere og 6 prosent blant ikke-vestlige innvandrere er registrert uten oppføringer på denne variabelen. Disse individene er ekskludert fra analysene.

Personer som er samboere er trolig registrert under kategoriene ”ugift” eller ”skilt” i FD-trygd. Tatt i betraktning at samboerskapet er en av de mest vanlige samlivsformene i Norge i moderne tid, er det en åpenbar svakhet at denne samlivsformen ikke inngår i FD-trygd (se

⁴² Andelen norskfødte personer med manglende verdier er forholdsvis lav i materialet (3 prosent), og utgjør trolig ikke noe metodisk problem.

⁴³ Det bør legges til at forsøk som er gjennomført ved å ekskludere innvandrere med manglende utdanningsverdier resulterer, overraskende nok, i få endringer i analyseresultatene. Dette blir nærmere diskutert i kapittel 5.

Noack, 2004 for en generell diskusjon). Hvis man antar at ekteskapet fungerer som et generelt støtteapparat ulike livsfaser, ved at det for eksempel ”verner” personer mot utstøtingsprosesser, er det naturlig å anta at samboerskapet kan utfylle mye av den samme rollen som ekteskapet.⁴⁴ Tidligere pensjonsforskning har også vist at ektefellens tilknytning til arbeidsmarkedet og pensjonsutsikter påvirker individenes pensjonstilbøyelighet (se f.eks. Dahl m.fl., 2003; Hernæs m.fl., 2001). Nyere versjoner av FD-trygd gir muligheter for kobling av familiemedlemmer som ektepar og barn, men slike koblinger er ikke gjort i dataene som jeg har hatt til rådighet.

3.2.3 Utvalg og kategorisering av landbakgrunn

I denne oppgaven har jeg valgt å følge Statistisk sentralbyrås gjeldende standard for todeling av personers landbakgrunn (se Høydahl, 2008). Denne kategoriseringen bygger på et tradisjonelt skille mellom vestlige og ikke-vestlige land med fokus på landenes formelle tilknytning til Norge. Det skilles mellom EU/EØS-land, USA, Canada, Australia og New Zealand på den ene siden, og land fra Afrika, Asia, Latin-Amerika, Europa utenfor EU og Oseania (unntatt Australia og New Zealand) på den andre siden. Den første kategorien antas å bestå av personer som på bakgrunn av felles kulturelle kjennetegn og immigrasjonsregler som relativt enkelt antas å kunne bli innlemmet i det norske samfunnet (Høydahl, 2008).

Det er åpenbare svakheter ved denne kategoriseringen. Kulturelle forhold og innvandringsårsaker vil nødvendigvis variere innad i kategoriene og inndelingen samsvarer i liten grad med etnisitetsbegrepet. Hvis vi tar utgangspunkt i Eriksen og Sørheim (1994) sin definisjon av etnisitet (jf. kapittel 1), som innebærer et element av selvoppfattelse av gruppetilhørighet, kan man argumentere for at registerdata som tar utgangspunkt i fødeland er et lite hensiktsmessig datagrunnlag for å studere etnisitet (se også Nazroo, 1998; Sheldon og Parker, 1992).⁴⁵ Det er imidlertid rimelig å anta at forhold til arbeidsmarkedet og ressursituasjonen vil være forskjellig mellom disse gruppene. En alternativ løsning kunne ha

⁴⁴ At ”samboerskapet” ikke inngår i analysene kan resultere i at ”effekten” av å være ugift blir underestimert i mine analyser. Det er et generelt problem i analysene, men siden samboerskapet er mer vanlig blant norskfødte personer (Daugstad, 2008; Østby, 2004) kan det tenkes at ”effekten” av å være ugift blir spesielt underestimert blant norskfødte personer.

⁴⁵ Surveyundersøkelser, hvor individene selv har mulighet til å velge etnisk gruppetilhørighet, blir ofte foretrukket til slike formål. Slike surveydata blir imidlertid ofte kritisert for å bygge på en uhensiktsmessig kategorisering av etnisitet, noe som kan resultere i at kategoriseringen ikke stemmer overens med ”reelle” etniske grupperinger (se f.eks. Nazroo, 1998; Sheldon og Parker, 1992). Begge tilnærmingene resulterer nødvendigvis i begrensede muligheter til å diskutere kulturelle aspekter.

vært å utforske pensjonsmønsteret for ett eller flere land (se f.eks. Österberg og Gustafsson, 2006). Siden min oppgave tar sikte på å undersøke hvorvidt innvandrere har ulik risikoprofil for overgang til førtidspensjon, noe som stiller høye krav til utvalgsstørrelse og oversiktighet, viste det seg at en slik løsning ikke var mulig.⁴⁶

Kategoriseringen resulterer i et utvalg på totalt 273 842 personer, hvor 237 657 er født i Norge, 22 851 er født i vestlige land og 13 331 er født i ikke-vestlige land.⁴⁷

3.3 Valg av metode

3.3.1 Generelt om forløpsdata og -analyse

For å svare på oppgavens problemstilling har jeg valgt å benytte meg av forløpsanalyse (*event history analysis*). I slike analyser fokuserer man på tiden det tar før en hendelse (eventuelt) inntreffer.

Hans-Peter Blossfeld (1996; 2007; se også Castilla, 2007; Cleves m.fl., 2008; Jenkins, 2004; Lyngstad, 2010; Mills, 2010) er en av de fremste talspersonene for denne metoden i sosiologien. Blossfeld m.fl. (2007) skiller mellom tverrsnittundersøkelser og studier hvor tidsdimensjonen trekkes inn som grunnleggende mekanisme. Tverrsnittundersøkelser forutsetter at forskningsenhetenes tilstander (for eksempel arbeidsmarkedsrelasjon, sivilstatus, trygdestatus el.) er forholdsvis konstant over tid. Fenomener antas derfor å eksistere i en form for *statistisk likevekt*. I slike forskningsdesign *kan* individer skifte status (for eksempel endre pensjonsstatus), men disse endringene antas å være trendløse og ikke tilknyttet en tidsdimensjon (Blossfeld m.fl., 2007: 6). Forløpsanalyser bygger på longitudinell informasjon, og fokuserer på individenes endring av status som en funksjon over tid, eller et resultat av tid. Hvor tverrsnittundersøkelser beror på *statistisk likevekt*, inngår *endringsprosesser* som en viktig del av forløpsanalyser.

I forhold til min studie av førtidspensjon vil jeg derfor særlig vektlegge to hovedmomenter i valget av forløpsanalyse:⁴⁸

⁴⁶ Siden innvandrerbefolkningen er yngre enn befolkningen for øvrig, og siden førtidspensjon som oftest forekommer i eldre aldersgrupper, ble disse problemene ekstra omfattende. Et nyere datasett kunne muligens ha løst noen av disse problemene, og dermed muliggjort en mer detaljert kategorisering av innvandrerbefolkningen.

⁴⁷ Disse tallene er basert på utvalgsstørrelsen i de stykkevise konstantmodellene (ikke inndelt etter kjønn) etter at manglende verdier på sivilstatusvariablene er ekskludert. Utvalgsstørrelsen for de deskriptive analysene (Kaplan-Meier-funksjonene) er noe større siden disse analysene ikke bygger på en ”måleperiode” (jf. avsnitt 3.5).

- For det første er det rimelig å anta at førtidspensjon er nært tilknyttet alder. For å få innvilget AFP må man for eksempel tilfredsstillende gjeldende aldersgrense for uttak av AFP, men det er også rimelig å anta at alder påvirker helse, preferanser el. som igjen påvirker sannsynligheten for at en blir førtidspensjonert. Tidsdimensjonen i denne besvarelsens analyser er derfor alder.⁴⁹
- For det andre er det nærliggende å anta at faktorene som påvirker førtidspensjonering spiller inn en god stund *før* førtidspensjoneringen finner sted. Dette forutsetter at vi både må ha kjennskap til *når* førtidspensjonen finner sted, og informasjon om forklaringsfaktorene en god stund *før* dette tidspunktet. Som det vil bli redegjort for nedenfor, kan dette bli håndtert i forløpsanalyser på en relativt enkel måte.

Det finnes en rekke forskjellige varianter av forløpsanalyse (se f.eks. Blossfeld m.fl., 2007; Castilla, 2007; Cleves m.fl., 2008; Jenkins, 2004; Lyngstad, 2010; Mills, 2010). Valg av analyseform bygger blant annet på *hva slags fenomen* man studerer (f.eks. enkelthendelser, gjentakende hendelser eller multiple hendelser), *hva som utgjør tidsdimensjonen* (f.eks. kontinuerlig eller kategorisk tid), *forholdet mellom hendelsene og tidsdimensjonen*, og *hva som er formålet med undersøkelsen*. For å utforske overgangsmønsteret til førtidspensjon har jeg valgt å benytte Kaplan-Meier-metoden, som er spesielt egnet til deskriptive analyser av forløpsdata. For de øvrige analysene har jeg valgt den stykkevise konstantmodell som er en fleksibel metode hvor det er mulig å inkludere flere og kontinuerlige forklaringsvariabler.

3.3.2 Kaplan-Meier-metoden

Kaplan-Meier-metoden er en ikke-parameterisk metode hvor man ikke trenger å anta noe bestemt om selve tidsdimensjonen (Blossfeld m.fl., 2007; Castilla, 2007; Cleves m.fl., 2008;

⁴⁸ Cleves m.fl. (2008: 2) påpeker at det mulig å inkludere *tid før en hendelse inntreffer* som avhengig variabel i vanlig lineær regresjonsanalyse. Dette krever at analysen tar høyde for at hendelsen ikke inntreffer for alle (dvs. høyresensurering – ikke alle blir førtidspensjonert), og at restleddene er normalfordelt over den avhengige variabelen (tid). Hvor førstnevnte metode er mulig å spesifisere ved ordinær regresjonsanalyse, forekommer sistenevnte forutsetning sjeldent i følge Cleves m.fl. (2008). Alternativt kunne logistisk regresjon med sannsynligheten for å bli førtidspensjonert ved ett gitt år eller en gitt alder som avhengig og alder som uavhengig variabel, vært aktuelt. Forløpsanalyser fokuserer imidlertid mer direkte på tidsaspektet ved hendelsen man studerer, og gjør det i tillegg mulig å utnytte longitudinell data mer effektivt.

⁴⁹ Cleves m.fl. (2008) påpeker at valg av tidsdimensjon bør relateres til det grunnleggende tidsaspektet som påvirker forholdet man ønsker å studere. I en slik sammenheng kunne også oppholdstid utgjort tidsdimensjonen i studiet av førtidspensjon blant innvandrere (se f.eks. Ekhaugen 2005; Hansen, 2009; Bratsberg m.fl. 2011). Dette hadde krevd selvstendige analyser for innvandrere, og dermed umuliggjort den direkte sammenligningen mellom personer født i Norge og ulike innvandrergupper.

Jenkins, 2004). Kaplan-Meier-funksjonen er en deskriptiv metode som gjør det mulig å danne et bilde av overgangsmønsteret til uførepensjon og AFP. Funksjonen uttrykkes som oftest grafisk, men den kan også fremstilles i tabellform ("life table"). Formelen for Kaplan-Meier-funksjonen er som følger:

Formel 3.1: Kaplan-Meier-funksjonen.

$$\hat{S}(t) = \prod_{j|t_j \leq t} \left(\frac{n_j - d_j}{n_j} \right)$$

n_j er antall mulige overganger ved tidspunktet t_j og d_j er antall overganger ved tidspunktet t_j . Produktet av disse størrelsene blir en stegvis funksjon over tidsdimensjonen t (i denne studien; alder); som uttrykker sannsynligheten for ingen overgang til førtidspensjon *utover* tidspunktet t_j , eller tilsvarende: sannsynligheten for førtidspensjonering *etter* t_j . Overlevelsesfunksjonen vil være 1 ved $t = 0$, og den reduseres stegvis mot 0 ettersom t går mot uendelig.

Ved å beregne separate Kaplan-Meier-funksjoner for personer født i Norge, vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere til henholdsvis AFP og uførepensjon for disse gruppene, blir det mulig å sammenligne pensjonsmønsteret for disse gruppene. Dette gjør det mulig å undersøke når gruppene blir pensjonert og dermed ulikheter i pensjonsmønsteret og ikke bare pensjonstilbøyeligheten (dvs. i *hvilken grad* ulike gruppene er pensjonert). Funksjonen vil med andre ord uttrykke *når* gruppene har størst pensjoneringstilbøyelighet og hvor stor den totale pensjoneringstilbøyeligheten er for de ulike gruppene, dvs. sannsynligheten for overgang før fylte 67 år. En praktisk begrensing ved metoden er at de ulike Kaplan-Meier-funksjonene sammenlignes grafisk og at antall grupper som kan sammenlignes derfor er begrenset (Blossfeld m.fl., 2007: 86).

Det er mulig å signifikant teste Kaplan-Meier-funksjonene på flere måter: Man kan kalkulere og sammenligne konfidensintervall for de ulike funksjonene eller gjennomføre spesialtilpassede tester for generell ulikhet mellom overlevelsesfunksjonene. I denne oppgaven er en versjon av sistnevnte tilnærming valgt: den chi-kvadratfordelte *Log-Rank-testen*. Denne testen er spesielt sensitiv for forskjeller i overganger mot slutten av tidsdimensjonen (Blossfeld m.fl., 2007: 76; Castilla, 2007: 186). Dette kan antas å være hensiktsmessig for oppgavens analyser, både fordi førtidspensjon forekommer mest i eldre aldersgrupper, men også fordi innvandrerbefolkningen er underrepresentert blant eldre.

3.3.3 Den eksponentielle overgangsratemodell og den stykkevise konstantmodell

En antagelse i analysene er at eventuelle forskjeller i overgangsmønsteret til førtidspensjon mellom personer født i Norge og innvandrergруппene skyldes ulike individuelle ressurser og ulik tilknytning til arbeidsmarkedet. Å studere dette krever at man tar høyde for flere forklaringsfaktorer samtidig, noe som fort blir uoversiktlig eller vanskelig å gjennomføre ved Kaplan-Meier-metoden.⁵⁰ I slike tilfeller er det mulig å estimere regresjonsmodeller med flere forklaringsvariabler på forløpsdata.

I motsetning til Kaplan-Meier-metoden, bygger regresjonsmodeller på forløpsdata som oftest på en spesifisering av *overgangsraten* (*hazardraten*).⁵¹ *Overgangsraten* defineres som sannsynligheten for overgang ved t_j , gitt at en slik overgang ikke har funnet sted før t_j (Jenkins, 2004: 15-19).⁵² *Overgangsraten* skiller seg fra overlevelsesfunksjonen ved at den uttrykker sannsynligheten for overgang *akkurat* ved t_j (gitt at en hendelse ikke har inntruffet før dette), og ikke sannsynligheten for overgang *etter* t_j . *Overgangsraten* vil alltid være positiv og den vil vanligvis være mellom 0 og 1.⁵³

Overgangsraten ved den eksponentielle overgangsratemodellen er presentert i formel 3.2.1. Her er overgangsraten – $h_0(t)$ – definert ved antilogarithmen til konstantleddet.

Formel 3.2: Den eksponentielle overgangsratemodellen.

$$h(t) = h_0(t) = \exp(\beta_0) \quad (3.2.1)$$

$$h(t|x_j) = \exp(\beta_0 + x_j\beta_x) \quad (3.2.2)$$

Den eksponentielle overgangsratemodellen bidrar med to sentrale spesifikasjoner av overgangsraten. For det første muliggjør modellen at vi kan inkludere et sett med uavhengige variabler. I formel 3.2.2 er overgangsraten betinget av forklaringsvariabel x_j ved estimatet av

⁵⁰ I prinsippet er det mulig å beregne separate Kaplan-Meier-funksjoner for ulike verdier på (flere) uavhengige variabler (noe jeg også gjør med *kjønn*, *fødelandskategori* og *kohorter*). Kontinuerlige forklaringsvariabler er imidlertid umulig å inkludere, og flere verdier og variabler resulterer fort i uoversiktlige analyser ved bruk av Kaplan-Meier-metoden.

⁵¹ Et populært unntak er Cox-modellen hvor overgangsraten forblir uspesifisert (Blossfeld m.fl. 2007, Cleves m.fl. 2008, Jenkins, 2004).

⁵² Som Jenkins (2004: 15-19) fremhever, vil fortolkningen av overgangsraten være avhengig av hvordan datamaterialet er strukturert. I mitt tilfelle, hvor forløpsdataene er strukturert etter årlige aldersintervaller (*intrinsically discrete time*), vil overgangsraten uttrykke sannsynligheten for overgang ved en spesifikk alder, gitt at overgang ikke har funnet sted før den aktuelle alderen. I de tilfeller hvor tidsdimensjonen er kontinuerlig (*continuous time*) vil overgangsraten uttrykke sannsynligheten for overgang innenfor et bestemt intervall av t [$t, t + \Delta t$] (Jenkins, 2004: 15; Mills, 2010: 23).

⁵³ Siden overgangsraten er sannsynligheten for overgang akkurat ved t (gitt at overgang ikke har funnet sted før t), blir nødvendigvis overgangsraten som oftest et ganske lavt tall.

regresjonskoeffisienten (β_x). β_x uttrykker den gjennomsnittlige endringen i den logaritmiske omkodningen av overgangsraten som følge av én verdiøkning til den aktuelle forklaringsvariabelen. Utregningen av de ulike estimatene i den eksponentielle overgangsratemodellen baserer seg på de samme prinsippene som i logistisk regresjon; *maximum likelihood-metoden*. Med fare for å overforenkle denne utregningsprosessen, regner Stata ut de kombinasjonene av koeffisientene som gir størst sannsynlighet for å observere tilsvarende ”overlevelsestid” og kombinasjon av de ulike verdiene til de uavhengige variablene som det empiriske materialet tilsier (Cleves m.fl., 2008: 21; Skog, 2004: 362).

For det andre ser vi at modellen, ved $-\exp(\beta_0)$ – spesifiserer overgangsraten til å være konstant over t . I lys av overgangsraten til førtidspensjon, uttrykt ved den eksponentielle overgangsratemodellen, får dette to konsekvenser:

- 1) Overgangsraten for førtidspensjonering vil være konstant over alder. Dette er ikke det samme som at sannsynligheten for at man ender på førtidspensjon ikke øker etterhvert som man blir eldre, men at risikoen forbundet med aldersøkning ikke endrer seg over alder.
- 2) Forklaringsvariablene påvirker overgangsraten til førtidspensjon (enten positivt eller negativt), men disse endringene antas også å være konstant over t .

Det er imidlertid lite sannsynlig at disse forutsetningene kan imøtekommes. Det er rimelig å anta at overgangsraten til førtidspensjon ikke øker eksponentielt, og at overgangsraten utvikler seg ulikt for personer født i Norge, ikke-vestlige land og vestlige land. *Den stykkevise konstantmodellen* tar som oftest utgangspunkt i den eksponentielle overgangsratemodellen som er spesifisert i formel 3.2, men denne modifiseres slik at overgangsraten kan endres ved ulike intervaller av t . Dette gjøres ved å inkludere dummyvariabler basert på egendefinerte intervaller av t . I mine analyser er dette gjort ved såkalt ”*episode splitting*” ved bruk av Stata sin kommando ”*stsplit*”. Den eksponentielle overgangsratemodellen estimeres så ved å ekskludere modellens opprinnelige konstantledd. Modellen vil dermed eksplisitt estimere ulike overgangsrater av $h_0(t)$ over t for hvert enkelt intervall. Overgangsraten antas å være konstant innenfor disse intervallene.⁵⁴ Dette resulterer i at jo flere intervaller man benytter, jo nærmere vil man komme den ukjente overgangsraten. I mine analyser har jeg benyttet 8

⁵⁴ Den stykkevise konstantmodellen kan også estimeres på grunnlag av andre overgangsratemodeller (for eksempel Gombertz-modellen) (Blossfeld m.fl. 2007; Castilla, 2007: 231). I så fall trenger man ikke å anta at overgangsraten er konstant innenfor de ulike intervallene.

aldersintervaller: 21-39 år, 30-34 år, 35-39 år, 40-44 år, 45-49 år, 50-54 år, 55-69 år og 60-66 år.⁵⁵ Ved å gjøre dette utfordrer man derfor *punkt 1* ovenfor: Overgangsraten til førtidspensjon kan endre seg over alder.

Den stykkevise konstantmodellen er spesifisert i formel 3.3, hvor $\exp(\beta_T)$ er overgangsraten assosiert med sine respektive intervaller av t , og hvor β_x uttrykker effekten av hver forklaringsvariabel x_j :

Formel 3.3: Den stykkevise konstantmodellen.

$$h(t) = \exp(\beta_T) \quad (3.3.1)$$

$$h(t|x_j) = \exp(\beta_T + x_j\beta_x) \quad (3.3.2)$$

I likhet med logistisk regresjon, kan ”hele” regresjonsmodeller signifikant testes ved ”log likelihood ratio”-testen. ”Log likelihood ratio”-testen tester om endringen i ”forklaringskraften” fra en gitt ”nullhypotese modell” er signifikant forskjellig fra forklaringskraften i den aktuelle regresjonsmodellen (Skog, 2004).⁵⁶ I tillegg til at ”likelihood”-verdiene blir presentert, oppgis hvilket signifikansnivå hver enkelt regresjonskoeffisient eventuelt tilfredsstillter. Jeg opererer med et 5 prosent signifikansnivå i oppgavens analyser.

3.4 Analysestruktur

Analysene i oppgaven er oppdelt i to hoveddeler: Kapittel 4 presenterer deskriptive analyser av overgangsmønsteret til uførepensjon og AFP ved hjelp av Kaplan-Meier-metoden. Kapittel 5 presenterer multivariate analyser med overgang til uførepensjon som avhengig variabel ved hjelp av den stykkevise konstantmodellen.

3.4.1 Deskriptive analyser av pensjonsmønsteret til uførepensjon og AFP

I de deskriptive forløpsanalysene skiller jeg mellom separate overganger til uførepensjon og AFP, og en samlet overgang til én av disse pensjonsordningene. Separate Kaplan-Meier-

⁵⁵ For mange intervaller vil nødvendigvis gå utover de statistiske testene i modellen. For å sjekke at man har estimert mange nok og riktige intervaller av t , har jeg etter anbefalinger av Blossfeld m.fl (2007) estimert Cox-modeller med de samme forklaringsvariablene og sjekket at koeffisientene for disse variablene er tilnærmet like på tvers av modellene.

⁵⁶ Vanligvis tester man om endringene i regresjonsmodellens forklaringskraft er signifikant forskjellig i en modell med flere uavhengige variabler enn i en modell med færre uavhengige variabler.

funksjoner er estimert for hvert av disse pensjonsmønstrene. Individuer som forlater datamaterialet uten å ha opplevd overgang til de aktuelle pensjonsordningene, blir behandlet som høyresensurerte observasjoner. Dette forekommer når individene fyller 67 år uten å ha blitt førtidspensjonert eller ved at personene dør, emigrerer eller ikke blir fulgt "lenge nok".⁵⁷

FD-trygd innholder data fra en periode tilgangskriteriene til AFP er blitt endret og en økende andel av befolkningen har fått tilgang på AFP. Som følge av at norskfødte personer og innvandrere trolig har ulik tilgang til pensjonsordningene, er det rimelig å anta at disse institusjonelle endringene har resultert i at fødelandsgruppens pensjonsmønstre har utviklet seg forskjellig. For å studere dette har jeg estimert separate Kaplan-Meier-funksjoner for ulike kohorter i tillegg til de ulike fødelandskategoriene. Ryder (1965: 845; se også: Menard, 1991) definerer kohortbegrepet på følgende måte: "*A cohort may be defined as the aggregate of individuals [...] who experience the same event within the same time interval. [...] Each cohort has a distinctive composition and character reflecting the circumstances of its unique origination and history*". Hva som utgjør en historisk "livsbegivenhet" vil variere avhengig av hva som er forskningsfokuset, men ofte blir begrepet brukt mer pragmatisk ved at en tar utgangspunkt i fødselskohorter. I denne oppgaven har tatt utgangspunkt i den stegvise reduserte aldersgrensen for uttak av AFP på 1990-tallet, og skiller i henhold til dette mellom tre kohorter: personer født (1) før 1931, (2) i perioden 1931 – 1935, og (3) etter 1935. Som illustrert i tabell 3.1, har den eldste kohorten opplevd en stegvis reduksjon i aldersgrensen for uttak i AFP fra 66 år i 1989, til 64 år i 1993. Siden datamaterialet kun er basert på informasjon fra og med 1992, medfører dette at kun personer som er registrert med AFP i 1992, eller har overgang til AFP fra og med 1992 til 1993, blir registrert i mine analyser. Til sammenligning fikk noen av personene i fødselskohorten fra 1931 til 1935 mulighet til å gå av med AFP ved fylte 63 år, mens hele kohorten født etter 1935 fikk mulighet til å gå av med AFP ved fylte 62 år. Aldersgrensen for AFP har vært uendret siden 1998. Kohortbegrepet brukes således som et nokså løst begrep i denne oppgaven. Det er for eksempel rimelig å anta at endringene i pensjonsrettigheten til AFP-ordningen har innvirkning på gruppenes pensjonsmønster, men noen betydningsfull historisk begivenhet vil dette neppe dreie seg om.

⁵⁷ I analysene av overgang til uførepensjon blir enheter med ingen registrert overgang til uførepensjon eller overgang til AFP, behandlet som høyresensurerte tilfeller. Tilsvarende; i analysene av overgang til AFP, blir enheter med ingen overgang eller overgang til uførepensjon, behandlet som høyresensurerte tilfeller. I analysene av samlet førtidspensjonering (overgang til uførepensjon eller AFP) blir overganger til pensjonsordningene registrert uavhengig av hvilken pensjonsordning.

Tabell 3.1: Oversikt over den stegvise reduksjonen i uttak av AFP, kohortinndeling og utvalgsstørrelser.

Aldersgrense for uttak av AFP	Introdusert	Fødselskohorter		
		Før 1931	1931 – 1935	Etter 1935
62	1998			
63	1997			
64	1993			
65	1990			
66	1989			
Utvalgsstørrelse¹				
Norskfødte personer		9 176	8 927	254 585
Ikke-vestlige innvandrere		105	204	18 712
Vestlige innvandrere		378	526	27 882

¹Utvalget for de deskriptive forløpsanalysene er i likhet med utvalgene i de stykkevise konstantmodellene basert på individer som har gyldige sivilstatusoppgifter. Utvalget i de deskriptive forløpsanalysene er imidlertid noe større, siden disse ikke baseres på en "måleperiode" (jf. avsnitt 3.5).

De ulike kohortene vil nødvendigvis ikke bare ha opplevd ulike aldersgrenser for uttak av AFP. Som følge av at flere arbeidsplasser har blitt underlagt AFP-ordningen, vil en større andel av de yngste kohortene også ha tilgang på AFP-ordningen. En sentral hensikten med inndelingen er dermed å studere *periodeeffekter*; dvs. forskjeller mellom gruppene som kan tilskrives historiske endringsprosesser (Grønmo, 2004; Menard, 1991; Ringdal, 2001; Ryder, 1965). Slike effekter blir ofte fraskilt fra sammenhenger som skyldes alders- og kohorteffekter. Alderseffekter dreier seg om prosesser som er knyttet til aldersutvikling, for eksempel at helsen svekkes når man blir eldre. Kohorteffekter skyldes forskjeller i karakteristikk mellom de ulike kohortene, som for eksempel at 1931-35-kohorten vil være forskjellig fra de andre kohortene over hele livet. I praksis er de tre "effekttypene" sammenvevd på en slik måte at de er vanskelig å skille mellom dem. Siden alder inngår som variabel i Kaplan-Meier-funksjonene, kan vi til en viss grad anta at analysene skiller mellom aldereffekter og de to andre "effekttypene". Men skillet mellom kohort- og periodeeffekter blir fortsatt uklart: Vi kan for eksempel anta at personer født før 1931 har et sett med karakteristikk som påvirker pensjoneringstilbøyeligheten. Disse skiller seg muligens fra tilsvarende karakteristikk blant personer som er født etter 1935. Dette kan for eksempel gjelde holdninger til arbeid eller trygdebruk. I så fall kan dette medføre at forskjeller som oppstår mellom gruppene bør tilskrives en kohorteffekt, og ikke at gruppene har opplevd ulike pensjonsrettigheter eller andre periodespesifikke hendelser. Mine analyser har derfor ikke mulighet til å skille disse effektene.

I tillegg til at analysene kun i begrenset grad skiller mellom kohort-, alder-, og periodeeffekter, kan kohortanalysene også være preget av *venstretrunkering* (*left truncation*) (se f.eks. Cleves m.fl., 2008; Jenkins, 2004). Dette forekommer hvis personer med overgang til førtidspensjon *før* første observasjon er ekskludert fra analysene. Det er for eksempel sannsynlig at dødeligheten er større blant personer som ble uførepensjonert før første observasjon (1992) enn blant personer som blir uførepensjonert etter første observasjon.⁵⁹ Dette kan medføre at overlevelsesfunksjonen ved t_j er høyere enn hva den faktisk burde være, siden denne er basert på personer som har overlevd til t_j . Det er rimelig å anta at dette særlig vil være et problem i de eldre kohortene, og dette kan resultere i at differansen mellom kohortene blir overvurdert. Dette vil i så fall gi inntrykk av at pensjonstilbøyeligheten har økt mer enn hva den faktisk har. Problemene blir ekstra omfattende hvis fødelandskategoriene har ulikt innslag av venstretrunkering. Det er for eksempel ikke usannsynlig at en større andel blant ikke-vestlige innvandrere har dødd eller emigrert før 1992 enn i de andre gruppene. I tillegg til at forskjellen mellom kohortene bør tolkes med forsiktighet som følge av venstretrunkering, bør således også forskjellene i utviklingen mellom fødelandsgruppene tolkes med forsiktighet.

I tråd med tidligere forskning forventer jeg at også at menn og kvinner har ulik pensjonstilbøyelighet til uførepensjon og AFP (se f.eks. Blekesaune, 2005b, 2009; Blekesaune m.fl., 2010; Midtsundstad, 2002). Separate funksjoner er derfor estimert for menn og kvinner etter fødelandskategori.⁶⁰

3.4.2 Multivariate analyser med overgang til uførepensjon som avhengig variabel

I de multivariate analysene ville det ideelle være å konstruere modeller for konkurrerende risiko (*competing risk*) og sette opp separate regresjonsmodeller for AFP og uførepensjon. Forsøk som er gjennomført viste at datasettet inneholdt for få overganger til AFP blant innvandrere til at dette var mulig.⁶¹ Dette er et metodisk problem for oppgavens analyser, men det avdekker også et viktig substansielt forhold som jeg skal komme tilbake til: AFP er ikke

⁵⁹ For de fleste personene vil første observasjon være år 1992, men datasettet inneholder også informasjon om personer som registreres etter 1992. Dette vil gjelde de som blir 18 år etter 1992 og innvandrere som kom etter 1992.

⁶⁰ For enkelhets skyld er disse Kaplan-Meier-funksjonene estimert uavhengig av kohortinndelingen.

⁶¹ Forsøk er også gjennomført med interaksjonsledd istedenfor separate analyser og med andre analysemetoder enn den stykkevise konstantmodellen, uten at dette har resultert i stabile resultater. Datamateriale med hele innvandrebebefolkningen og et nyere datagrunnlag (utover 2003), og dermed med en eldre innvandrebebefolkning, ville trolig gjort det mulig å studere overgang til AFP.

utbredt blant innvandrere. En alternativ løsning kunne vært å estimere regresjonsmodeller på overgangsmønsteret til uførepensjon og AFP samlet, men siden overgang til uførepensjon og AFP er forbundet med ulike, og i noen sammenhenger motstridende forklaringer, ville betydningen av de ulike forklaringsvariablene blitt uklare og vanskelig å fortolke (se f.eks. Dahl, 1999; Dahl m.fl., 2003).⁶² Av den grunn har jeg kun spesifisert regresjonsmodeller til uførepensjon. I disse analysene blir overganger til AFP behandlet som høyresensurerte på lik linje med dødsfall og siste observasjon uten overgang til uførepensjon.

I tråd med diskusjonen i teorikapittelet kan det tenkes at risikoprofilen for overgang til førtidspensjon er ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med befolkningen for øvrig. Dette innebærer at effekten av en gitt variabel (β_x i formel 3.3.2) er avhengig av landbakgrunn. Dette vil i så fall tilsi at det er en samspills- eller interaksjonseffekt mellom forklaringsvariablene og fødelandskategoriseringen (se f.eks. Skog, 2004). I tråd med blant annet Dahl m.fl. (2003) sine funn, forventer jeg også at risikoprofilen for overgang til førtidspensjon vil kunne være avhengig av kjønn. For å imøtekomme disse forventningene har jeg estimert separate regresjonsmodeller for menn og kvinner født i Norge, ikke-vestlige land og vestlige land. Samspillseffekter mellom forklaringsvariablene, kjønn og fødelandskategoriseringen vil komme frem i analysene dersom koeffisientene for en gitt variabel er ulik på tvers av gruppene. En sentral svakhet med denne analysestrategien er at signifikanstesting av samspillseffektene blir mer komplisert. Jeg har derfor estimert separate Cox-modeller for menn og kvinner med interaksjonsledd mellom fødelandskategori og de øvrige forklaringsvariablene (se tabell A2 i appendikset). Hvis interaksjonsleddet mellom en gitt forklaringsvariabel og fødelandskategoriseringen er signifikant, må man derfor forkaste nullhypotesen om at effekten av forklaringsvariabelen er lik mellom gruppene.⁶³

⁶² En tredje mulighet kunne være å estimere separate regresjonsanalyser til AFP kun blant norskfødte personer, men siden oppgaven tar sikte på å utforske pensjonsmønsteret til innvandrere, ville en slik løsning ikke harmonere med min problemstilling. En fjerde mulighet kunne være å estimere separate analyser for fødelandskategoriene og inkludert kjønn som en uavhengig variabel. En sentral del av problemstillingen er imidlertid å utforske samspillseffekter mellom innvandrerbakgrunn, kjønn og risikofaktorer for førtidspensjon, noe som fort hadde blitt uoversiktlig ved å inkludere kjønn som uavhengig variabel. I et slikt tilfelle ville det også ha blitt komplisert å undersøke om kvinner har ulikt pensjonsmønster til førtidspensjon enn menn.

⁶³ Noen sentrale svakheter ved Cox-modellene i appendikset bør trekkes frem: For det første vil interaksjonsleddene og den tilhørende signifikanstesting kun teste forskjellen mellom norskfødte personer og ikke-vestlige/vestlige innvandrere. Dette medfører at signifikanstesting av samspillseffektene mellom vestlige og ikke-vestlige innvandrere uteblir. For det andre blir samspillseffektene mellom kvinner og menn heller ikke bli tilnærmet i disse analysene. For det tredje må det tas forbehold om at Cox-modellene bygger på andre forutsetninger enn de stykkevise konstantmodellene. Forskjellen i overgangsraten mellom norskfødte, vestlige og ikke-vestlige innvandrere antas for eksempel å være konstant over t ; noe som ikke er tilfelle i de stykkevise konstantmodellene. Estimaten av de ulike koeffisientene er likevel tilnærmet like på tvers av modellene.

Separate analyser for kjønn og fødeland vil også estimere ulike overgangsrater over alder for de ulike gruppene; altså i motsetning til hva *punkt 2* i avsnitt 3.3.3 antar. I tråd med Fevang og Røed (2006), Dahl (2004) og Østby (2004) sine funn, forventer jeg for eksempel at ikke-vestlige innvandrer menn har høyere risiko for uførepensjon *tidligere* enn hva som er tilfelle for de øvrige gruppene. Tilsvarende funn er også gjort på kvinners overgangsmønster til uførepensjon (se f.eks. Blekesaune, 2005b; Blekesaune m.fl., 2010). Siden den stykkevise konstantmodellen eksplisitt estimerer overgangsraten ved de ulike intervallene av t , kan derfor disse overgangsratene sammenlignes mellom gruppene.⁶⁴ De fleste regresjonsmodellene innenfor forløpsanalyser muliggjør også at man kan inkludere tidsvarierende kovariater. Siden jeg har valgt en komplisert analysestruktur i utgangspunktet for denne oppgaven, har jeg ikke inkludert slike variabler i analysene.

To ”blokker” er estimert ved hjelp av den stykkevise konstantmodellen. I modell 1 er kun konstantleddene ved sine respektive intervaller av t inkludert, mens de uavhengige variablene er inkludert i modell 2. Siden modell 1 ”inngår” i modell 2 vil modellene være nøstet. Det vil dermed være mulig å sjekke om modell 2 gir en forbedring i forhold til modell 1.

3.5 Operasjonalisering av de uavhengige variablene i de multivariate analysene

I regresjonsanalysene skiller jeg mellom variabler med og uten tidsforsinkelse. Variabler uten tidsforsinkelse dreier seg om variabler som er spesifisert slik at de tar utgangspunkt i verdien som er registrert samme året som individene opplever overgang til uførepensjon eller blir høyresensurert. I analysene inngår utdanning og sivilstatus som slike variabler. Selv om disse variablene naturligvis endres over individenes livsløp (personer *tar* utdanning og de *blir* gift), er det rimelig å anta at effekten av disse variablene kan ”måles” samme året personen blir uførepensjonert eller høyresensurert. Ideelt sett burde tidsaspektet også vært brukt her. Det er for eksempel rimelig å tenke seg at effekten av skillsmisse vil være avhengig av hvor lenge en har vært skilt, men gitt rammene for analysene og oppgavens omfang, har det ikke vært mulig å gå nærmere inn på denne typen spesifisering av variabler.

Noen av risikofaktorene for overgang til førtidspensjon må spores et godt stykke tilbake før pensjoneringen inntreffer. Hvis en slik tidsforsinkelse ikke spesifiseres, er det sannsynlig at

⁶⁴ Til sammenligning kunne separate Cox-modeller for gruppene imøtekommet denne forutsetning. Her ville imidlertid overgangsraten ha forblitt uspesifisert, som igjen hadde gjort det vanskelig å sammenligne overgangsraten mellom gruppene; kun (samspills)effektene av de ulike forklaringsvariablene.

effekten av forklaringsvariablene fanger opp sentrale aspekter ved selve uførepensjonstilstanden, og ikke faktorer som påvirker om person blir uførepensjonert eller ikke (se Blossfeld m.fl., 2007 for en generell diskusjon).⁶⁵ Dette gjelder særlig variablene som bygger på individenes relasjon til arbeidsmarkedet; her: *inntekt*, *sysselsetningsstatus* og *mottak av sosialhjelp*. I de fleste tilfeller vil for eksempel individenes inntekt bli redusert betydelig i perioden før søknaden om uførepensjon blir innvilget. Hvis personen var i arbeid da uførheten inntraff, er en slik inntektsreduksjon (tilsvarende 50 prosent) påkrevd for å få innvilget uførepensjon. I de fleste tilfeller sammenligner trygdemyndighetene inntekten før og etter uførheten inntraff, og avgjør på bakgrunn av dette om personen har rett på uførepensjon. For å unngå at analysene tar utgangspunkt i denne ”påkrevde” inntektsreduksjonen, noe som vil medføre at effekten av inntekt blir overestimert, må inntekten måles ut fra individenes inntekt en god stund før uførepensjon innvilges og dermed registreres i FD-Trygd (se også Fevang og Røed, 2006; Fevang og Røed, 2009).

Forløpet før uførepensjon innvilges strekker seg ofte over flere år, ofte bestående av en eller flere perioder med sykepenger (gitt at personen har vært i arbeid), og hensiktsmessig atføring (i nyere tid: arbeidsavklaringspenger) (Blekesaune m.fl., 2010). Ideelt sett kunne man ønske at hele trygdehistorien til individene ble studert, men dette gir datamaterialet ikke muligheter til. Tidsforsinkelsen er av den grunn spesifisert til tre år før uførepensjon eller høyresensurering finner sted (inkludert året uførepensjon eller høyresensurering finner sted).⁶⁶ Personens relasjon til arbeidsmarkedet og tilknytning til sosialhjelpsordningen måles derfor opp til dette punktet (heretter kalt ”måleperioden”). Dette illustreres i figur 3.1.

For eksempel er individet med *lpr=2523478* første gang registrert i datasettet ved $t=18$ (*begin*) og sist registrert ved $t=24$ (*end*) hvor individet blir høyresensurert (år 2003). Individets relasjon til arbeidsmarkedet blir dermed målt i alderen fra 18 til 21 år. Merk at

⁶⁵ I tillegg til at en hensiktsmessig analyse må spesifisere tidsforsinkelsen i relasjonen mellom forklaringsfaktorene og det avhengige fenomenet, argumenterer Blossfeld m.fl. (2007: 17) for at effekten også kan endre intensitet eller form før det avhengige fenomenet inntreffer. En effekt kan for eksempel inntreffe umiddelbart, være tiltagende, eller fluktuere over tid.

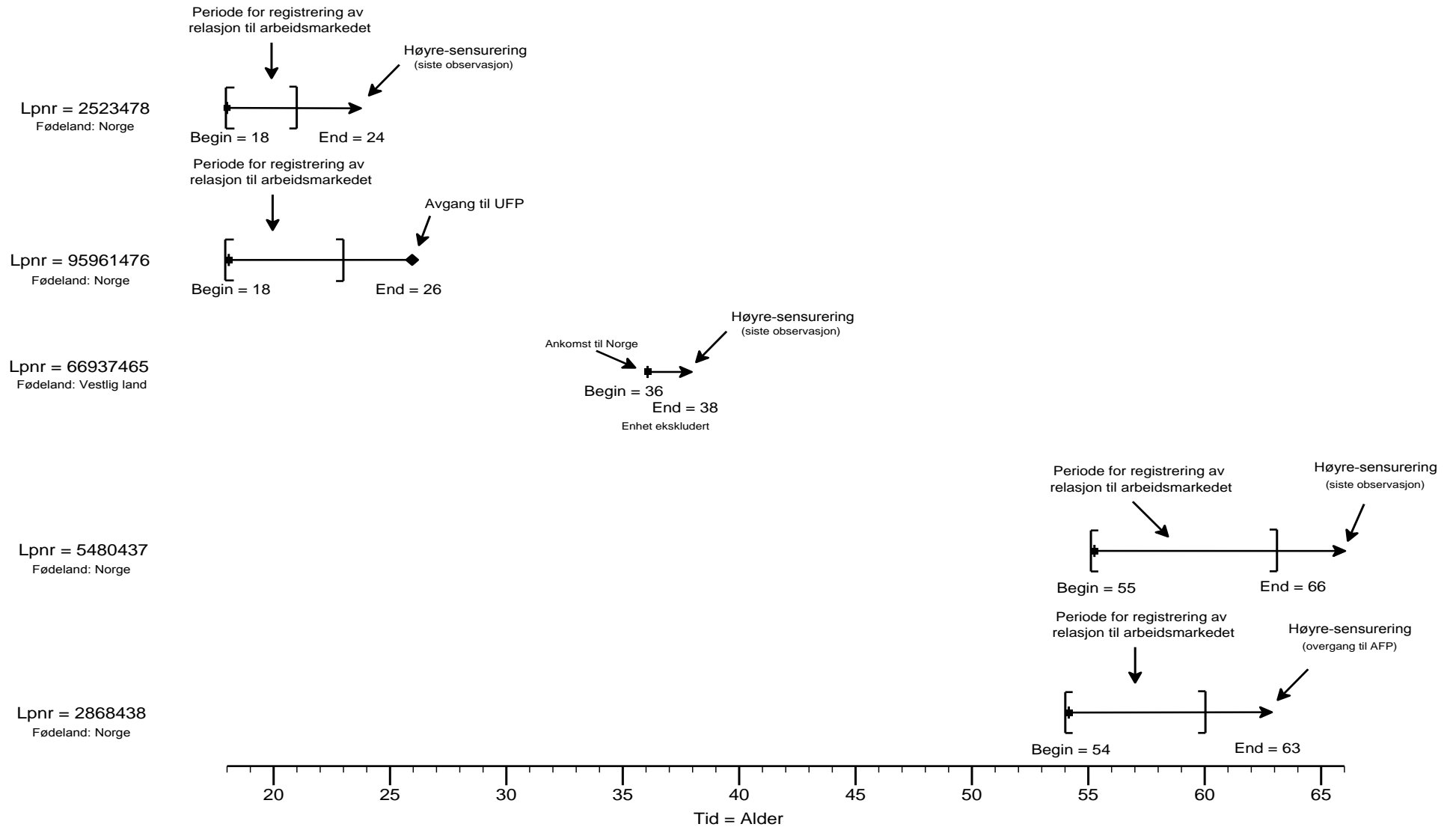
⁶⁶ Hvorvidt en treårs tidsforsinkelse er tilstrekkelig kan diskuteres. Det kan for eksempel tenkes at prosessene som ligger bak førtidspensjonering virker inn lengre enn tre år før uførepensjon innvilges, noe som kan resultere i inntekt, sysselsetningsstatus og mottak av sosialhjelp også er påvirket av dette. Fevang og Røed (2006) viser for eksempel at personer som med overgang til uførepensjon i 2002 hadde i gjennomsnitt 4 år med stønadsoverføringer før dette tidspunktet. Lengre tidsforsinkelse vil imidlertid resultere i mindre utvalg og potensielt skape skjevheter i utvalget.

analysene stiller krav til hvor mange år enhetene er i registrert i datasettet. Individder som er representert mindre enn fire år i datasettet blir nødvendigvis ekskludert fra analysene.⁶⁷

Som en konsekvens av denne datastrukturen stilles det også krav til oppholdstid for innvandrere. Individet med *lptr*=66937465, med innvandreropprinnelse fra et vestlig-land, kommer til Norge når vedkommende var 36 år ($t=36$) og ble høyresensurert ved fylte 38 år ($t=38$). Dette medfører potensielt to problemer. For det første blir flyktninger, som ikke er omfattet av kravet til tre år medlemskap i folketrygden for å søke uførepensjon, utelatt fra utvalget. For det andre kan det oppstå problemer med innvandrere som har 4 år oppholdstid ved siste observasjon. I disse gruppene vil forklaringsvariablene kun "måle" personenes relasjon til arbeidsmarkedet første oppholdsår. Det er naturlig å anta at integrasjon på arbeidsmarkedet forutsetter noe tid; i hvert fall blant innvandrere fra ikke-vestlige land. Dette kan medføre at sammenhengene i analysene "fanger opp" aspekter ved selve integrasjonsprosessen, og ikke personenes "reelle" langsiktige arbeidsmarkedsmuligheter. Det skal her tilføyes at forsøk som er gjennomført med lengre og kortere måleperioder, samt med andre utvalgsriterier, ikke har bidratt til å endre resultatene nevneverdig. Resultatene i analysene er således rimelig robuste på dette området.

⁶⁷ Siden FD-trygd er basert på informasjon fra og med 1992 medfører dette at individer som blir uførepensjonert før 1995 er ekskludert fra analysene.

Figur 3.1: Datastruktur for variabler med tidsforsinkelse.

3.5.1 Relasjon til arbeidsmarkedet (variabler med tidsforsinkelse)

3.5.1.1 Arbeidsinntekt

Inntekt er i datamaterialet registrert på årsbasis i datasettet. I mine analyser har jeg målt inntekt ut fra individenes gjennomsnittlige arbeidsinntekt i måleperioden. Siden individene er registrert ved ulike historiske perioder, er inntektene justert etter konsumprisindeksen med utgangspunkt i indeksen fra 1998 (se SSB, 2010b). Individuer med manglende verdier på denne variabelen blir registrert med ingen inntekt.⁶⁸ For at koeffisientene i regresjonsanalysen skal være enklere å fortolke, er inntekt er skalert til pr. 10 000 kr. Et kvadrert ledd av inntekt er også inkludert for å utforske eventuelle ikke-lineære sammenhenger.

3.5.1.2 Sysselsetningsstatus

Sysselsetningsstatus er kategorisert ut i fra tre verdier, og er inkludert i regresjonsanalysene ved to dummyvariabler: deltids- og heltidsstillinger. Verdiene blir bestemt ut i fra hvilken verdi som har høyest andel innenfor måleperioden. Hvis for eksempel en person er registrert med tre år i heltidsstilling over en fire års måleperiode, vil personen bli registrert med heltid. I de tilfeller hvor det er lik fordeling mellom verdiene, teller kun det siste året innenfor måleperioden. Referansekategoriene består av de som har lavere arbeidsinntekt enn grunnbeløpet (G) i folketrygden (eksempelvis 36 167 kr i 1992 og 55 964 kr i 2003); herunder de uten arbeidsinntekt.

3.5.1.2 Mottak av sosialhjelp

Sosialhjelpsmottak er operasjonalisert ved andel år hvor sosialhjelp er registrert i måleperioden, uttrykt mellom 0 og 1. For eksempel: Hvis en person er registrert med sosialhjelpsoverføringer alle årene i måleperioden, får personen verdien 1. Tilsvarende; hvis en personen er registrert med sosialhjelpsoverføringer i halvparten av måleperioden, får personen verdien 0,5. Variabelen uttrykker dermed ikke bare *hvorvidt* personene har mottatt sosialhjelp, men også *i hvilken grad* personene har vært tilknyttet ordningen.⁶⁹ Variabelen inkluderes derfor som en metrisk variabel i regresjonsanalysene.

⁶⁸ Det er rimelig å anta at individer som ikke er registrert med arbeidsinntekt i FD-trygd ikke har hatt inntekt i det aktuelle året. Jeg har derfor kodet manglende registreringer som "0" i materialet.

⁶⁹ Østby (2006) argumenterer for at innvandreres mottak av sosialhjelp kan bli overestimert hvis man baserer tallene på *hvorvidt* individer har fått sosialhjelpsoverføringer ett gitt år (dummyvariabler). Dette skyldes at

3.5.2 Utdanning og sivilstatus (variabler uten tidsforsinkelse)

3.5.2.1 Utdanning

Som vist i tabell 3.2 har jeg kodet om utdanningsvariabelen ut ifra to prinsipper; for det første må inndeling gi mening ut ifra den teoretiske forståelsen av humankapitalbegrepet. Dette innebærer at de ulike kategoriene må forholde seg til hva som antas å verdsettes på arbeidsmarkedet. Ingen utdanning, barneskoleutdanning og ungdomsskole utdanning er for eksempel slått sammen. For det andre må de ulike fødelandsgruppene være tilfredsstillende representert i de ulike kategoriene. Av denne grunn er høyere universitets- og høyskoleutdanning slått sammen.

Tabell 3.2: Kategorisering av utdanningsvariabelen.

Opprinnelig koding	Kvalifikasjonsnivå	Ny koding
Manglende verdier	"Missing"	
0	Ingen formell utdanning	0
1	Barneskoleutdanning	
2	Ungdomsskoleutdanning	
3	Videregående, grunnutdanning	1
4	Videregående, avsluttende utdanning	2
5	Påbygging til videregående utdanning	3
6	Universitets- og høyskoleutdanning, lavere nivå	4
7	Universitets- og høyskoleutdanning, høyere nivå	5
8	Forskerutdanning	

Utdanningsvariabelen er derfor uttrykt ved seks verdier. Selv om variabelen er på ordinalnivå, har den likevel tilstrekkelig mange verdier til at det er rimelig å inkludere den som en metrisk variabel. Et kvadrert ledd kontrollerer for eventuelle ikke-lineære sammenhenger. Som diskutert i avsnitt 3.2.2 er individer med manglende utdanningsverdier kodet "0". En alternativ løsning kunne være å inkludere "missing" og de ulike utdanningsverdiene som dummyvariabler i regresjonsanalysene (se Österberg og Gustafsson, 2006: 813 for et relevant eksempel). Å inkludere dummyvariabler er en noe mer fleksibel metode i forhold til sammenhengens form, men resulterer samtidig i noe mer uoversiktlige resultater.

innvandrere oftere mottar sosialhjelp, men at sosialhjelpsoverføringene er gjennomsnittlig mindre blant innvandrere sammenlignet med overføringene blant norskfødte personer. Ideelt sett burde derfor mottak av sosialhjelp vært "målt" ved antall kroner i sosialhjelpsoverføringer pr. år.

3.5.2.2 *Sivilstatus*

Sivilstatus er uttrykt ved to dummyvariabler i regresjonsanalysene: ”ugift” og ”skilt/separert”, hvor ”gift” inngår som referansekategori.

3.6 Deskriptiv statistikk for de uavhengige variablene

Tabell 3.3 viser deskriptiv statistikk for forklaringsvariablene som inngår i de stykkevise konstantmodellene. I tråd med utvalgskriteriene for modellene (jf. avsnitt 3.5 og figur 3.1) er statistikken basert på individer som har minst ett år måleperiode og minst 4 år registrert oppholdstid i landet. Individer som kommer ”for sent” inn i datasettet, eller er blitt førtidspensjonert før 1995, tas derfor ikke med i analysene.

Statistikken er presentert i samme struktur som regresjonsanalysene; dvs. med separat statistikk for menn og kvinner etter fødeland. I tillegg vises samlede tall for menn og kvinner i første og femte kolonne. Tabellen inneholder også informasjon om sentraltendens og spredning for alder ved første registrering i datasettet, kjønnsfordeling, antall enheter og antall episoder de stykkevise konstantmodellene bygger på.⁷⁰

⁷⁰ I prinsippet kunne gjennomsnittlig overlevelsestid (gjennomsnittlig avgangsalder) blitt tatt med, men dette målet reflekterer dårlig overgangsmønsteret til uførepensjon siden det ikke tar høyde for høyresensurerte observasjoner. Alternativt kunne medianen for overgangsalderen blitt reportert, men Kaplan-Meier-funksjonene i kapittel 4 gir et bedre bilde av overgangsmønsteret til uførepensjon for gruppene. De stykkevise konstantmodellene uten forklaringsvariabler gir også et godt bilde av overgangsmønsteret til uførepensjon.

Tabell 3.3: Deskriptiv statistikk for forklaringsvariablene. Etter kjønn og fødelandskategori.

Metriske variabler	MENN								KVINNER							
	Alle menn		Norge		Ikke-vestlige		Vestlige		Alle kvinner		Norge		Ikke-vestlige		Vestlige	
	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.	Gj.snitt	Std.av.
Alder	32,86	11,85	33,04	12,01	30,15	10,08	32,50	10,93	32,23	11,68	32,54	11,81	29,01	9,97	30,89	10,86
Utdanningsnivå ¹	2,14	1,66	2,22	1,62	1,46	1,75	1,71	1,85	2,14	1,67	2,21	1,63	1,32	1,71	1,84	1,87
Gj.inntekt ²	19,54	15,01	20,32	14,75	10,13	11,57	16,96	17,20	12,50	9,17	13,07	8,98	6,03	7,51	10,44	10,14
Andel år sosialhj. ³	0,06	0,17	0,05	0,16	0,22	0,31	0,05	0,16	0,05	0,16	0,05	0,15	0,12	0,23	0,04	0,14
Dummyvariabler	%		%		%		%		%		%		%		%	
Uten arbeid ⁴	0,261		0,233		0,537		0,395		0,316		0,282		0,667		0,468	
Deltid	0,136		0,137		0,141		0,122		0,307		0,324		0,158		0,215	
Heltid	0,603		0,630		0,322		0,483		0,377		0,395		0,174		0,317	
Andel (mann/kvinne)	0,520		0,520		0,524		0,501		0,480		0,480		0,476		0,490	
Gift	0,482		0,482		0,543		0,447		0,503		0,502		0,597		0,457	
Ugift	0,396		0,398		0,323		0,420		0,354		0,355		0,258		0,406	
Skilt/separert	0,122		0,120		0,134		0,133		0,143		0,143		0,145		0,137	
Antall individer	142 252		123 616		6 989		11 647		131 590		114 041		6 342		11 207	
Antall episoder			300 579		15 774		27 505				274 203		13 665		25 365	

¹ Utdanningsvariabelen er kodet fra 0 til 5, hvor lav verdi tilsvarer lav utdanning (jf. tabell 3.2)

² Inntektsvariabelen er justert etter konsumprisindeksen (1998) og oppgitt i pr. 10 000 kr.

³ Sosialhjelpsvariabelen uttrykker andel år individene er registrert med sosialhjelpsoverføringer i måleperioden.

⁴ Personer med inntekt under 1 G i størstedelen av måleperioden er registrert som "uten arbeid" (referansekategori).

3.6.1 Demografiske forhold og sivilstatus

Kjønnsfordelingen i datasettet er relativt likt, men med en liten overvekt av menn. For personer med ikke-vestlige opprinnelse ser vi at andelen menn er noe høyere enn for norskfødte og innvandrere med vestlige opprinnelse. Vi ser også at ikke-vestlige innvandrere er noe yngre enn personer født i Norge og vestlige land.

Det er en høyere andel ikke-vestlige innvandrere som er gift enn i de øvrige gruppene. Andelen ikke-vestlige innvandrerkvinner er spesielt høy (59,7 %). Tilsvarende ser man at en større andel av vestlige innvandrere er registrert som ugift, og da særlig blant kvinnene.

3.6.2 Arbeidsmarkedstilknytning

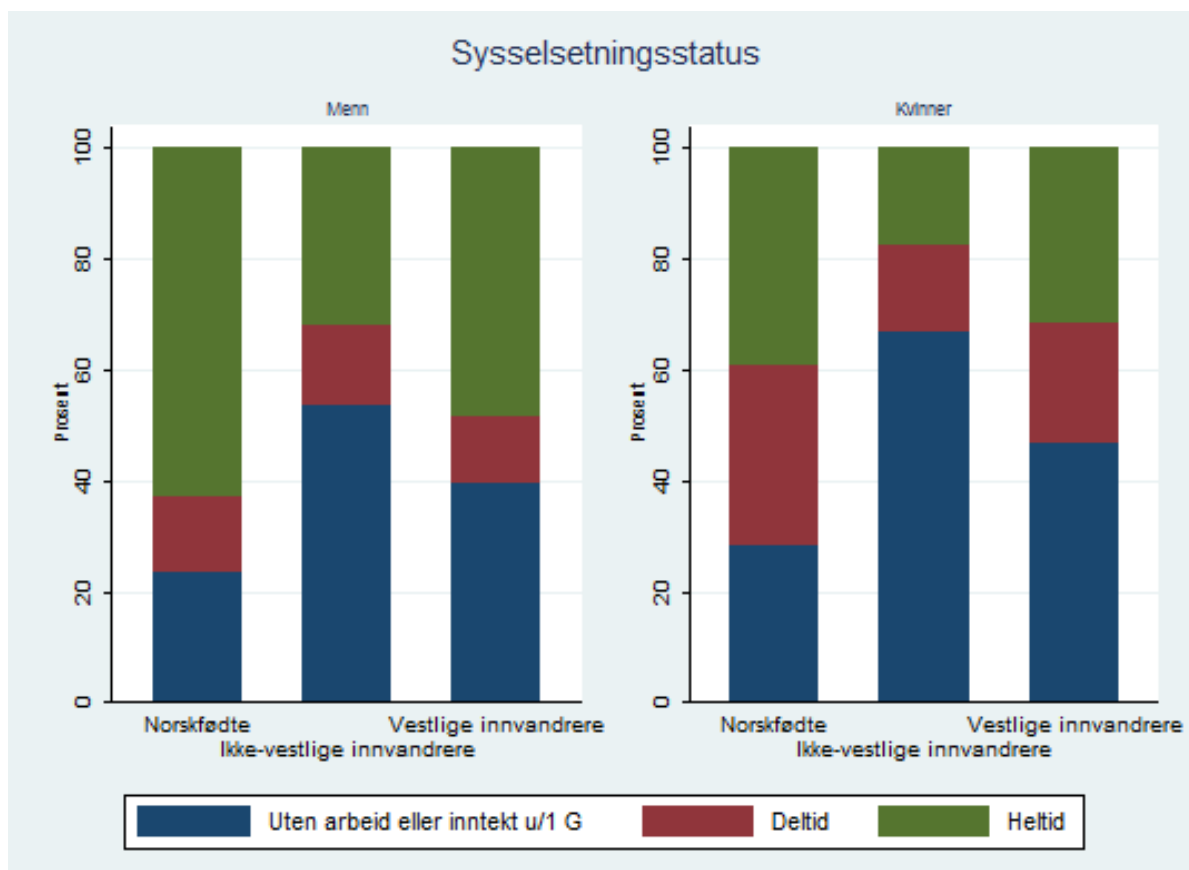
Den gjennomsnittlige årsinntekten i måleperioden er betydelig lavere for ikke-vestlige innvandrer menn enn for norskfødte menn, og noe lavere for vestlige innvandrer menn. Gjennomsnittsinntekten for norskfødte menn ligger på litt over 200 000 kr, mens de tilsvarende tallene for ikke-vestlige og vestlige innvandrer menn er på henholdsvis omlag 110 000 kr og 170 000 kr. Standardavviket til inntektsvariabelen er større for vestlige innvandrer menn enn for de to andre gruppene, noe som innebærer at inntektsforskjellene i denne gruppen er større enn for de to andre gruppene.

Sammenligner vi inntekten blant menn og kvinner, er det særlig to forhold som kan bemerkes. For det første er gjennomsnittsinntekten betraktelig lavere blant kvinner enn blant menn (195 400 kr mot 125 000 kr). For det andre ser vi at disse kjønnsforskjellene er tilnærmet like i de ulike gruppene. Norskfødte kvinner tjener 64 prosent av hva norskefødte menn tjener ($13,07/20,32 = 0,64$), mens de tilsvarende tallene for ikke-vestlige og vestlige innvandrere er henholdsvis 60 prosent ($6,03/10,13 = 0,60$) og 62 prosent ($10,44/16,96 = 0,62$). Også her ser vi at inntektsforskjellene internt mellom vestlige innvandrerkvinner er større enn for de øvrige kvinnene.

Med utgangspunkt i tallene fra tabell 3.3 er gruppenes andeler i heltidsstillinger, deltidsstillinger og uten arbeid fremstilt i figur 3.2. Norskfødte menn har den høyeste andelen registrert i fulltidsstillinger (63,0 %), etterfulgt av vestlige innvandrer menn og norskfødte kvinner. Andelen sysselsatt i deltidsstillinger er markant høyere for norskfødte kvinner (32,4 %), og noe høyere for vestlige innvandrerkvinner (21,5 %) enn de øvrige gruppene (+/- 15 %). Andelen personer uten arbeid (inntekt lavere enn 1 G i størstedelen av måleperioden), er

særlig høy blant ikke-vestlige kvinner (66,7 %) og menn (53,7 %). Figur 3.2 viser at sysselsetningsmønsteret blant innvandrer menn generelt og vestlige innvandrerkvinner er polarisert. I disse gruppene er det relativt få i deltidsstillinger, og relativt mange uten arbeid eller i fulltidsstillinger.

Figur 3.2: Andel i "uten arbeid", "deltid" og "heltid". Etter kjønn og fødelandskategori.

Tabell 3.3 viser at utdanningsnivået blant norskfødte personer er på et nivå noe over avsluttende videregående utdanning. Vestlige innvandrere ligger gjennomsnittlig noe lavere, på et nivå tilsvarende noe *under* avsluttende videregående utdanning. Ikke uventet, viser analysene at ikke-vestlige innvandrere har gjennomsnittlig lavest utdanning av gruppene.

Andelen personer med sosialhjelpmottak er høyere blant ikke-vestlige innvandrere enn blant norskfødte og vestlige personer. Blant ikke-vestlige innvandrer menn og -kvinner er henholdsvis 22 prosent og 12 prosent av årene innenfor måleperioden registrert med sosialhjelpmottak, mens den tilsvarende andelen er 5 prosent for norskfødte og vestlige personer. Ikke-vestlige innvandrerkvinner lavere representasjon i sosialhjelpsordningen sammenlignet med ikke-vestlige menn, kan skyldes at sosialhjelp blir tilskrevet *familier* og

ikke *individer*. I så fall kan det tenkes at ikke-vestlige innvandrer menn er overrepresentert i ordningen som følge av at ikke-vestlig innvandrer menn i større grad enn ikke-vestlige innvandrer kvinner blir registrert som sosialhjelpsmottakere.

3.7 Avslutning

I dette kapitlet har jeg presentert og diskutert datasettet, metoden, analyseopplegget og gjort rede for variablene og hvordan disse forholder seg til teoriene som er diskutert tidligere i oppgaven. Avslutningsvis vil jeg trekke frem de viktigste aspektene fra de deskriptive analysene som bør tas med i de videre analysene. For det første viser analysene at det er forskjeller mellom fødelandskategoriene i forhold til sentrale forklaringsfaktorer. Dette gjelder blant annet alderssammensetning og sivilstatus. Disse resultatene stemmer overens med tidligere forskning på området (se f.eks. Daugstad, 2008; Østby, 2004). I tillegg viser tallene at personer fra ikke-vestlige land har lavere inntekt, lavere utdanningsnivå, er mindre representert i heltidsstillinger og har en høyere andel i sosialhjelpsordningen enn norskfødte og vestlige innvandrere (se Ekhaugen, 2005; Hansen, 2009; Østby, 2004 for tilsvarende tall). Vestlige innvandrere plasserer seg i en generell mellomposisjon når det gjelder utdanning, inntekt og andel i heltidsstillinger, men de har tilsvarende mottak av sosialhjelp som for norskfødte personer. For denne gruppen er de interne inntektsforskjellene noe større enn i de andre gruppene. Vestlige innvandrere er med andre ord den mest heterogene gruppen når det gjelder disse variablene.

For det andre viser analysene at det finnes vesentlige kjønnsforskjeller mellom fødelandskategoriene.⁷⁵ Kanskje ikke uventet viser det seg at ikke-vestlige innvandrer kvinner kommer lavest når det gjelder inntekt, utdanningsnivå og andelen som er representert i heltidsstillinger (se Lie, 2002; Olsen, 2008 for tilsvarende resultater). Disse kvinnene ser ut til å ha mindre mottak av sosialhjelp enn ikke-vestlige menn, men fortsatt betydelig mer enn de øvrige gruppene. Til sammenligning har vestlige innvandrer kvinner noe *høyere* utdanningsnivå enn vestlige innvandrer menn, og en relativt høy andel i fulltidsstillinger.

⁷⁵ Kjønnsaspektet er ikke noe som står spesielt sentralt i teoriene som ble drøftet, men dette er opplagt et viktig element som kan prege de videre analysene. Wærness (1979) sin kritikk av utstøtingsmodellen danner her en viktig innfallsvinkel til de empiriske analysene.

4 Uførepensjon og AFP – deskriptive forløpsanalyser

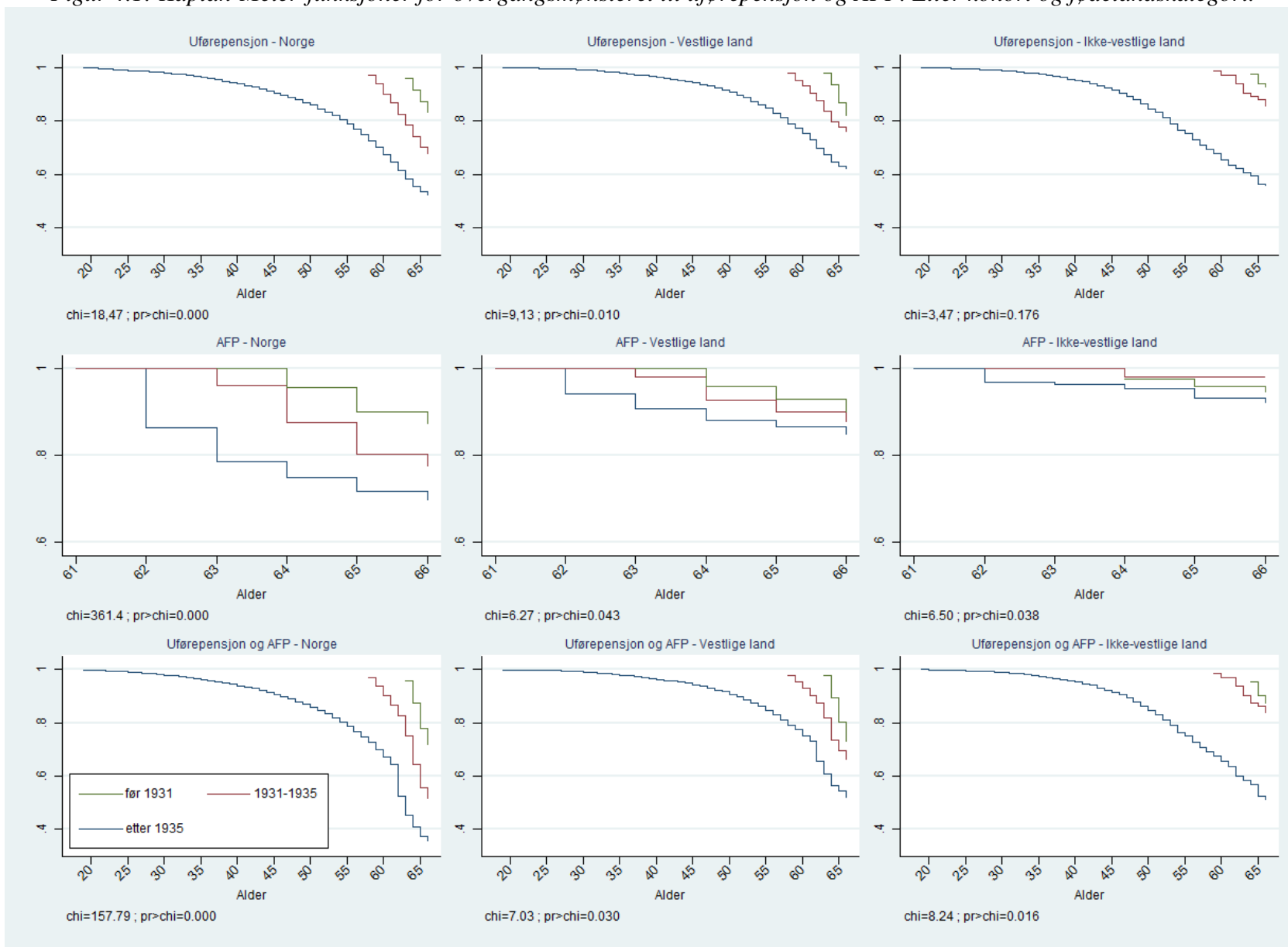
4.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg presentere resultatene fra de deskriptive forløpsanalysene av pensjonsmønsteret til uførepensjon og AFP. Som redegjort for i metodekapittelet vil overlevelsesfunksjonene bli estimert separat for fødelandskategoriene, kohorter og kjønn ved hjelp av Kaplan-Meier-metoden. I avsnitt 4.2 vil pensjonsmønsteret for kohortene bli presentert, mens avsnitt 4.3 presenterer pensjonsmønsteret etter kjønn og pensjonsordning. Resultatene vil bli diskutert nærmere i lys av den teoretiske diskusjonen tidligere i oppgaven i kapittel 6.

4.2 Sammenheng mellom fødeland, kohorter og pensjonsordning

Figur 4.1 viser overgangsmønsteret til uførepensjon, AFP og disse to pensjonsordningene samlet, etter fødelandskategori og kohort. Kaplan-Meier-funksjonene for overgang til uførepensjon (rad 1) viser at det er en betydelig økning i overgangsmønsteret til uførepensjon fra den eldste til den yngste kohorten. For 1931-1935-kohorten er denne økningen størst blant norskfødte personer. For personer født etter 1935 kan det se ut som om økningen er størst blant ikke-vestlige innvandrere. Log-rank-testen viser imidlertid at forskjellene mellom fødselskohortene ikke er signifikant forskjellige blant ikke-vestlige innvandrere. Dette medfører at nullhypotesen om at det ikke har forekommet en økning i uførepensjoneringen mellom kohortene for denne gruppen må beholdes. At forskjellen mellom kohortene ikke er signifikant skyldes trolig at det er få personer i de eldre kohortene blant ikke-vestlige innvandrere (jf. tabell 3.1). Dette bør trolig relateres til at den ikke-vestlige innvandrerbefolkningen er yngre enn resten av befolkningen, og at førtidspensjonering blant ikke-vestlig innvandrere i den eldste kohorten således er en mindre aktuell problemstilling. Det er også mulig at en større eller mindre andel av den ikke-vestlige innvandrerbefolkningen har emigrert før 1992.

Figur 4.1: Kaplan-Meier-funksjoner for overgangsmønsteret til uførepensjon og AFP. Etter kohort og fødelandskategori.

Rad 2 i figur 4.1 viser overlevelsesfunksjonen til AFP for de ulike kohortene. Her er det forhold som særlig bør fremheves. For det første viser figuren at den reduserte aldersgrensen for uttak av AFP på 1990-tallet har gitt tydelig utslag for kohortenes pensjonsmønstre. Første overgang til AFP for den eldste kohorten er ved fylte 64 år, for *1931-1935-kohorten* ved fylte 63 år og for den yngste kohorten ved fylte 62 år. For det andre viser figuren at sannsynligheten for overgang til AFP før fylte 67 år har økt betydelig. Blant personer født i Norge har for eksempel i den eldste kohorten omtrent 10 prosent sannsynlighet for overgang til AFP før fylte 67 år, mens den yngste kohorten har omtrent 30 prosent sannsynlighet for overgang til AFP før den offisielle pensjonsalderen. For det tredje viser analysene at overgangstilbøyeligheten til AFP har økt mest for norskfødte personer og for vestlige innvandrere. Avgangsmønsteret til AFP for vestlige og ikke-vestlige innvandrere bærer preg av å fordele seg mer jevnt utover hele aldersperioden personene har adgang til AFP.⁷⁶ Forskjellen mellom overlevelsesfunksjonene til AFP for de ulike kohortene er signifikante for alle fødelandskategoriene.

Den nederste raden i figur 4.1 viser overgangsmønsteret til førtidspensjon når uførepensjon og AFP er slått sammen. Disse figurene viser at AFP gjør et større ”innhugg” i det samlede førtidspensjonsmønsteret blant personer født i Norge og vestlige land, enn blant ikke-vestlige innvandrere. For ikke-vestlige innvandrere er overlevelsesfunksjonene i rad 3 og 1 tilnærmet like, noe som indikerer at AFP betyr lite for førtidspensjoningene i denne gruppen.

Som drøftet i kapittel 3 kan vi ikke utelukke at overlevelsesfunksjonene, og da særlig funksjonene til de eldste kohortene, er påvirket av *venstretrunkering*. Den lave pensjonstilbøyeligheten i de eldste kohortene kan for eksempel skyldes at de som har endt på førtidspensjon før 1992 har høyere dødelighetsrater enn resten av befolkningen. Dette vil i så fall medføre at differansen mellom kohortene fremstår som større enn hva de faktisk er. Dette er metodisk problem som er aktuelt for overgangsmønstrene til begge pensjonsordningene, men det er grunn til å tro at venstretrunkering er særlig relevant for utviklingen i

⁷⁶ Siden overgangsgraden til AFP ser ut til å være større ved fylte 62 for den yngste kohorten enn for de øvrige kohortene, er det fristende å konkludere med at tendensen til å ta ut AFP ved første mulige anledning har økt for den yngste kohorten (se Hernæs m.fl. 2002; Bratberg, 2004 for slike resultater). Aldersgrensen for uttak av AFP har imidlertid blitt redusert *innenfor* 1931 og 1931-1935-kohorten (jf. tabell 3.1), noe som innebærer at overgangsmønsteret i større grad spres seg utover aldersperioden for disse kohortene.

pensjonstilbøyeligheten til uførepensjonsordningen.⁷⁷ Det er således knyttet mest usikkerhet til utviklingen i pensjonsmønsteret til denne pensjonsordningen.

4.3 Fødeland, kjønn og pensjonsordning

For å kunne sammenligne gruppens pensjonsmønster mer direkte, og for å kunne belyse kjønnsforskjeller, er separate overlevelsesfunksjoner for menn og kvinner vist i figur 4.2 og 4.3. For å kunne studere hva som skjer når aldersgrensen for AFP inntreffer, er disse overlevelsesfunksjonene basert på den eldste kohorten, hvor aldersgrensen for uttak av AFP er 62 år.

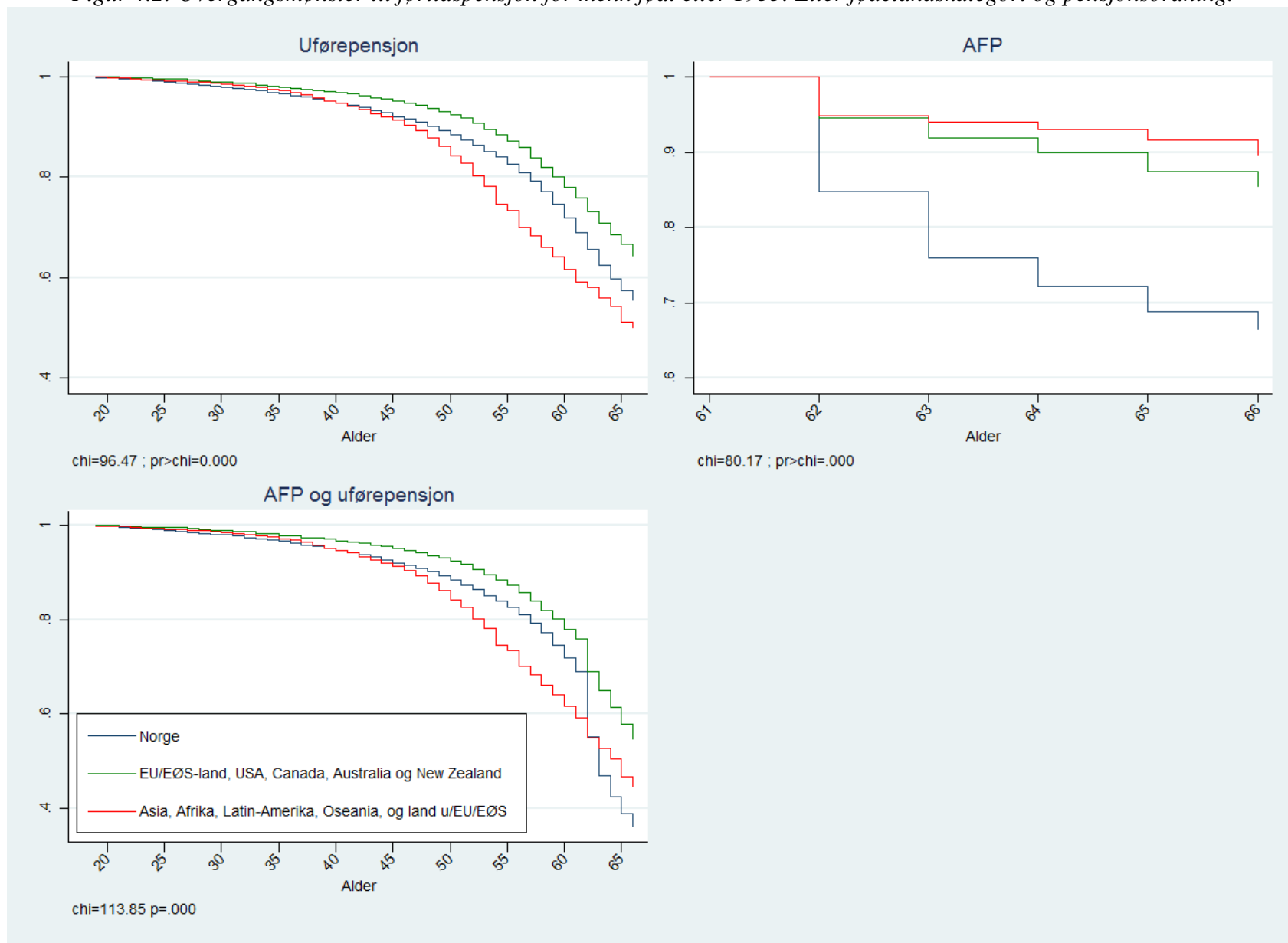
4.3.1 Uførepensjon

I tråd med tidligere forskningen viser resultatene at overgang til uførepensjon forekommer tidligere og oftere blant kvinner enn blant menn. Figur 4.2 viser for eksempel at 20 prosent av mennene født i Norge og vestlige land vil være uførepensjonert når de er i slutten av 50-årene. Til sammenligning viser figur 4.3 at 20 prosent av kvinner vil ha opplevd en slik overgang tidlig i 50-årene.

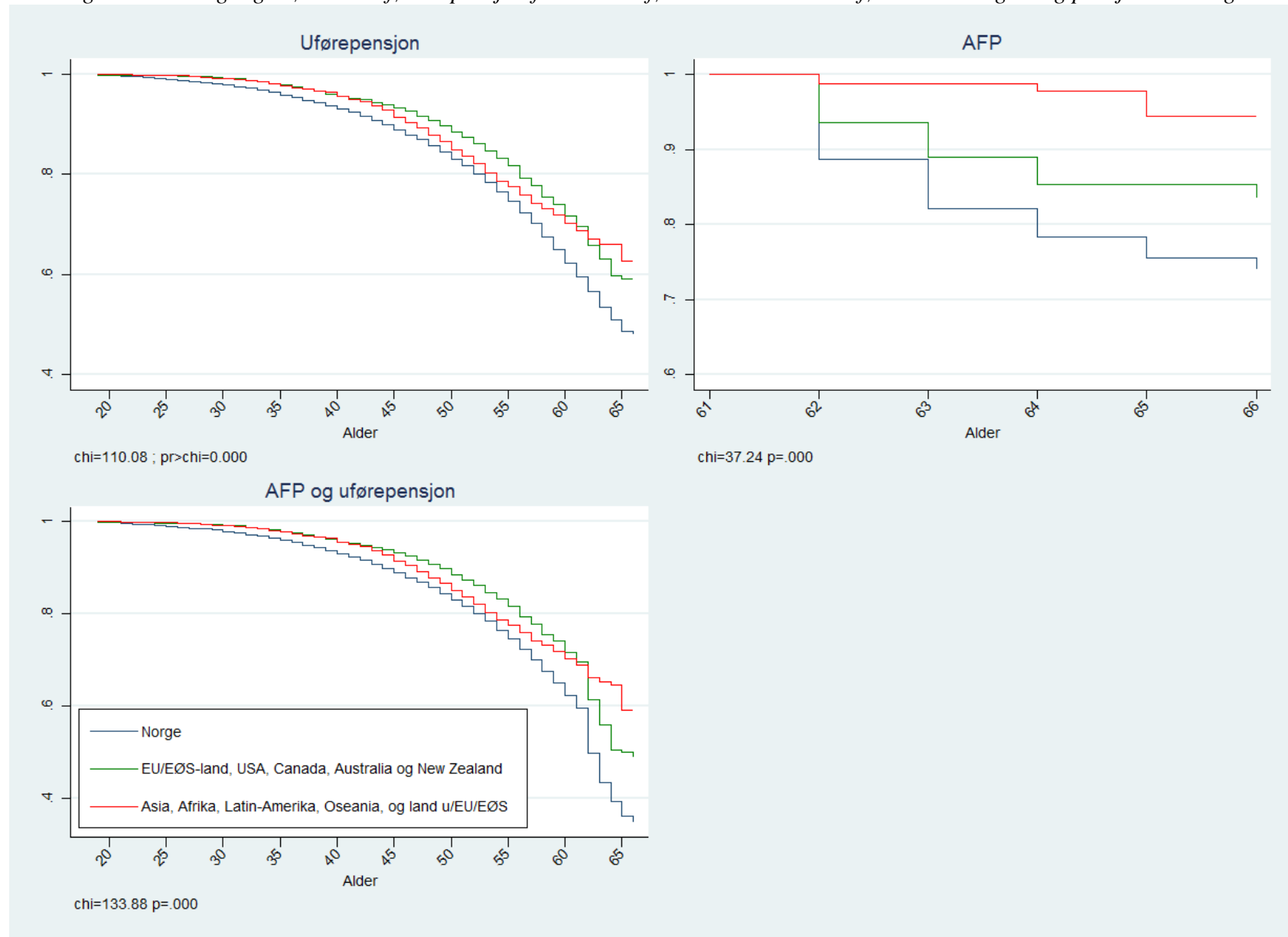
Menn født i ikke-vestlige land skiller seg ut med tidligere overgang til uførepensjon, og da særlig etter 50-årsalderen. Vestlige innvandrere blir senere og i mindre omfang uførepensjonert enn personer født i Norge. Interessant nok ser det ut til at denne differansen mellom gruppene, og da både for menn og kvinner, er relativt konstant over tid. Ikke-vestlige innvandrerkvinner har et noe mer varierende overgangsmønster. De har noe lavere sannsynlighet for overgang til uførepensjon før 50-årsalderen som norskfødte kvinner, for så relativt stabilt avta mot slutten av 60-årene. Vestlige innvandrerkvinner har også høyere sannsynlighet for å bli uførepensjonert enn ikke-vestlige innvandrerkvinner før den offisielle pensjonsalderen.

⁷⁷ Dette skyldes at uførepensjon kan innvilges fra og med fylte 18 år, noe som medfører at det mangler informasjon om personer som har overgang til uførepensjon inntil slutten av 50-årene i de eldste kohortene. Med mindre disse uførepensjonistene også er uførepensjonert i 1992, er analysene ikke basert på disse personene. Dette blir et mindre problem for overgangsmønsteret til AFP, siden aldersgrensen for AFP omfattes i alle kohortene. Selv venstretrunkering også kan forekomme her, er det lite sannsynlig at dette skaper like store problemer i disse analysene, og det er i tillegg lite sannsynlig at venstretrunkering påvirker fødelandsgruppene ulikt.

Figur 4.2: Overgangsmønster til førtidspensjon for menn født etter 1935. Etter fødelandskategori og pensjonsordning.

Figur 4.3: Overgangsmønstre til førtidspensjon for kvinner født etter 1935. Etter fødelandskategori og pensjonsordning.

4.3.2 AFP

Figur 4.2 og 4.3 viser, i likhet med figur 4.1, at overgang til AFP er mer utbredt blant norskfødte personer enn blant innvandrere. Norskfødte menn har noe over 30 prosent sannsynlighet for overgang til AFP før fylte 67 år, mens den tilsvarende sannsynligheten for ikke-vestlige og vestlige innvandrer menn er på henholdsvis 10 og 15 prosent. Analysene viser også at det er betydelige kjønnsforskjeller. Kvinner som er født i Norge har lavere sannsynlighet for overgang til AFP enn norskfødte menn. Omtrent 30 prosent av mennene sammenlignet med 25 prosent av kvinnene som er født i Norge går av til AFP før fylte 67 år. Blant vestlige innvandrere er tendensen motsatt. Her har kvinner hyppigere overganger til AFP enn menn til og med fylte 64 år. Etter dette flater overgangsmønsteret til kvinner seg ut, slik at sannsynligheten for overgang før fylte 67 år er marginalt høyere enn blant menn. Overgang til AFP forekommer sjeldnere blant ikke-vestlige innvandrere enn blant norskfødte personer og vestlige innvandrere. I denne gruppen har menn hyppigere overganger til AFP enn kvinner.

4.3.4 Uførepensjon og AFP samlet

Ikke overraskende viser analysene at å slå sammen AFP og uførepensjon gir tydelige utslag i gruppens pensjonsmønster. Forskjellen mellom norskfødte menn og ikke-vestlige innvandrer menn blir for eksempel omvendt opp i mot den offisielle pensjonsalderen: Menn født i Norge har nå høyere sannsynligheten for overgang til førtidspensjon før fylte 67 enn ikke-vestlige innvandrer menn. Forskjellene i pensjonsmønsteret blant norskfødte menn og vestlige innvandrer menn øker ytterligere når man slår sammen uførepensjon og AFP.

Blant kvinner vedvarer forskjellen mellom norskfødte personer og vestlige innvandrere, men øker noe rett før fylte 67 år. I begge disse gruppene øker pensjonstilbøyeligheten vesentlig etter at aldersgrensen for AFP inntreffer. Dette er ikke tilfelle blant ikke-vestlige innvandrer kvinner, noe som resulterer i at differansen mellom denne gruppen og de øvrige kvinnene øker. Ikke-vestlige innvandrer kvinner har i dette tilfellet vesentlig lavere sannsynlighet for overgang til førtidspensjon før fylte 67 år enn kvinner født i Norge og vestlige land.

4.4 Oppsummering

Jeg vil særlig fremheve tre sentrale forhold fra de deskriptive analysene. For det første viser analysene at pensjonstilbøyeligheten har økt fra den eldste til yngste kohorten blant personer født i Norge og vestlige land. Økningen ser ut til å gjelde til begge pensjonsordningene, men det er grunn til å tro at en større eller mindre del av økningen i pensjonstilbøyeligheten til uførepensjon skyldes venstretrunkering. Det er mindre usikkerhet forbundet med utviklingen i overgangsmønsteret til AFP, og ikke uventet viser analysene at norskfødte personer skiller seg ut med en markant økning i pensjonstilbøyeligheten til AFP. Analysene gir liten støtte for at pensjonstilbøyeligheten har økt for ikke-vestlige innvandrere. Dette bør trolig relateres til de grove kohort- og fødelandsinndelingene. Fevang og Røed (2006), Dahl (2004) og Østby (2004) finner for eksempel at andelen ikke-vestlige innvandrere i uførepensjonsordningen økte mer i løpet av 1990-tallet sammenlignet med resten av befolkningen.⁷⁸

For det andre viser analysene at AFP er mest vanlig blant personer født i Norge og vestlige land. Ikke-vestlige innvandrere, og da særlig menn, har høyere og tidligere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen. Når man slår sammen AFP og uførepensjon har norskfødte menn høyere sannsynlighet for å bli førtidspensjonert før fylte 67 år enn ikke-vestlige innvandrer menn, men overgangsmønsteret til førtidspensjon blant ikke-vestlige innvandrer menn er fortsatt preget av tidligere overganger. Avstanden mellom norskfødte kvinner og ikke-vestlige innvandrer kvinner blir ytterligere større når man slår sammen uførepensjon og AFP.

For det tredje viser analysene at det er viktige kjønnsforskjeller. Kvinner som er født i Norge har høyere og tidligere forekomst av uførepensjon enn norskfødte menn, mens norskfødte menn har noe høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen enn norskfødte kvinner (se Blekesaune m.fl. (2010) og Midtsundstad (2002) for tilsvarende funn). Vestlige innvandrer kvinner har noe høyere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen enn menn, men i motsetning til hva som er tilfelle blant kvinner født i Norge; også høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen enn vestlige innvandrer menn. Overgangsmønsteret for ikke-vestlige innvandrer menn preges av tidligere overganger til uførepensjon, og har totalt sett høyere sannsynlighet for uførepensjon før den offisielle pensjonsalderen enn ikke-vestlige innvandrer kvinner. Kjønnsforskjellene blant ikke-vestlige innvandrere samsvarer med

⁷⁸ Fevang og Røed (2006) og Dahl (2004) sammenligner ikke forskjeller i overgangsmønster mellom ulike kohorter, men prosentvise forskjeller mellom gruppene innenfor ulike år. Resultatene er derfor ikke direkte sammenlignbare, men kan antas å vise til de samme prosessene.

tidligere forskning på området (se f.eks. Claussen m.fl., 2009; Dahl, 2004; Fevang og Røed, 2006; Østby, 2004).

5 Multivariate analyser – overgang til uførepensjon

5.1 Innledning

I dette kapitlet går jeg nærmere inn på uførepensjonering blant norskfødte personer og innvandrere. Jeg undersøker i hvilken grad gruppenes pensjonstilbøyelighet til uførepensjon kan forklares ved ulik fordeling av individuelle ressurser og ulik tilknytning til arbeidsmarkedet, og hvorvidt utdanning, arbeidsmarkedstilknytning og familieforhold har ulik innvirkning på risikoen for uførepensjon blant gruppene. I utgangspunktet er dette også en relevant problemstilling for overgang til AFP, men som diskutert i metodekapitlet, var det ikke mulig å estimere separate modeller for overgang til AFP blant innvandrere.

Tabell 5.1 og 5.2 presenterer resultatene fra de stykkevise konstantmodellene. Modell 1 inneholder kun konstantleddene for sine respektive intervaller av t , mens i modell 2 er alle forklaringsvariablene inkludert. De estimerte overgangsratene uten kontroll for de uavhengige variablene blir diskutert og fremstilt i figur 5.1, etterfulgt av en gjennomgang av hvordan de enkelte variablene påvirker overgangsraten til uførepensjon i avsnitt 5.2. Avslutningsvis blir predikerte overgangsrater for ulike ressursprofiler presentert på bakgrunn av de stykkevise konstantmodellene. I avslutningskapitlet blir resultatene diskutert opp i mot det teoretiske rammeverket presentert tidligere i oppgaven.

Tabell 5.1: Stykkevis konstantmodell for overgang til uførepensjon. Med og uten uavhengige variabler. Menn.¹

MENN	Personer født i Norge		Ikke-vestlige land		Vestlige land	
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
21 - 29 år	-6.817** (0.053)	-6.700** (0.065)	-6.720** (0.213)	-7.274** (0.259)	-6.943** (0.196)	-7.543** (0.233)
30 - 34 år	-6.213** (0.054)	-5.918** (0.065)	-6.039** (0.189)	-6.583** (0.230)	-6.385** (0.183)	-6.863** (0.214)
35 - 39 år	-5.826** (0.046)	-5.457** (0.057)	-5.562** (0.149)	-6.050** (0.195)	-6.017** (0.156)	-6.436** (0.188)
40 - 44 år	-5.518** (0.040)	-5.088** (0.051)	-5.119** (0.139)	-5.566** (0.185)	-5.769** (0.149)	-6.102** (0.178)
45 - 49 år	-5.106** (0.033)	-4.635** (0.044)	-4.642** (0.135)	-5.064** (0.179)	-5.419** (0.136)	-5.680** (0.166)
50 - 54 år	-4.507** (0.026)	-4.006** (0.038)	-3.795** (0.113)	-4.217** (0.161)	-4.672** (0.103)	-4.908** (0.138)
55 - 59 år	-3.904** (0.024)	-3.425** (0.036)	-3.338** (0.122)	-3.771** (0.166)	-3.998** (0.092)	-4.223** (0.129)
60 - 66 år	-3.255** (0.023)	-2.917** (0.034)	-3.318** (0.144)	-3.933** (0.182)	-3.514** (0.097)	-3.802** (0.132)
Utdanningsnivå		-0.090** (0.025)		0.282* (0.116)		0.390** (0.096)
Utdanningsnivå-kvadrert		-0.026** (0.006)		-0.100** (0.027)		-0.120** (0.022)
Gjennomsnittsinntekt		-0.043** (0.002)		0.000 (0.018)		-0.033** (0.008)
Gj.inntekt - kvadrert		0.000** (0.000)		-0.000 (0.000)		0.000 (0.000)
Deltid		0.751** (0.043)		0.544** (0.204)		1.155** (0.156)
Heltid		0.566** (0.043)		0.404* (0.194)		0.891** (0.143)
Andel år på sosialhjelp		1.845** (0.045)		1.390** (0.157)		2.191** (0.163)
Ugift		0.155** (0.029)		0.145 (0.147)		0.130 (0.118)
Skilt/Separert		0.109** (0.030)		-0.290* (0.147)		0.008 (0.114)
Antall episoder	300 579	300 579	15 774	15 774	27 505	27 505
-2LL	24602.0	19697.2	1296.4	1144.4	1942.4	1590.4
LR		4904.8		152.0		352.0
P-verdi for endring		<0.000		<0.000		<0.000

¹ Referansekategori: gift og uten arbeid. Standardfeil i parentes; ** p<0.01, * p<0.05

Tabell 5.2: Stykkevis konstantmodell for overgang til uførepensjon. Med og uten uavhengige variabler. Kvinner.¹

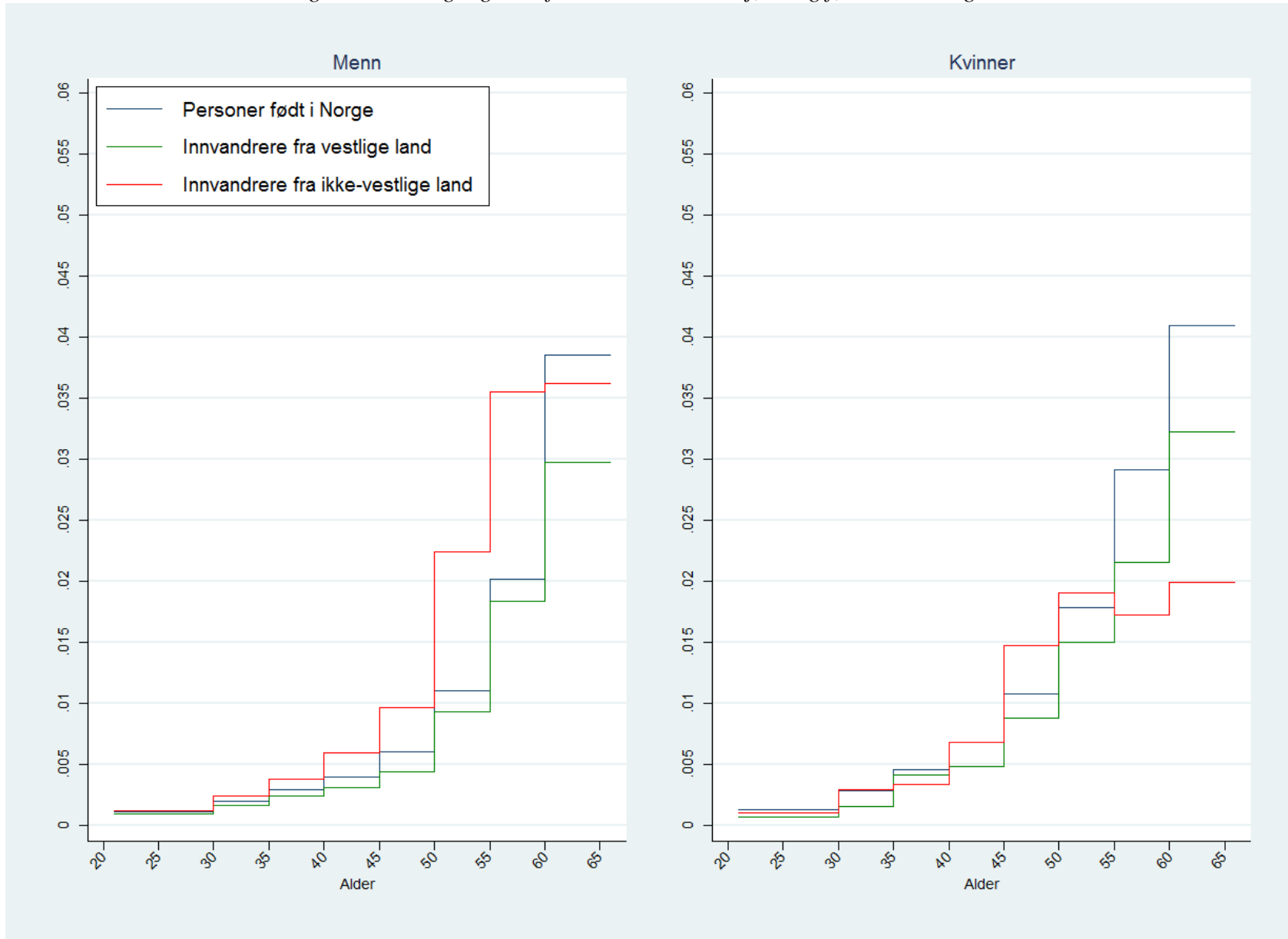
KVINNER	Personer født i Norge		Ikke-vestlige land		Vestlige land	
	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2	Modell 1	Modell 2
21 - 29 år	-6.638** (0.050)	-6.331** (0.060)	-6.827** (0.218)	-6.952** (0.245)	-7.300** (0.218)	-7.845** (0.248)
30 - 34 år	-5.847** (0.046)	-5.501** (0.056)	-5.838** (0.183)	-6.095** (0.207)	-6.436** (0.189)	-6.938** (0.216)
35 - 39 år	-5.378** (0.038)	-5.052** (0.048)	-5.702** (0.183)	-5.990** (0.208)	-5.477** (0.123)	-5.957** (0.158)
40 - 44 år	-4.982** (0.032)	-4.676** (0.043)	-4.992** (0.144)	-5.316** (0.176)	-5.324** (0.127)	-5.752** (0.159)
45 - 49 år	-4.530** (0.026)	-4.229** (0.037)	-4.213** (0.120)	-4.529** (0.155)	-4.728** (0.107)	-5.120** (0.142)
50 - 54 år	-4.024** (0.022)	-3.709** (0.034)	-3.961** (0.141)	-4.228** (0.169)	-4.197** (0.094)	-4.579** (0.133)
55 - 59 år	-3.534** (0.022)	-3.235** (0.034)	-4.058** (0.200)	-4.279** (0.217)	-3.835** (0.097)	-4.206** (0.133)
60 - 66 år	-3.195** (0.024)	-3.006** (0.034)	-3.915** (0.209)	-4.106** (0.223)	-3.433** (0.102)	-3.815** (0.136)
Utdanningsnivå		-0.146** (0.025)		0.178 (0.139)		0.345** (0.095)
Utdanningsnivå - kvadrert		-0.009 (0.006)		-0.091** (0.033)		-0.086** (0.021)
Gjennomsnittsinntekt		-0.026** (0.005)		-0.000 (0.027)		0.007 (0.019)
Gj.inntekt - kvadrert		-0.000 (0.000)		-0.000 (0.001)		-0.001 (0.001)
Deltid		0.327** (0.044)		0.939** (0.232)		0.566** (0.171)
Heltid		0.200** (0.052)		0.960** (0.247)		0.342 (0.197)
Andel år på sosialhjelp		1.813** (0.047)		1.028** (0.240)		2.732** (0.175)
Ugift		-0.024 (0.027)		-0.622** (0.210)		-0.056 (0.115)
Skilt/Separert		0.193** (0.028)		-0.127 (0.164)		-0.076 (0.111)
Antall episoder	274 203	274 203	13 665	13 665	25 365	25 365
-2LL	26614.4	22934.0	1172.4	1084.8	1965.2	1681.4
LR		3680.4		87.6		283.8
P-verdi for endring		<0.000		<0.000		<0.000

¹ Referansekategori: gift og uten arbeid. Standardfeil i parentes; ** p<0.01, * p<0.05

5.2 Overgangsrater uten kontroll for uavhengige variabler

For å forenkle fortolkningen av konstantleddene i modell 1, har jeg fremstilt overgangsrater i denne modellen i figur 5.1. Figuren er basert på antilogaritmen til konstantleddene i tabell 5.1 og 5.2, og viser overgangsraten til uførepensjon innenfor hvert aldersintervall uten kontroll for de uavhengige variablene. Figuren kan derfor leses som en deskriptiv beskrivelse av overgangsmønsteret til uførepensjon for de ulike gruppene, og får i store trekk frem de samme aspektene som Kaplan-Meier-funksjonene for overgang til uførepensjon i figur 4.2 og 4.3.

Figur 5.1: Overgangsrate fra modell 1. Etter kjønn og fødelandskategori.

Generelt ser vi at overgangsraten til uførepensjon øker med økende alder. Dette innebærer at risikoen for uførepensjon forbundet med aldersøkning er høyere blant eldre personer enn blant yngre personer. Siden overgangsratene endrer seg over alder kan vi konkludere med at den eksponentielle overgangsratemodellens forutsetning om at $h(t)$ er konstant over t ikke tilfredsstilles. Vi ser også at overgangsraten varierer ulikt etter kjønn og fødelandskategori. For ikke-vestlige innvandrer menn ser vi for eksempel at overgangsraten stiger betraktelig etter fylte 50 år, for så å flate ut etter fylte 60 år. Overgangsraten for norskfødte menn er forholdsvis lav i yngre aldregrupper, men stiger etter fylte 55 år. Dette resulterer i at overgangsraten til uførepensjon blant ikke-vestlige menn blir tatt igjen av norskfødte menn mot slutten av 60-årene. Risikoen for uførepensjonering er derav høyere blant norskfødte enn blant ikke-vestlige innvandrer menn i årene rett før aldersgrensen for uttak av ordinær alderspensjon.⁸¹ For vestlige innvandrer menn ligger overgangsraten noe lavere enn blant norskfødte menn, og blir ytterlig lavere etter fylte 60 år.

Norskfødte og vestlige innvandrerkvinner har en høyere overgangsrate til uførepensjon i yngre aldersgrupper enn menn født i Norge og vestlige land. I slutten av 60-årene er disse forskjellene utlignet. Ikke-vestlige kvinner har høyere overgangsrate i aldergruppen 45-50 år enn norskfødte kvinner, men dette endrer seg etter fylte 55 år. I likhet med figur 4.3 ser vi at overgangsraten for vestlige innvandrerkvinner ligger relativt stabilt under overgangsraten til norskfødte kvinner, og at overgangsraten blant vestlige innvandrerkvinner er høyere enn raten blant ikke-vestlige innvandrerkvinner fra slutten av 50-årene.

I modell 2 i tabell 5.1 og 5.2 er forklaringsvariablene inkludert i regresjonsanalysene. Likelihood ratio-testen viser at differansen mellom log likelihood-observatorene for alle modellene er signifikante. Dette betyr at modell 2 er en bedre tilnærming til overgangsmønsteret til uførepensjon enn modell 1 for alle gruppene. For norskfødte kvinner og menn er konstantleddene høyere (de nærmer seg 0) sammenlignet med konstantleddene i modell 1. For innvandrere er konstantleddene lavere i modell 2 sammenlignet med konstantleddene i modell 1. Etter å ha inkludert forklaringsvariabler i de stykkevise konstantmodellene viser derfor analysene at overgangsratene for norskfødte personer er blitt

⁸¹ Dette kan representere et godt eksempel på forskjellen mellom overlevelsesfunksjonen – $\hat{S}(t)$ – og overgangsraten: $h(t)$. At overgangsraten stiger *tidligere* blant ikke-vestlige innvandrer menn enn blant norskfødte menn ser man også i figur 4.2 ved at ”stigningsgraden” til overlevelsesfunksjonen er brattere blant ikke-vestlige innvandrer menn enn blant norskfødte menn fra og med fylte 50 år. Mot slutten av 60 årene synker kurvene tilnærmet likt. Selv om dette indikerer at overgangsraten er tilnærmet lik i årene rett før den offisielle aldersgrensen for uttak av alderspensjon, er fortsatt sannsynligheten for overgang til uførepensjon før fylte 67 år høyere blant ikke-vestlige innvandrer menn enn blant norskfødte menn (jf. figur 4.2), noen man ikke direkte har informasjon om ved overgangsraten.

høyere i modell 2, og at de er blitt redusert for innvandrere. Før dette blir diskutert nærmere, vil effekten av forklaringsvariablene på overgangsraten til uførepensjon bli presentert.

5.3 Sammenhengen mellom overgangsraten og de uavhengige variablene

5.3.1 Utdanning

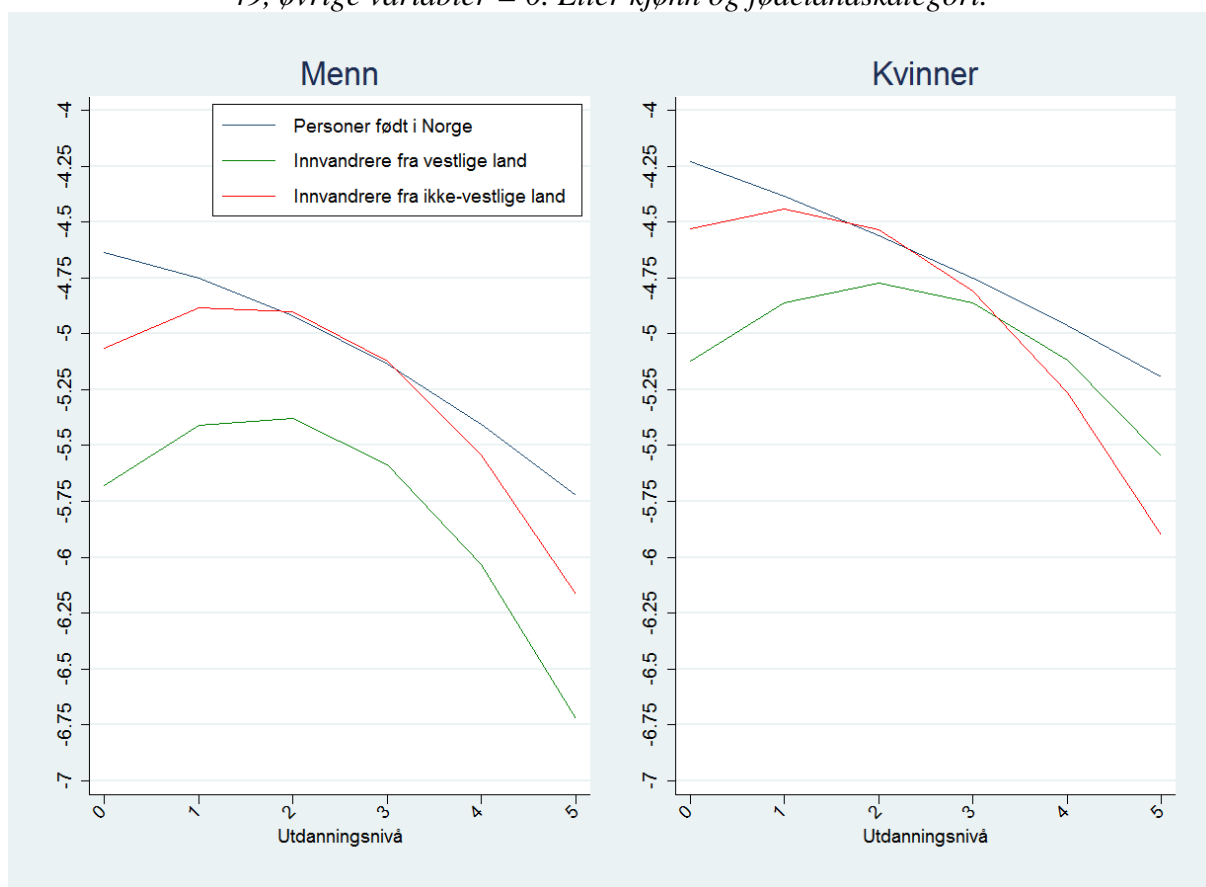
Sammenhengen mellom utdanningsnivå og overgangsraten til uførepensjon er illustrert i figur 5.2. Effektplottet er basert på logit-koeffisientene i tabell 5.1 og 5.2, og ikke på antilogaritmen av disse. For personer født i Norge ser vi at høyere utdanning er assosiert med redusert overgangsrate. For norskfødte menn er både det lineære leddet og andregradsleddet signifikant og negativt, hvilket innebærer at overgangsraten reduseres ”mer og mer” ved økende utdanningsnivå. For norskfødte kvinner er andregradsleddet ikke er signifikant, men til gjengjeld er det lineære leddet noe større enn for norskfødte menn. I figur 5.2 ser vi i tråd med dette at den reelle samspillseffekten mellom kjønn og utdanning for norskfødte personer er meget liten. Ikke overraskende viser analysene at høyere utdanning er assosiert med redusert risiko for uførepensjon for disse gruppene.

For innvandrere er det en konkav sammenheng mellom utdanning og overgangsraten. Raten *stiger* fra lave utdanningsverdier til og med omtrent *videregående nivå*, for så å *minke* ved høyere utdanningsverdier. Høyere utdanning enn avsluttende videregående nivå er i følge analysene gjennomgående assosiert med lavere risiko for uførepensjon for alle gruppene. Andregradsleddet er signifikant for alle innvandrergruppene, men det lineære leddet er ikke signifikant forskjellig fra 0 blant ikke-vestlige innvandrerkvinner.⁸² Den konkave sammenhengen ser ut til å være størst blant vestlige innvandrere, og da særlig blant kvinnene.

For innvandrer menn generelt og ikke-vestlige innvandrerkvinner er de høyeste utdanningsnivåene (mer enn ”*videregående, påbygging*”) assosiert med lavere overgangsrater enn for norskfødte personer. Dette er ikke tilfelle for vestlige innvandrerkvinner. For denne gruppen er høyere utdanning assosiert med tilsvarende reduksjon i overgangsraten i forhold til hva som er tilfelle for norskfødte kvinner.

⁸² Selv om det lineære leddet ikke er signifikant blant ikke-vestlige innvandrerkvinner, må nullhypotesen om at sammenhengen er lineær fortsatt forkastes. Cox-modellene i tabell A2 viser også at samspillsleddet for utdanning er signifikant forskjellig fra 0, noe som innebærer at vi må forkaste nullhypotesen om at effekten av utdanning er lik blant norskfødte og ikke-vestlige innvandrerkvinner.

Figur 5.2: Effektplott for utdanning på overgangsraten for uførepensjon. I aldergruppen 45-49, øvrige variabler = 0. Etter kjønn og fødelandskategori.

En mulig forklaring på den konkave effekten av utdanning blant innvandrere kunne være at innvandrere med manglende utdanningsverdier ”trekker” funksjonen uforholdsmessig mye ned ved lave og høye utdanningsverdier. Forsøk som er gjennomført hvor innvandrere med manglende utdanningsverdier er ekskludert fra analysene viser imidlertid at den konkave effekten av utdanning vedvarer, men er noe redusert blant ikke-vestlige innvandrere.⁸³

5.3.2 Arbeidsmarkedstilknytning – inntekt, sysselsetningsforhold og mottak av sosialhjelp

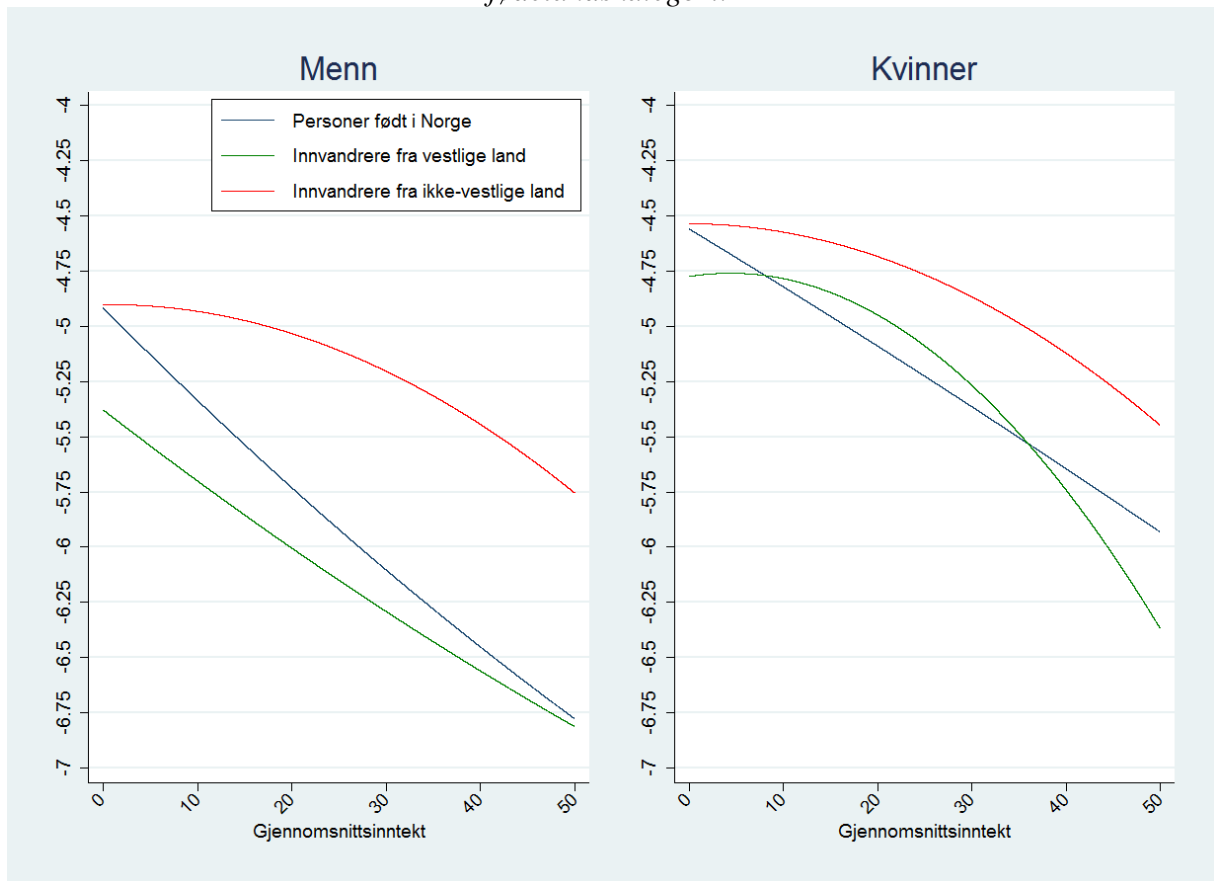
Som redegjort for i metodekapittelet er inntekt målt ved personenes gjennomsnittlige årsinntekt inntil tre år før overgang til uførepensjon eller siste observasjon (høyresensurering). Sammenhengen mellom gjennomsnittsinntekten og logaritmen til overgangsraten er illustrert i figur 5.3. For menn og kvinner født i Norge, samt menn født i vestlige land, ser vi at effekten av inntekt er negativ. Analysene viser altså at risikoen for å bli uførepensjonert avtar jo

⁸³ Også i disse analysene er effekten av utdanning sterkest ved høye utdanningsverdier blant innvandrermenn generelt og ikke-vestlige innvandrerkvinner.

høyere inntekt man har. Denne sammenhengen ser ut til å være noe sterkere for norskfødte menn enn blant norskfødte kvinner.

Effektplottet i figur 5.3 gir inntrykk av at det er en kurvelineær sammenheng mellom inntekt og overgangsraten til uførepensjon for innvandrerkvinner og ikke-vestlige innvandrer menn. Det ser ut til at sammenhengen er svak negativ eller tilnærmet lik 0 ved lave inntekter, for deretter å bli negativ ved høyere inntekter. Tabell 5.1 og 5.2 viser imidlertid at verken det lineære eller kvadrert leddet er signifikant forskjellig fra 0 blant ikke-vestlige innvandrer menn og innvandrerkvinner generelt.⁸⁴ Vi må med andre ord beholde nullhypotesen om at det er ingen sammenheng mellom inntekt overgangsraten til uførepensjon for disse gruppene.

Figur 5.3: Effektplott for inntekt på overgangsraten til uførepensjon. I aldersgruppen 45-49 med avsluttende videregående utdanning, øvrige variabler=0. Etter kjønn og fødelandskategori.

⁸⁴ Tabell A2 viser at sammenhengen mellom inntekt og overgangsraten blant ikke-vestlige menn er signifikant forskjellig fra inntektseffekten blant norskfødte menn. Blant ikke-vestlige menn må vi derfor forkaste nullhypotesen om at effekten av inntekt er lik blant ikke-vestlige innvandrer menn og norskfødte menn, men på bakgrunn av tabell 5.1 må vi beholde nullhypotesen om at inntekt ikke påvirker overgangsraten til uførepensjon for denne gruppen.

Regresjonskoeffisientene for ”deltid” og ”heltid” får frem tre sentrale forhold. For det første ser vi at koeffisientene for ”deltid” og ”heltid” er positive for alle gruppene. Dette innebærer at tilknytning til arbeidsmarkedet generelt er assosiert med høyere overgangsrater til uførepensjon. Å ha ingen eller svak tilknytning til arbeidsmarkedet (referansekategorien) ser altså ut til å innebære lavere risiko for uførepensjon sammenlignet med å være i deltids- eller heltidsstilling.

For det andre ser vi at koeffisientene for ”fulltid” er lavere enn koeffisientene for ”deltid” for nesten alle gruppene. De som jobber fulltid har derfor stort sett risiko for uførepensjon enn de som jobber deltid.

For det tredje ser vi at tilknytning til arbeidsmarkedet har en sterkere effekt på overgang til uførepensjon for innvandrerkvinner generelt enn for norskfødte kvinner, og for vestlige innvandrer menn sammenlignet med norskfødte menn.⁸⁵ Tilsvarende ser vi at tilknytning til arbeidsmarkedet er av større betydning blant menn født i Norge og vestlige land, enn blant kvinner i de samme kategoriene. Kjønnsforskjellene er motsatt blant ikke-vestlige innvandrere: Kvinner som jobber fulltid har høyere overgangsrater enn de som jobber deltid.

I lys av tidligere forskning og de teoretiske diskusjonene i kapittel 2 må det sies å være overraskende at ingen eller svak tilknytning til arbeidsmarkedet *reduserer* overgangsraten til uførepensjon. For å undersøke hvorvidt disse resultatene har sammenheng med de øvrige variablene i analysene, har jeg estimert separate Cox-modeller for de ulike gruppene hvor kun sysselsetningsstatus er inkludert.⁸⁶ Disse analysene er presentert i tabell A1 i appendikset. Mer som forventet, viser disse analysene at ingen eller svak tilknytning til arbeidsmarkedet (referansekategorien) *øker* pensjonstilbøyeligheten til uførepensjon blant personer i Norge. For denne gruppen kan de positive effektene av deltidskategorien og heltidskategorien således ha sammenheng med de øvrige variablene som er inkludert i disse analysene (først og fremst inntektsvariabelen).⁸⁷ De positive sammenhengene mellom deltids- og heltidsstillinger vedvarer i større grad for innvandrere. Ikke-vestlige innvandrerkvinner i deltids- og heltidsstillinger har høyere overgangsrater enn ikke-vestlige kvinner uten arbeid. Blant vestlige

⁸⁵ Tabell A2 viser imidlertid at disse samspillseffektene ikke er signifikante mellom kvinner født i Norge og vestlige land.

⁸⁶ Hvis aldersintervallene er spesifisert på en hensiktsmessig måte i de stykkevise kontantmodellene, hvilket det er god grunn til å slå fast i mine analyser, forblir estimatet av de ulike koeffisientene tilnærmet like i Cox-modeller (se Blossfeldt m.fl. 2007).

⁸⁷ Dette reiser mistanke om at det eksisterer et multikolinearitetsproblem i analysene mine mellom sysselsetningsstatus og inntekt. Korrelasjonskoeffisientene mellom disse variablene er riktig nok høye (omtrent $r=0,5$ for sammenhengen mellom inntekt og ”heltid” for de fleste gruppene), men fortsatt innenfor Stata sin kritiske kolinearitetsgrense.

innvandrere medfører også deltidsstillinger høyere risiko for uførepensjon sammenlignet med å ikke være i arbeid. Det ser altså ut til å være en tendens til at tilknytning til arbeidsmarkedet øker risikoen for uførepensjon blant innvandrere også i disse analysene.

Ikke uventet innebærer mottak av sosialhjelp økt overgangsrate til uførepensjon for alle gruppene. Denne effekten er sterkere blant personer født i Norge og vestlige land enn blant personer født i ikke-vestlige land. Sammenhengen ser ut til å være spesielt sterk blant vestlige innvandrere, men er i følge tabell A2 i appendikset kun signifikant forskjellig mellom norskfødte og vestlige kvinner. Blant ikke-vestlige innvandrere og norskfødte personer er sammenhengen sterkest blant menn, og den er sterkere blant vestlige innvandrerkvinner enn blant vestlige innvandremenn.

5.3.3 *Sivilstatus*

Tabell 5.1 og 5.2 viser at sivilstatus har betydning for menn og kvinner født i Norge og ikke-vestlige land. For personer født i Norge viser analysene at de som er ugift og skilt har høyere risiko for uførepensjon enn de som er gift, og at disse forskjellene er noe større for kvinner enn for menn. For ikke-vestlige innvandrere er sammenhengene annerledes: Menn som er skilt har *lavere* overgangsrate enn menn som er gift, og ugifte kvinner har betydelig *lavere* overgangsrate enn de som er gift. I store trekk viser analysene at ”å være gift” er assosiert med lavere risiko for uførepensjon blant personer født i Norge, og høyere risiko for uførepensjon blant personer født i ikke-vestlige land. For vestlige innvandrere er det ingen signifikante forskjeller mellom de ulike sivilstatusgruppene.

5.4 Predikert overgangsrate for ”lav-, middels- og høyressursprofiler”

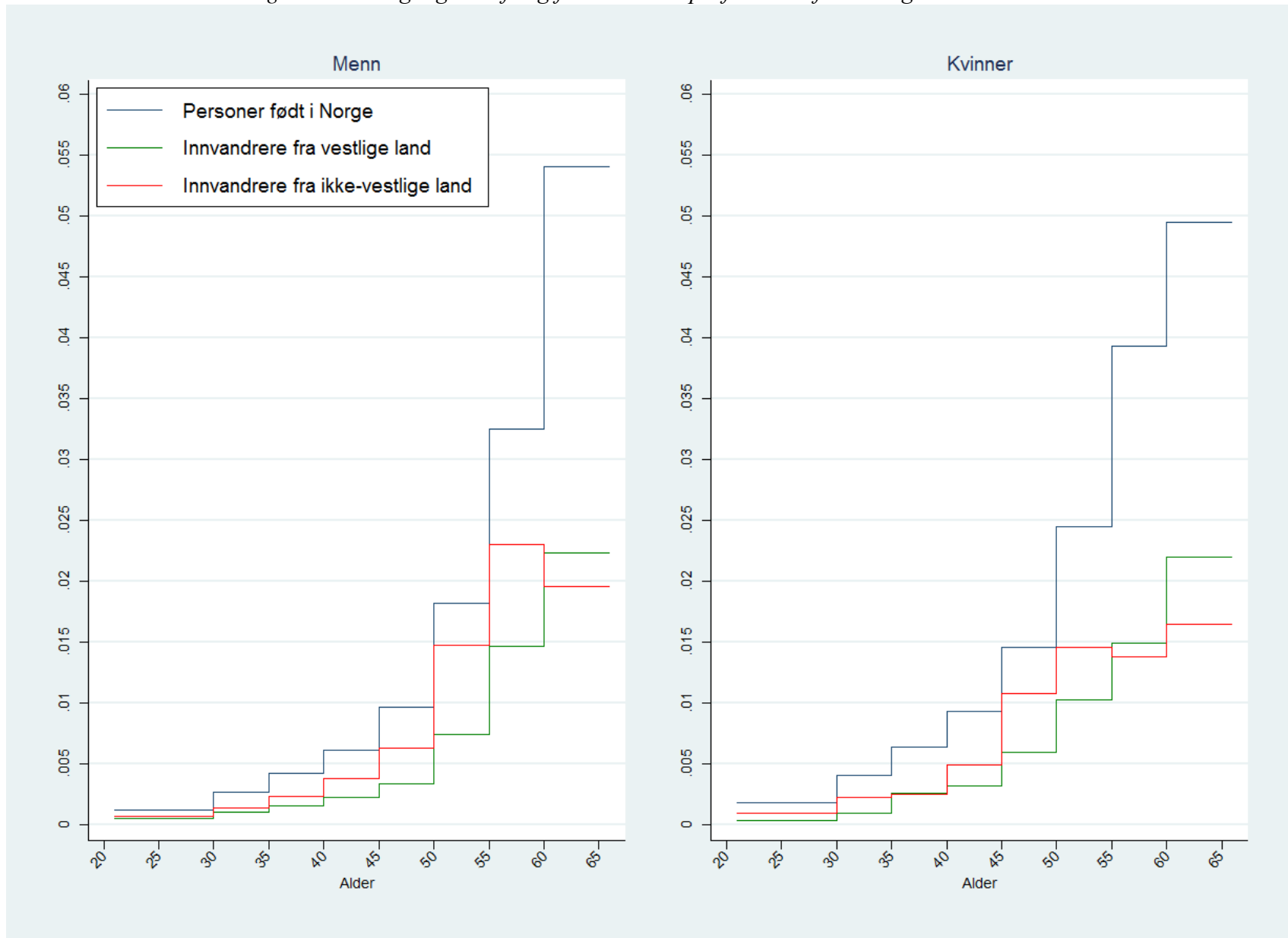
Samspillseffektene som er påvist mellom fødelandskategoriene og de ulike forklaringsfaktorene innebærer at overgangsraten til uførepensjon vil være forskjellig ut fra ulike kombinasjoner av de ulike variablene. For å illustrere dette har jeg i figur 5.4-5.6 estimert overgangsraten til uførepensjon for forskjellige ”ressursprofiler”. Med utgangspunkt i resultatene fra de stykkevise konstantmodellene er disse figurene estimert på bakgrunn av gifte personer som ikke har mottatt sosialhjelp i måleperioden, kombinert med ulike utdanningsnivåer, inntektsnivå og sysselsetningsstatus. I figur 5.4 har jeg estimert overgangsraten til uførepensjon når alle forklaringsvariablene er satt til 0, og denne figuren vil

derfor illustrere overgangraten for en ”lavressursprofil”. Figur 5.5 viser overgangsraten til uførepensjon når utdanningsvariabelen er satt til avsluttende videregående nivå, gjennomsnittsinntekt i måleperioden til 150 000 kr og arbeidsforhold til deltid. Figur 5.5 illustrer således den predikerte overgangsraten for personer med middels utdanning og middels ”suksess” på arbeidsmarkedet. Figur 5.6 illustrerer en ”høyressursprofil” hvor variablene er satt til høyere universitetsutdannelse, 400 000 kr i gjennomsnittlig årsinntekt og arbeid i heltidsstilling.

Ved å sammenligne de estimerte overgangsraterne i disse figurene med overgangsraten *uten* forklaringsvariabler (figur 5.1), vil en kunne vurdere om utdanning, inntekt og sysselsetningsstatus kan forklare forskjellene i gruppenes pensjonstilbøyelighet til uførepensjon. Et viktig poeng er her at forskjellen mellom gruppenes overgangsrate endrer seg mellom de ulike ressursprofilene. Figur 5.4-5.6 får således frem de samlede samspillseffektene i forhold til utdanning, inntekt og sysselsetningsstatus.

Overgangsraterne for lavressursprofilen viser at risikoen for uførepensjon har steget for norskfødte personer sammenlignet med overgangsraterne i modellen uten forklaringsvariabler (jf. figur 5.1). Ikke overraskende viser analysene at gifte norskfødte personer uten utdanning og uten tilknytning til arbeidsmarkedet har høyere risiko for uførepensjon enn en gjennomsnittlig norskfødt person. Dette er ikke tilfelle for innvandrere. I lavressursprofilen har overgangsraten blitt redusert sammenlignet med overgangsraten i figur 5.1 for begge innvandrergroppene. Dette innebærer at gifte innvandrere uten utdanning og med ingen tilknytning til arbeidsmarkedet har *lavere* risiko for uførepensjon enn en gjennomsnittlig innvandrer. Denne nedgangen i overgangsraten er spesielt markant for ikke-vestlige innvandrer menn. I kontrast til figur 5.1, som viser at ikke-vestlige innvandrer menn har høyere overgangsrater til uførepensjon enn norskfødte menn, har norskfødte menn i lavressursprofilen høyest risiko for uførepensjon, og da særlig i eldre aldersgrupper.

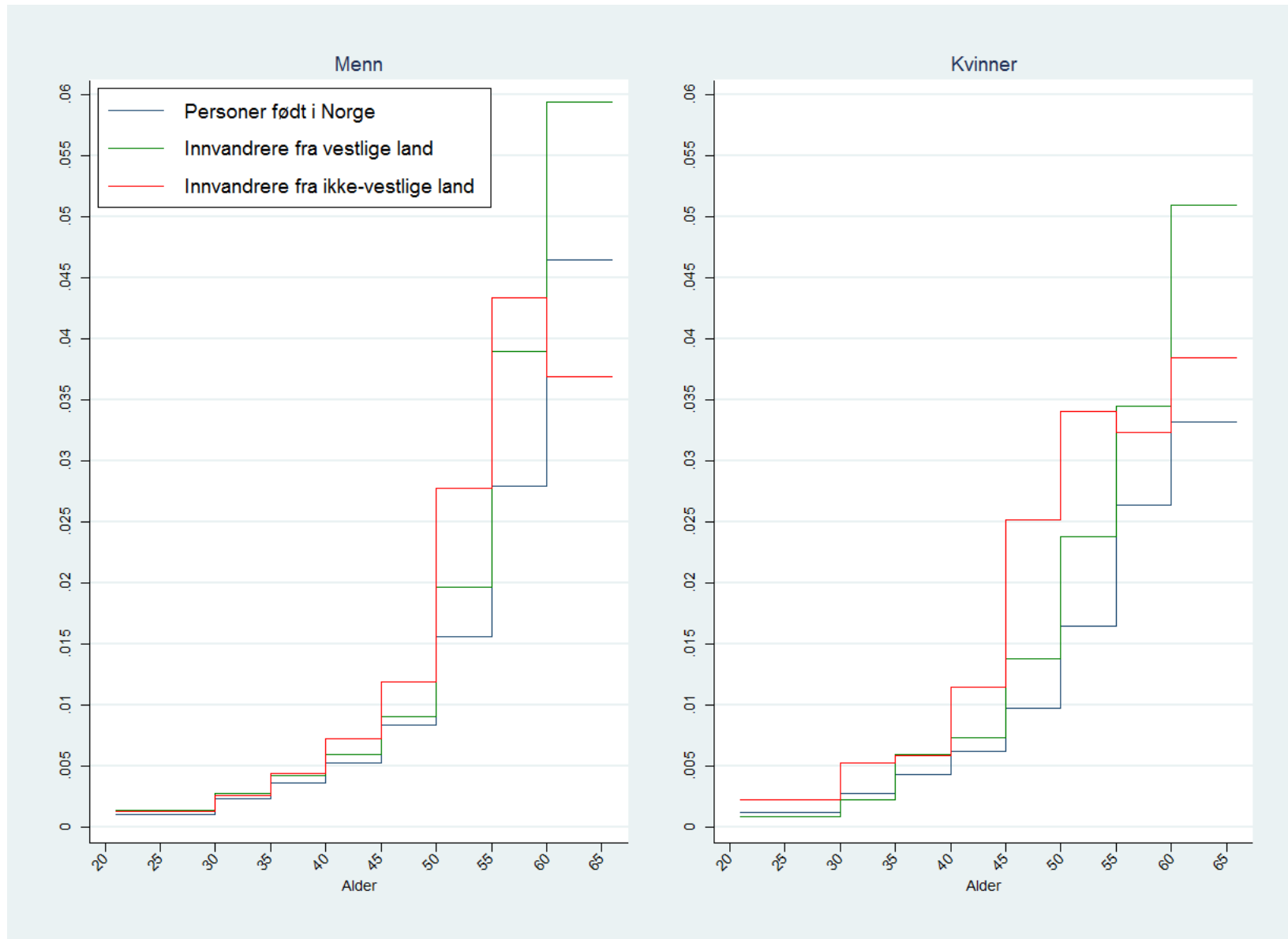
Figur 5.4: Overgangsrate for gift "lavressursprofil". Alle forklaringsvariabler=0.

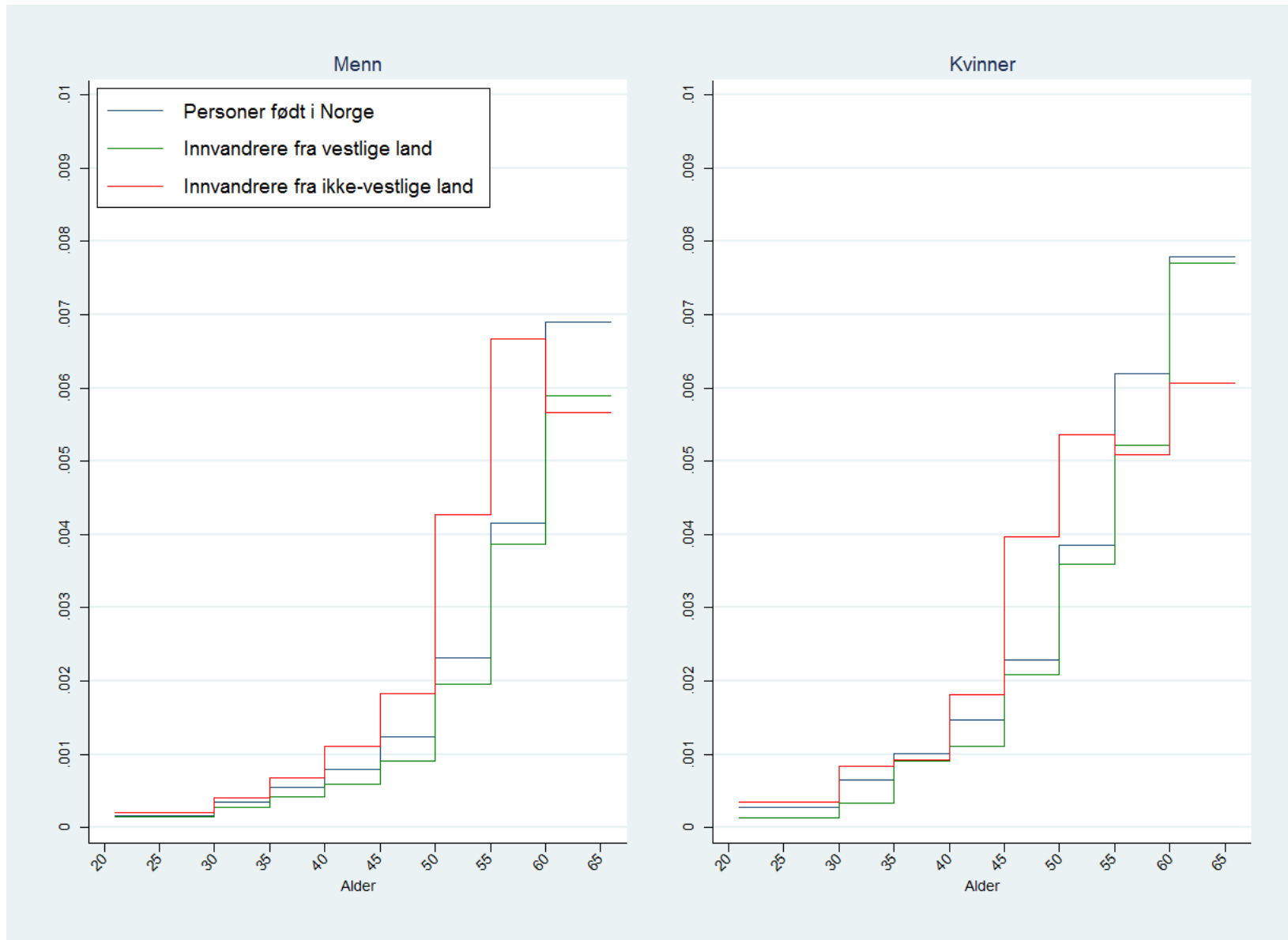
Overgangsratene for ”*middelsressursprofilen*” i figur 5.5 viser at overgangsraten for personer født i Norge reduseres noe sammenlignet med figur 5.4, med at overgangsraten *øker* for ikke-vestlige og vestlige innvandrere. Dette resulterer i at innvandrere i middelsressursgrupper har høyere overgangsrate til uførepensjon enn personer som er født i Norge. Ikke-vestlige innvandrere har spesielt høy overgangsrate ved 50-årene, mens vestlige innvandrere har høyest overgangsrate etter fylte 60 år. Et visst nivå av utdanning og inntekt ser dermed ut til å øke overgangsraten til uførepensjon for innvandrere og redusere overgangsraten blant norskfødte personer.

Overgangsraten for høyressursprofilen i figur 5.6 viser at overgangsraten for alle gruppene er kraftig redusert (legg merke til at skalaen til y-aksen er endret). Personer med høyere utdanning og større ”suksess” på arbeidsmarkedet har vesentlig lavere overgangsrate til uførepensjon. Denne reduksjonen er noe sterkere for norskfødte personer og vestlige innvandrere. Inntil slutten av 50-årene har ”suksessrike” personer fra Norge og vestlige land lavere overgangsrater enn ”suksessrike” ikke-vestlige innvandrere.

Figur 5.5: Overgangsrate for gift "middelsressursprofil". Avsluttende videregående utdanning, 150 000 kr i inntekt og deltid. Øvrige variabler=0.

Figur 5.6: Overgangsrate for gift "høyressursprofil". Høyere universitetsutdannelse, 400 000 kr i inntekt og i heltidsstilling. Øvrige variabler=0.

Samspillseffektene mellom fødelandskategoriene og de uavhengige variablene medfører altså at forskjellen i pensjonstilbøyeligheten mellom gruppene er avhengig av hva slags ressursprofil man fokuserer på. For lavressursprofilene er pensjonstilbøyeligheten høyest blant norskfødte personer, for middelsressursprofilen så er den høyest blant innvandrere, og i høyressursprofilen er den stort sett høyere blant ikke-vestlige innvandrere enn blant norskfødte og vestlige innvandrere. Dette resulterer i at de estimerte overgangsratene for middels- og høyressursprofilene er tilnærmet like overgangsratene når ingen forklaringsvariabler er inkludert i analysene (jf. figur 5.1). Overgangsraten for eldre ikke-vestlige innvandrere er imidlertid lavere enn for de øvrige gruppene i disse profilene.

Det er to grunner til at disse predikerte overgangsratene til uførepensjon bør tolkes med forsiktighet. For det første er det grunn til å tro at analysene er ”presset” litt mye. Det kan hende at relativt små samspillseffekter, som er av liten substansiell betydning, skaper relativt store forskjeller mellom gruppene, spesielt ved høye og lave verdier på de uavhengige variablene.⁸⁸ Dette vil være særlig aktuelt for figur 5.4 og figur 5.6. Figur 5.6 gir også inntrykk av at forskjellene mellom gruppene er større enn hva de faktisk er, siden skalaen til y-aksen er endret i denne figuren.

For det andre kan man ikke utelukke at overgangsratene for de ulike ”ressursprofilene” er påvirket av andre samspillseffekter. I figur A1-A3 i appendikset har jeg illustrert dette med utgangspunkt sivilstatusvariabelen. I disse figurene er sivilstatusvariabelen satt til ”ugift” og i likhet med figur 5.4-5.6 er de ellers basert på henholdsvis en *lavressursprofil* (figur A1), en *middelsressursprofil* (figur A2) og en *høyressursprofil* (figur A3). For menn viser disse figurene stort sett de samme mønstrene som figur 5.4-5.6, men for kvinner har overgangsratene har endret seg. I figur 5.5 og 5.6, som tar utgangspunkt i gifte ”personer”, har for eksempel ikke-vestlige innvandrerkvinner høyere overgangsrate enn vestlige og norskfødte kvinner i aldersintervallet 40 - 55 år. I figur A2 og A3, som tar utgangspunkt i ugifte ”personer”, er dette endret slik at ikke-vestlige innvandrerkvinner har lavere eller tilsvarende overgangsrate sammenlignet med norskfødte og vestlige kvinner. Dette kan tyde på at individuelle ressurser og arbeidsmarkedsressurser påvirker ikke-vestlige innvandrerkvinnens overgangsrate, men at sivilstatus har en sterkere og annerledes innvirkning på overgangsraten for disse kvinnene enn for de andre gruppene.

⁸⁸ Man kunne også tenke seg at den lave overgangsraten blant innvandrere i lavressursprofilen skyldes problemer ved manglende verdier på utdanningsvariabelen. Forsøk som er gjennomført hvor innvandrere med manglende verdier er ekskludert fra analysene, resulterer imidlertid i små endringer i disse profilene.

5.5 Oppsummering

Generelt er det to poenger jeg vil fremheve når det gjelder resultatene fra de multivariate analysene. Det første er at når det tas høyde for forskjellene mellom fødelandsgruppene når det gjelder de uavhengige variablene, endres forskjellene i overgangsratene til uførepensjon.⁸⁹ Dette indikerer at risikofaktorer for uførepensjon er forskjellig fordelt mellom gruppene, og at forskjellen mellom gruppenes risiko for uførepensjon ikke skyldes egenskaper ved gruppene *per se* (se Claussen m.fl., 2009 for tilsvarende argumentasjon). Denne konklusjonen bør relateres til den grove kategoriseringen av innvandrerbefolkningen. Hadde det vært mulig å gå nærmere inn på en mer detaljert inndeling av fødeland, er det rimelig å anta at resultatene hadde blitt annerledes. Studier har for eksempel vist at innvandrere fra Midt-Østen, Vest-Asia og Nord-Afrika har høyere sannsynlighet for overgang til uførepensjon enn norskfødte personer etter kontroll for en rekke variabler (Fevang og Røed, 2006; NOU, 2007: 4).

For det andre viser analysene at det er viktige samspillseffekter mellom fødelandskategoriseringen, utdanning, inntekt og sysselsetningsvariabelen (se Salway m.fl., 2007; Österberg og Gustafsson, 2006 for tilsvarende funn på utenlandske data).⁹⁰ Som illustrert i figur 5.4-5.6, medfører dette at forskjellene mellom gruppenes overgangsrater endres når vi tar utgangspunkt i ulike ressursprofiler. Analysene viser også at sammenhengen mellom sosialhjelpsmottak, sivilstatusvariabelen og risiko for uførepensjon er avhengig av innvandrerbakgrunn og kjønn (se Blekesaune m.fl., 2010; Dahl m.fl., 2003 for tilsvarende funn i hele befolkningen).⁹¹ Mulige fortolkninger på disse funnene blir nærmere diskutert i det neste kapittelet.

⁸⁹ Dette påvises også i Cox-modellene i tabell A2 når forklaringsvariablene blir inkludert i modellene (modell 2). Ikke-vestlige innvandrer menn har i denne modellen lavere overgangsrater til uførepensjon enn norskfødte menn, og vestlige innvandrer menn har ytterlig lavere overgangsrater enn norskfødte menn. Blant kvinner har ikke-vestlige innvandrere signifikant lavere overgangsrater til uførepensjon enn norskfødte kvinner, og forskjellen mellom vestlige innvandrer kvinner og norskfødte kvinner blir lavere når vi tar høyde for utdanning, arbeidsmarkedstilknytning og sivilstatus.

⁹⁰ Dette finner vi også støtte for i Cox-modellene i tabell A2 når samspillsleddene blir inkludert i modellene (modell 3). Likelihood ratio-testen viser at modell 3, både blant menn og kvinner, er en bedre tilnærming til gruppenes overgangsmønster enn modell 2.

⁹¹ Dahl m.fl (2003: 23) fant også samspillseffekter mellom kjønn og utdanning for personer født i Norge, noe som ikke ser ut til å være tilfelle i min studie. Dette kan skyldes at Dahl m.fl (2003) har avgrenset utvalget til yrkessaktive personer.

6 Diskusjon og avslutning

6.1 Innledning

I dette kapittelet diskuterer jeg de empiriske resultatene i lys av den teoretiske diskusjonen ført tidligere i oppgaven. Tre teoretiske innfallsvinkler vil bli særlig drøftet: betydningen av individuelle valg og beslutninger, betydningen av utstøtingsprosesser og betydningen av helse. De deskriptive analysene i kapittel 4 og de stykkevise konstantmodellene i kapittel 5 gir få muligheter til å si noe bestemt om disse teoretiske perspektivene. Dette skyldes at analysene ikke er spesifisert slik at de inneholder alle relevant forhold i henhold til teoriene. De ulike teoretiske innfallsvinklene gir imidlertid rom for å diskutere plausible forklaringer på resultatene fra analysene.

Avsnitt 6.2 vil primært fokusere på utviklingen i overgangsmønsteret til AFP, og hva som skjer med det samlede overgangsmønsteret til førtidspensjon (dvs. overgang til uførepensjon eller AFP) når aldersgrensen for AFP inntreffer. Pensjonsmønsteret til uførepensjon vil også bli diskutert, men en mer inngående diskusjon av overgang til denne pensjonsordningen følger i avsnitt 6.3 som fokuserer på de multivariate analysene i kapittel 5. Avslutningsvis blir hovedkonklusjonene fra oppgavens analyser trukket frem, og noen forslag til videre forskning vil bli presentert.

6.2 Førtidspensjonering til uførepensjon og AFP

Tendensen til at pensjonsmønsteret er preget av tidligere overganger til AFP for senere fødselskohorter skyldes trolig den stegvise reduksjonen i aldersgrensen for uttak av AFP på 1990-tallet. Mikroøkonomisk teori, som forstår førtidspensjonering som et resultat av individuelle beslutninger foretatt på bakgrunn av nytteforholdet mellom arbeid og fritid gitt tilgjengelige pensjonsalternativer, kan forklare denne utviklingen ved at incentivet til å gå av med pensjon har blitt større som følge av en liberalisering av trygdesystemet (se f.eks. Bratberg m.fl., 2004; Hernæs m.fl., 2002; Hernæs m.fl., 2000). I så fall, ser det ut til at disse incentiveeffektene har vært sterkere for personer født i Norge og vestlige land enn blant ikke-vestlige innvandrere. Kohortanalysene viser at økningen i pensjonstilbøyeligheten til AFP har vært mindre blant vestlige innvandrere og ytterligere mindre blant ikke-vestlige innvandrere, sammenlignet med økningen blant norskfødte personer. Det kan også tenkes at økningen i pensjonstilbøyelighet bør ses i sammenheng med ulike arbeids- og fritidspreferanser mellom

kohortene. Økningen kan for eksempel skyldes at senere fødselskohorter har sterkere fritidspreferanser eller svakere arbeidspreferanser enn de tidligere fødselskohortene. At sannsynligheten for overgang til AFP før fylte 67 år har økt, noe som trolig ikke skyldes den reduserte aldersgrensen for AFP i seg selv, kan være en indikasjon på en endring av arbeids- eller fritidspreferanser mellom kohortene, eller at overgang til AFP er blitt mer sosialt akseptert i de yngre kohortene. At overgang til AFP før fylte 67 år er blitt vanligere i de yngre kohortene bør imidlertid ses i sammenheng med at AFP-ordningen ble tilgjengelig for et større antall bedrifter og foretak på 1990-tallet. Dette medfører at overgang til AFP trolig har blitt et valgalternativ for en større andel av befolkningen, noe som i en mikroøkonomisk tankegang innebærer at insentivet til å gå ut av arbeidslivet har økt for disse gruppene. Analysene gir i en slik sammenheng ikke anledning til å skille ut hvilken rolle slike insentiveffekter eller endringer av arbeids- og fritidspreferanser spiller for utviklingen av pensjonsmønsteret til AFP.⁹²

I kontrast til det mikroøkonomiske perspektivet, blir førtidspensjonering i følge utstøtingsperspektivet forstått som en skjult arbeidsledighet og som et resultat av skjerpede krav til arbeidskraften på arbeidsmarkedet (Halvorsen, 1977, 1991; Kolberg, 1979, 1991). En mulig forklaring på hvorfor yngre fødselskohorter har høyere pensjonstilbøyelighet enn eldre kohorter kan i et slikt perspektiv være at disse gruppene har opplevd et mer brutalt arbeidsmarked enn eldre kohorter. I prinsippet burde en slik argumentasjon gjelde utviklingen av pensjonsmønsteret til både uførepensjon og AFP. Halvorsen (1991) hevder for eksempel at utvidelsen av pensjonsrettighetene ved AFP-ordningen fremstår som et forsøk på ”[...] *lette nødvendige næringsstrukturelle omstillinger*” (1991: 186). Den reduserte aldersgrensen for uttak av AFP, og tendensen til at økende antall bedrifter omfattes av ordningen, blir således sett på som en institusjonalisert prosess for å kvitte seg med uønsket arbeidskraft. Resultat er at arbeidstakere med tilknytning til bedrifter og arbeidsplasser med denne typen pensjonsordninger får en verdig avslutning på arbeidslivet. Arbeidstakere med tilknytning til arbeidsplasser uten slike pensjonsordninger, hvor en større eller mindre andel av innvandrerbefolkningen trolig befinner seg, må ta til takke med mer ”uverdige” pensjonsordninger, som for eksempel uførepensjonsordningen (Halvorsen, 1991). Hvorvidt arbeidstakere ender opp på uførepensjon eller AFP-ordningen, blir således ikke et spørsmål

⁹² Dette illustrerer dermed det generelle problemet ved å skille *kohorteffekter* fra *periodeeffekter* i slike analyser. Hvis man har data om hvem som har tilgang på AFP-ordningen på et gitt tidspunkt, kunne man imidlertid anta at det hadde blitt lettere å skille slike effekter.

om hvilken ordning som enklest mulig muliggjør fritid, men hvorvidt arbeidstakerne har tilgang på en verdig avslutning på arbeidslivet.

En tredje mulig fortolkning av analysene peker i retning av gruppenes helsesituasjon. En slik forklaring trenger ikke å være gjensidig utelukkende i forhold til de to andre perspektivene, men retter fokus mot den generelle helsesituasjonen til gruppene. En mulig forklaring på hvorfor pensjonstilbøyeligheten via uførepensjonsordningen har økt for senere kohorter kan således være at den yngste kohorten har dårligere helse enn de eldre kohortene. Men som blant annet Dahl (1999) og Halvorsen (2002b) poengterer, er en slik forklaring ikke konsistent med empiriske funn om helseutviklingen i samme periode. Alternativt kan utviklingen skyldes hva Lian (2006: 85) kaller *medikaliseringsprosesser* i samfunnet, ved at: "[...] grensene mellom normal og unormal og mellom syk og frisk blir trukket opp på en måte som bidrar til at gruppen av unormale, syke og hjelpetrequende stadig vokser". Dette medfører i så fall at det har blitt lettere å få innvilget uførepensjon som følge av at et økende antall tilstander faller inn under medisinske diagnoser. Som diskutert i kapittel 4, er det imidlertid forbundet noe usikkerhet til hvorvidt utviklingen i pensjonsmønsteret til uførepensjon skyldes metodiske eller substansielle forhold.

Uavhengig av hva slags forklaring man legger til grunn for økningen i pensjonstilbøyeligheten fra den eldste til den yngste kohorten, gir analysene indikasjoner på at muligheten til å ta ut AFP har økt mer for personer født i Norge enn blant personer med innvandrerbakgrunn.⁹³ Som vist i kapittel 4, har denne utviklingen resultert i at AFP-ordningen gjør et større "innhugg" i pensjonsmønsteret blant personer født i Norge enn blant innvandrere. Figur 4.3 viser her ett interessant unntak: Vestlig innvandrerkvinner skiller seg ut med en høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen enn vestlig innvandrer menn og ikke-vestlige innvandrere. Dette kan skyldes at vestlige innvandrerkvinner har gjennomsnittlig høyere utdanningsnivå enn vestlige innvandrer menn (jf. tabell 3.3), sterk tilknytning til offentlig sektor (Olsen, 2009), og noe høyere andel i helse- og sosialsektoren enn resten av befolkningen (Lie, 2002). Tidligere forskning har vist at disse forholdene er

⁹³ En slik konklusjon forutsetter nødvendigvis at ikke-vestlige innvandrere har mindre tilgang på AFP-ordningen enn personer født i Norge og vestlige land. Oppgavens datagrunnlag gir imidlertid ikke mulighet til å verifisere om dette faktisk er tilfelle. Siden AFP-ordningen er bedriftsspesifikk, hadde dette krevd informasjon om individene var ansatt i en bedrift som var tilknyttet AFP-ordningen, og om personene tilfredsstilte de individuelle kravene for overgang til AFP. Tabell 3.3 viser imidlertid at innvandrere, og da spesielt ikke-vestlige innvandrere, har betydelig lavere gjennomsnittsinntekt og i større grad er uten arbeid eller har lav inntekt i måleperioden; noe som nødvendigvis er negativt assosiert med tilgang på AFP-ordningen.

assosiert med høyere sannsynlighet for overgang til AFP (se f.eks. Dahl, 1999; Nergaard, 2009).

Analysene viser også interessante kjønnsforskjeller blant ikke-vestlige innvandrere: Menn i denne gruppen har høyere og tidligere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen enn kvinner, men også i forhold til personer født i Norge og vestlige land. Som jeg vil gå nærmere inn på i avsnitt 6.3, kan også disse sammenhengene skyldes ulike arbeids- og fritidspreferanser, eller at denne gruppen er mer utsatt for utstøtingsprosesser. At menn med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn har høyere og tidligere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen enn resten av befolkningen, kan også stemme overens med Blom (1998, 2008) sine funn om at ikke-vestlige innvandrere har vesentlig lavere selvrapportert helse enn befolkningen for øvrig. I motsetning til hva mine analyser indikerer, finner Blom at ikke-vestlige innvandrerkvinner er den gruppen med lavest selvrapportert helse. Ikke-vestlige innvandrerkvinner har riktig nok tilsvarende eller noe høyere pensjonstilbøyelighet i aldergruppen 45 – 55 år enn norskfødte og vestlige kvinner (se figur 5.1), men denne gruppen har betydelig lavere pensjonstilbøyelighet enn ikke-vestlige innvandremenn. Dette reiser spørsmål om ikke-vestlig innvandrerkvinner er knyttet til andre forsørgelsesinstitusjoner, som for eksempel familie eller andre velferdsordninger. Siden analysene er begrenset til uførepensjon og AFP, forblir dette et åpent spørsmål i mine analyser. I hvor stor grad helse bør relateres til gruppenes overgangsmønster til uførepensjon blir også mer utførlig diskutert i avsnitt 6.3.

For å gi en foreløpig oppsummering viser analysene at førtidspensjonering blant innvandrere bør ses i sammenheng med alternative pensjonsordninger. Analysene viser for eksempel at kun fokus på uførepensjonering tegner et mer pessimistisk bilde av pensjonsmønsteret blant ikke-vestlige innvandrere enn om man også tar høyde for AFP. I en slik sammenheng kunne det vært hensiktsmessig å også studere gruppenes tilknytning til andre ordninger som muliggjør permanent avgang fra arbeidslivet. Analysene viser også at kjønnsforskjellene i forhold til førtidspensjonering i den norskfødte befolkningen ikke kan overføres til innvandrerbefolkningen. Vestlige innvandrerkvinner har for eksempel høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen enn vestlige innvandremenn, og ikke-vestlige innvandrerkvinner har lavere pensjonstilbøyelighet til uførepensjonsordningen enn ikke-vestlige innvandremenn.

6.3 Uførepensjon som førtidspensjonering

I dette kapittelet fokuserer jeg på overgangsmønsteret til uførepensjon og resultatene fra de stykkevisse konstantmodellene presentert i kapittel 5. Tre hoveddiskusjoner vil bli ført i dette kapittelet: *mikroøkonomisk teori* med fokus på betydningen av individuelle valg, humankapital og diskriminering, *utstøtingsmodellen* og betydningen av *helse*.

6.3.1 Individuelle valg og beslutninger?

I tråd med arbeid-fritid-modellen ville en mulig forklaring på hvorfor ikke-vestlige innvandrere har tidligere og høyere pensjonstilbøyelighet via uførepensjonsordningen enn de øvrige gruppene, være at de har høyere kompensasjonsgrad ved overgang til uførepensjon eller høyere fritidspreferanser. I en slik sammenheng er det rimelig å rette fokus mot inntektsvariabelen siden denne indirekte kan si noe om kompensasjonsgraden ved overgang til uførepensjon. Utdanning og sysselsetningsstatus kan også være relatert til individenes jobbsituasjon, og dermed også hvorvidt overgang til uførepensjon fortoner seg som et attraktivt valgalternativ for potensielle uførepensjonister. Ved å sammenligne personer født i Norge, vestlige innvandrere og ikke-vestlige innvandrere med likt inntekts- og utdanningsnivå og lik sysselsetningsstatus, burde man i så fall forvente at forskjellene mellom gruppene ble redusert. Analysene gir begrenset støtte for en slik forklaring. For det første viser analysene at inntekt, som altså er den mest sentrale variabelen for arbeid-fritid-modellen i mine analyser, kun påvirker overgangsraten til uførepensjon blant norskfødte personer og vestlige innvandrer menn. For de øvrige gruppene påvirker ikke inntekt overgangsraten til uførepensjon. For det andre viser de predikerte overgangsratene at innvandrere med lav eller ingen inntekt og utdanning, og derav i følge denne teorien høy kompensasjonsgrad og høye fritidspreferanser, har lavere risiko for uførepensjon enn innvandrere med et visst inntekts- og utdanningsnivå. Norskfødte personer i lavressursprofilen har imidlertid høyere risiko for uførepensjon enn norskfødte personer i middels- og høyressursprofilene, noe som i følge arbeid-fritid-modellen kan skyldes at norskfødte personer i lavressursprofilen har sterkere insentiver om å søke uførepensjon enn personer i de to andre ressursprofilene.

Hvis vi antar at norskfødte personer og innvandrere har homogene arbeids- og fritidspreferanser, som i så fall vil innebære at kompensasjonsgrad, arbeid og fritid blir verdsatt likt i gruppene, viser analysene en uventet effekt av inntekt, utdanning og sysselsetningsstatus blant innvandrere. Disse samspillseffektene kan naturligvis skyldes at

variablene er en dårlig operasjonalisering av kompensasjonsgrad og arbeids- og fritidspreferanser, men sammenhengene kan også indikere at gruppene har heterogene arbeids- og fritidspreferanser. Ulike fritids- eller arbeidspreferanser blant innvandrere og norskfødte personer kan for eksempel resultere i at kompensasjonsgraden ved overgang til uførepensjon ikke er relevant for innvandrere. At inntekt ikke påvirker overgangsraten til uførepensjon blant ikke-vestlige innvandrere, og at ”å være gift” er assosiert med høyere overgangsrate for denne gruppen sammenlignet med lavere overgangsrater for personer født i Norge, kan tyde på at beslutningen om å søke uførepensjon i større grad er knyttet opp mot familieforhold blant ikke-vestlige innvandrere. Beslutningen om å søke uførepensjon i denne gruppen kan for eksempel være forankret i den økonomiske situasjonen til hele familien, mens pensjonsavgjørelsen blant norskfødte personer i større grad dreier seg om individuelle forhold.

Alternativt kan samspillseffektene skyldes at innvandrere opplever problemer med å få innvilget overgang til uførepensjon, selv om dette er noe de ønsker. Prinsipal-agent-teori, som vektlegger at beslutningen om overgang til uførepensjon blir tatt i forhandlingssituasjonen mellom potensielle pensjonister og trygdemyndighetene, kan således belyse hvorfor lavressursprofilen blant innvandrere har lavere risiko for uførepensjon enn de to andre ressursprofilene. I følge denne teorien er interaksjonen mellom partene preget av ufullstendig informasjon, og da særlig knyttet til den potensielle uførepensjonistens faktiske rett på uførepensjon. I slike situasjoner, som blant annet Wærness (1979: 47) poengterer, kan avgjørelsene hos trygdefunksjonærene ha betydelige innslag av normative oppfatninger. Det kan tenkes at innvandrere har større vanskeligheter med å få innvilget uførepensjon, spesielt i de tilfeller hvor det er vanskelig å påvise redusert inntektsevne. At arbeidsmarkedstilknytning og et visst nivå av utdanning er assosiert med høyere overgangsrater til uførepensjon for innvandrere, kan således være et tegn på at dette er med på å legitimere søknaden om uførepensjon, og dermed operere som en ressurs for *agenten* i forhandlingssituasjonen med *prinsipalen* (se også Brækhus, 1996; Salway m.fl., 2007; Winter, 2004). Dette kan muligens også belyse samspillseffekten mellom mottak av sosialhjelp, landbakgrunn og risiko for uførepensjon. Hvis vi antar at mottak av sosialhjelp indikerer dårlig helse og ytterligere marginalisering på arbeidsmarkedet sammenlignet med lav inntekt og utdanning, og dermed sannsynligvis et ytterligere behov for uførepensjon, burde man forvente at mottak av sosialhjelp hadde lik effekt; uavhengig av landbakgrunn. Analysene viser imidlertid at effekten av mottak av sosialhjelp er større blant norskfødte personer og vestlige innvandrere

enn blant ikke-vestlige innvandrere. Dette trenger imidlertid ikke å innebære at ikke-vestlige innvandrere forskjellsbehandles i søknadsprosessen om uførepensjon. Det kan også skyldes at vestlige innvandrere og norskfødte personer som mottar sosialhjelp er spesielt selekterte eller utsatte grupper. Tabell 3.3 viser for eksempel at norskfødte personer og vestlige innvandrere kun er tilknyttet sosialhjelpsordningen gjennomsnittlig 5 prosent av måleperioden, mot 11 og 21 prosent blant henholdsvis ikke-vestlige innvandrerkvinner og innvandrer menn. Å "være" norskfødt eller vestlig innvandrer tilknyttet sosialhjelpsordningen kan være assosiert med ett sett av risikofaktorer for uførepensjon som ikke er tilstede hvis man "er" ikke-vestlige innvandrer tilknyttet sosialhjelpsordningen.

6.3.2 Landspesifikk humankapital eller diskriminering på arbeidsmarkedet?

Man kan kritisere arbeid-fritid-modellen og prinsipal-agent-teorien for at det legges for mye vekt på betydningen av valg, og at de overser at forhold på arbeidsmarkedet kan utgjøre en selvstendig risiko for uførepensjon. Humankapitalteori og diskrimineringsteori har i likhet med arbeid-fritid-modellen og prinsipal-agent-teori fokus på individuelle karakteristikk, men legger mer vekt på arbeidsmarkedet. Teoriene åpner således opp for at man kan diskutere yrkes- og næringsspesifikke risikofaktorer for uførepensjon, selv om fokus er rettet mot individuelle karakteristikk; da enten ved arbeidstakere eller arbeidsgivere. Landspesifikk humankapitalteori fokuserer særlig på produktivitetsnivået til arbeidstakere og -søkere, og hevder at innvandrere har lavere utbytte av utdanning og tidligere arbeidsmarkedserfaring enn majoritetsbefolkningen. I følge denne teorien skyldes dette at innvandreres humankapital må relateres til den kulturelle avstanden mellom innvandrerbefolkningen og majoritetskulturen, og den kulturelle konteksten innvandreres humankapitalinvestering foregikk i. Diskrimineringsteori vektlegger egenskaper ved arbeidsgivere og at vurderingen av arbeidstakeres humankapital er preget av fordommer og feilslutninger. Selv om landspesifikk humankapitalteori og diskrimineringsteori bygger på ulike årsaksforklaringer kommer de til samme konklusjon: norskfødte personer omsetter sin humankapital lettere enn innvandrere. Dette resulterer i at innvandrere, og da spesielt ikke-vestlige innvandrere, ender opp i en mer utsatt posisjon på arbeidsmarkedet enn norskfødte personer.

De predikerte overgangsratene for ressursprofilene viser en svak tendens til at reduksjonen i overgangsraten er størst for vestlige innvandrere og norskfødte personer når vi sammenligner grupper med "middels ressurser" mot personer med "mye ressurser". Hvis vi antar at

utdanning og inntekt fanger opp personenes individuelle arbeidsmarkedsressurser, kan forskjellen mellom disse to ressursprofilene indikere at ikke-vestlige innvandreres humankapital behandles med større skepsis på arbeidsmarkedet.⁹⁴

Humankapitalteori og diskrimineringsteori vektlegger imidlertid primært betydningen av utdanning. I følge disse teoriene burde man forvente at norskfødte personer har sterkest effekt av utdanning, siden denne gruppen vil ha størst utbytte av sin humankapital. Analysene gir liten støtte for en slik konklusjon. For det første viser analysene at de høyeste utdanningsnivåene er assosiert med lavere overgangsrater blant ikke-vestlige innvandrerkvinner og innvandrer menn generelt enn blant norskfødte personer (jf. figur 5.2). For det andre, og kanskje viktigst, er det vanskelig å forklare den positive effekten av utdanning ved lave utdanningsverdier blant innvandrere ved hjelp av disse teoriene.

6.3.3 Utstøtingsprosesser?

Variablene som er drøftet ovenfor i forhold til mikroøkonomisk teori kan også relateres til utstøtingsmodellen. Den reduserte risikoen for overgang til uførepensjon ved ”stigende inntekt” for norskfødte personer og vestlige innvandrer menn, kan for eksempel skyldes at høyinntektsgrupper har lavere risiko for å oppleve økonomisk, helsemessig eller sosial utstøting. Utdanning, som i følge humankapitalteori forstås som en investering i arbeidstakeres produktivitetsnivå, eller arbeidsgiveres tendens til å diskriminere på bakgrunn av fordommer og preferanser i diskrimineringsteori, kan også knyttes opp mot arbeidsmarkedets struktur og virkemåte i utstøtingsmodellen. At høyere utdanning (fra og med ”*universitets- og høyskoleutdanning, lavere nivå*”) gjennomgående er assosiert med lavere risiko for uførepensjon kan således skyldes at høyt utdannede har lavere risiko for utstøtingsprosesser. Det er også rimelig å anta at forskjellen mellom deltids- og heltidsstillinger dreier seg om noen av aspektene ved arbeidskontrakten som blant annet Sørensen og Kalleberg (1981) vektlegger. I så fall kan det tenkes at lav inntekt og arbeid i deltidsstillinger til en viss grad representerer tilknytning til arbeidslivets *b-lag* (eventuelt *sekundærsektoren*), og dermed høyere risiko for utstøtingsprosesser, og at høyere inntekt og

⁹⁴ Tomaskovic-Devey m.fl. (2005) påpeker at det kan være problematisk å operasjonalisere humankapital ved individenes samlede utdanningsnivå, arbeidsmarkedstilknytning og arbeidserfaring. Dette skyldes at individenes arbeidsmarkedstilknytning og arbeidserfaring ”[...] do not simply reflect individual [...] investments in productive capacity, but joint skill accomplishment made by the individual worker [...]” (2005: 59). Individenes inntektsnivå og sysselsetningsstatus blir således et resultat av individenes humankapitalsammensetning, og kan dermed ikke operere som uavhengige variabler i regresjonsanalyse. I en humankapitalteoretisk sammenheng blir dette ulogisk i følge Tomaskovic-Devey m.fl. (2005).

arbeid i heltidsstillinger indikerer tilknytning til arbeidslivets *a-lag* (eventuelt *primærsektoren*) og derav lavere risiko for utstøtingsprosesser. At deltidsstillinger (nesten) konsekvent medfører høyere risiko for overgang til uførepensjon sammenlignet med heltidsstillinger, kan tas til inntekt for en slik forklaring.

I likhet med argumentasjonen under mikroøkonomisk teori, burde man forvente at forskjellene mellom gruppenes overgangsrater til uførepensjon ble redusert når man kontrollerte for utstøtingsrelaterte variabler. At dette kun i begrenset grad ser ut til å være tilfelle, kan skyldes at analysene ikke har lyktes med å ”fange opp” utstøtingsprosesser i tilfredsstillende grad. Som drøftet i kapittel 3, mangler analysene blant annet informasjon om arbeidsledighetsrater, yrkestilnytning og bosted, som er variabler vi vet fra tidligere forskning påvirker risikoen for å bli uførepensjonert, og som er sentrale i utstøtingsmodellen.

Den teoretiske diskusjonen tilsier ellers at utstøtingsprosessene ville være ekstra omfattende for deler av innvandrere, og da særlig ikke-vestlige innvandrere. Hvorvidt dette er tilfellet, er det vanskelig å utforske med oppgavens data, men en indikasjon på slike forhold kunne være at ikke-vestlige innvandrere hadde høyere overgangsrater til uførepensjon, etter kontroll for forklaringsvariablene. Overgangsratene når de uavhengige variablene blir satt til ”0” (jf. figur 5.4) gir liten støtte for en slik konklusjon; snarere tvert imot: Overgangsraten for norskfødte personer er betydelig høyere enn for de øvrige gruppene; særlig i eldre aldersgrupper. Dette kan indikere at innvandrere ”holder ut” til tross for omfattende innslag av utstøtingsprosesser. Som diskutert ovenfor, kan innvandreres lave overgangsrater i lavressursprofilen også skyldes at innvandrere har problemer med å få innvilget uførepensjon, selv om de er omfattet av utstøtingsprosesser i like stor grad som norskfødte personer.

Hvis man imidlertid tar utgangspunkt i personer med middels utdanning og middels ”suksess” på arbeidsmarkedet (jf. figur 5.5), og personer med høy utdanning og høyere ”suksess” på arbeidsmarkedet (jf. figur 5.6), viser analysene at ikke-vestlige innvandrere stort sett har høyere overgangsrater til uførepensjon enn de andre gruppene. I tråd med utstøtingsmodellen, kan dette skyldes at innvandrere opplever mer helsemessig-, sosial- eller økonomisk utstøting, til tross for at de er i samme arbeidsmarkedssituasjon som norskfødte personer og vestlige innvandrere.

Wærness (1979) har kritisert utstøtingsmodellen for at den ensidig fokuserer på forhold på arbeidsmarkedet som avgjørende for overgang til førtidspensjon. Hun argumenterer for at utstøtingsmodellen er en mannsdominert modell som overser at familieforhold spiller en

større rolle for kvinners førtidspensjonering enn hva arbeidsforhold gjør. Hun hevder at endring i familiesituasjonen fremfor endring av arbeidssituasjonen fører til rollen som trygdemottaker blant kvinner (Wærness, 1979: 41). Kolberg (1991) argumenterer for at denne kritikken har mistet relevans som et resultat av kvinnenes inntog på arbeidsmarkedet i senere tiår. Denne diskusjonen kan muligens relateres til oppgavens resultater. At skillsmissestatusen er assosiert med høyere overgangsrater for norskfødte kvinner enn blant norskfødte menn, kan i tråd med Wærness sin argumentasjon indikere at konsekvensene av skillsmisse er mer alvorlige for kvinner enn for menn. Blekesaune og Barrett (2005), som gjør tilsvarende funn på forekomsten av sykemeldinger og andre helserelaterte ytelser, peker på at de økonomiske konsekvensene ved skillsmisse er mer omfattende for kvinner, og at skillsmisser ”tvinger” kvinner ut i arbeid; noe som kan lede til at de får lettere tilgang på velferdsytelser.⁹⁵ Analysene gir imidlertid få indikasjoner på at arbeidsmarkedsforhold har mindre innvirkning på uførepensjonsmønsteret til kvinner enn blant menn. Både blant norskfødte kvinner og menn har inntekt og utdanning en vesentlig innvirkning på sannsynligheten for å bli uførepensjonert. Dette kan muligens relateres til Kolberg sitt motsvar på Wærness’ kritikk av utstøtingsmodellen.

Debatten mellom Wærness og Kolberg foregikk i en periode hvor førtidspensjonering blant innvandrere fremstod som en lite aktuell problemstilling, først og fremst fordi innvandrerbefolkningen var mindre i denne perioden og var gjennomsnittlig yngre enn resten av befolkningen. Ulike familieroller i innvandrerbefolkningen kombinert med svakere arbeidsmarkedstilknytning blant ikke-vestlige innvandrerkvinner, kan medføre at Wærness sine innvendinger til utstøtingsmodellen kan være relevant for denne gruppen. Analysene gir noen indikasjoner på dette. Ved å sammenligne overgangsraterne i figur 5.4-5.6 som bygger på gifte personer, med overgangsraterne i figur A1-A3 (i appendikset) som bygger på ugifte personer, ser vi at overgangsraten har endret seg for ugifte ikke-vestlige innvandrerkvinner, men forholdt seg relativt stabil for de øvrige gruppene. Men i motsetning til hva Wærness argumenterer for, ser vi at å være ugift *reduserer* pensjonstilbøyeligheten blant ikke-vestlige innvandrerkvinner, fremfor å øke den som hun hevder. Til tross for dette, gir figurene inntrykk av at pensjonstilbøyeligheten til uførepensjon i større grad er knyttet opp mot

⁹⁵ En burde forvente at en slik forklaring er mer relevant for overgang til sykemelding, siden denne ordningen stiller krav til arbeidsmarkedsdeltagelse. Men som Wærness (1979) og Brækhus (1996) argumenterer for; kan dette også være tilfelle for uførepensjonsordningen siden tidligere inntekt og arbeidsmarkedsdeltagelse gjør det lettere å beregne den reduserte inntektsevnen.

familieforhold for ikke-vestlige innvandrerkvinner enn for de øvrige gruppene.⁹⁶ Som Kolberg og Wærness poengterer, er dette en betydelig innvending mot utstøttingsmodellen siden risikofaktorene for uførepensjon ligger utenfor arbeidsmarkedet (se også Brækhus, 1996; Hansen, 1996; Mykletun, 2000).

6.3.4 Helseforskjeller?

Til tross for at en vesentlig svekket helsesituasjon er en forutsetning for overgang til uførepensjon, kan det argumenteres for at helse er viet relativt lite oppmerksomhet i mikroøkonomisk teori og utstøttingsmodellen. Den helseteoretiske diskusjonen ført kapittel 2, med særlig fokus på helsesituasjonen blant innvandrere, kan således være relevant for å belyse resultatene i oppgaven. I motsetning til mikroøkonomisk teori og utstøttingsmodellen, rettes det her hovedfokus mot helse som en selvstendig risikofaktor for overgang til uførepensjon.

Datagrunnlaget for oppgavens analyser har ikke informasjon om helse, men i den grad personenes utdanningsnivå og arbeidsmarkedstilknytning kan antas å være relatert til helse (som bl.a. Elstad, 2008; Hagen m.fl., 2006; Karlsen og Nazroo, 2002; Nazroo, 1998; Smith m.fl., 2009 argumenterer for), kan det antas at analysene indirekte gir en viss kontroll for gruppens helsesituasjon. Hvis man i en slik sammenheng antar at overgang til uførepensjon indikerer dårlig helse, har sammenhengen mellom utdanning, inntekt og overgangsraten til uførepensjon for norskfødte personer sterke likhetstrekk med den tidligere nevnte *sosiale gradienten for helseforskjeller* (se f.eks. Elstad, 2008: 11; Hagen m.fl., 2006). Analysene viser her at risikoen for uførepensjon reduseres kontinuerlig med økende utdanning og inntekt. Når dette viser seg å kun i begrenset grad være tilfelle for innvandrerbefolkningen, kan dette skyldes at den tradisjonelle forståelsen av den sosiale gradienten beskriver helsesituasjonen bedre blant personer født i Norge, enn for innvandrerbefolkningen. Smith (2000) viser for eksempel i en studie fra USA at den sosiale gradienten er ulik (svakere, delvis invers eller ikke tilstedeværende) blant noen etniske minoritetsgrupper sammenlignet med gradienten i majoritetsbefolkningen. Dette kan skyldes at prosessene som skaper helseforskjeller internt i innvandrerbefolkningen er ulike de prosessene som skaper helseforskjeller i resten av befolkningen. Helsesituasjonen blant innvandrere med lav

⁹⁶ Koeffisientene for ugiftkategorien er for eksempel størst blant ikke-vestlige innvandrerkvinner (-0.622). Å være skilt – som Wærness legger særlig vekt på – er imidlertid ikke av betydning for ikke-vestlige innvandrerkvinner.

utdanning og lav inntekt kan for eksempel være mer påvirket av seleksjonsprosesser tilknyttet emigreringsprosessen, enn den sosiale posisjonen etter ankomst til Norge. Under slike forhold kan vi anta at helsesituasjonen er bedre blant innvandrere med lav inntekt og lav utdanning, sammenlignet med norskfødte personer med lav inntekt og lav utdanning. ”*The healthy immigrant effect*” kan i så fall forklare hvorfor lavressursgrupper blant innvandrere har lavere overgangsrater enn lavressursgrupper blant norskfødte personer (jf. figur 5.4). ”*The healthy immigrant effect*” antas også å prege helsesituasjonen til vestlige innvandrere i større grad enn for ikke-vestlige innvandrere. At effekten av utdanning ser ut til å være spesielt konkav blant vestlige innvandrere, kan i en slik sammenheng tyde på at helsesituasjonen i denne gruppen er spesielt preget av seleksjonseffekter.

Alternativt kan sammenhengene skyldes at lavressursgrupper blant innvandrerbefolkningen opplever større motstand i søknadsprosessen for uførepensjon, eller at gruppene har en annen sykdomsforståelse (se f.eks. Katbamna m.fl., 2000; Molloy m.fl., 2003; Salway m.fl., 2007). En slik forklaring innebærer at innvandrergruppene er like syke som lavressursgruppene i den norskfødte befolkningen. Dette medfører i så fall at overgang til uførepensjon fremstår som en dårlig indikator på helsesituasjonen blant innvandrere. Ikke-vestlige innvandrerkvinnens overgangsmønster til uførepensjon kan potensielt underbygge en slik konklusjon: På tross av at tidligere forskning viser at denne gruppen har lavere selvrapporert helse og høyere frekvens av helselidelser (Blom, 1998, 2008), er overgangsraten lavere for ikke-vestlige innvandrerkvinner sammenlignet med norskfødte personer og ikke-vestlige innvandrer menn.⁹⁷

Sammenhengen mellom sivilstatus og risiko for uførepensjon kan også relateres til den helseteoretiske diskusjonen. Gove (1984) og Elstad (1996, 1999) hevder for eksempel at å inngå i et ekteskap kan forbedre helsen blant menn og medføre høyere risiko for helseproblemer blant kvinner. Hovedansvar for familieomsorg og husarbeid, særlig i kombinasjon med inntektsgivende arbeid, kan i følge disse forskerne resultere i økt risiko for psykososialt stress blant kvinner.⁹⁸ For menn blir ekteskapet antatt å fungere som et generelt støtteapparat i ulike livsfaser. I tråd med dette viser resultatene i mine analyser at ugifte menn har høyere risiko for å bli uførepensjonert enn gifte menn, og at det er ikke forskjell mellom

⁹⁷ Et par unntak finnes: som påvist i figur 5.1 og tabell 5.2 er overgangsraten høyere for ikke-vestlige kvinner i aldersgruppen 45-49 år enn for norskfødte kvinner og vestlige innvandrerkvinner. Overgangsraten blant ikke-vestlige innvandrerkvinner er også noe høyere enn blant ikke-vestlige innvandrer menn i aldersgruppen 40-50.

⁹⁸ For å teste en slik hypotese hadde det vært mulig å inkludere samspillsledd mellom sivilstatus og tilknytning til arbeidsmarkedet (for eksempel inntekt). Dette er ikke gjort i mine analyser.

gifte og ugifte kvinner. Dette kan indikere at giftemålet er helsefremmende blant menn, men ikke blant kvinner. Det er imidlertid mulig at disse sammenhengene ikke skyldes at sivilstatus påvirker helsesituasjonen blant menn, men at seleksjonsprosesser medfører at helse påvirker hva slags sivilstatus menn har (se Elstad, 1996 for en relevant diskusjon).

Llácer m.fl (2007) hevder at sammenhengen mellom helse, familieforhold og kjønn blir ytterligere komplisert blant innvandrere. I følge disse forskerne medfører etniske forskjeller i forhold til familieroller og spesielle utfordringer i emigrerings- eller integreringsprosessen til at det oppstår et skille mellom ”*independent women*” fra vestlige land og ”*dependent wives*” fra ikke-vestlige land. *Dependent wives* har i følge Llácer m.fl spesielt høy helserisiko. Det er noe uklart om de empiriske analysene gir støtte for en slik konklusjon. I motsetning til hva Llácer m.fl sin argumentasjon impliserer, har vestlige innvandrerkvinner høyere sannsynlighet for overgang til uførepensjon før fylte 67 år enn ikke-vestlige innvandrerkvinner.⁹⁹

På den andre siden har ikke-vestlige innvandrerkvinner *tidligere* overganger til uførepensjon enn vestlige innvandrerkvinner, noe som kan indikere at ikke-vestlige innvandrerkvinner er sykere enn vestlige innvandrerkvinner. De multivariate analysene viser også at ugifte ikke-vestlige innvandrerkvinner har vesentlig lavere risiko for uførepensjon enn gifte ikke-vestlige innvandrerkvinner. Den lave overgangsraten i denne gruppen kan skyldes at ugifte ikke-vestlige innvandrerkvinner er en selektert gruppe sammenlignet med gifte ikke-vestlige innvandrerkvinner, og således kan plasseres i Llácer m.fl (2007) sin ”*independent women*”-kategori. Analysene viser i så fall at skillet mellom ”*independent women*” og ”*dependent wives*” ikke oppstår mellom ikke-vestlige og vestlige innvandrerkvinner, som Llácer m.fl hevder, men i forskjellen mellom ugifte og gifte ikke-vestlige innvandrerkvinner.

6.4 Konklusjon

De deskriptive analysene av gruppenes pensjonsmønster til uførepensjon peker i retning av hva mye tidligere forskning har vist, men bidrar også med noe ny informasjon. Ikke-vestlige innvandreres tidligere og mer omfattende pensjonsmønster via uførepensjonsordningen blant menn har vært vist tidligere (se f.eks. Dahl, 2004; Fevang og Røed, 2006; Østby, 2004). At

⁹⁹ Vestlige innvandrerkvinner har også høyere overgangsrater til uførepensjon i perioden rett før fylte 67 år enn ikke-vestlige innvandrerkvinner, selv etter at det er tatt høyde for forklaringsvariablene.

pensjonstilbøyeligheten til AFP har økt, har også vært kjent (se f.eks. Bratberg m.fl., 2004; Røed og Haugen, 2003).

Ved å ta høyde for uførepensjon og AFP som to alternative pensjonsordninger tegner analysene imidlertid et noe annerledes bilde av gruppenes pensjonsmønster enn hva forskning har vist tidligere. Personer født i Norge, og til en viss grad vestlige innvandrere, har en høyere pensjonstilbøyelighet via AFP-ordningen, noe som resulterer i en betydelig endring i gruppenes samlede pensjonstilbøyelighet. Ikke-vestlige innvandreres pensjonsmønster er fortsatt preget av tidligere overganger til førtidspensjon, men sannsynligheten for førtidspensjonering før fylte 67 år er høyere blant norskfødte menn. For kvinner utarter resultatene seg noe annerledes: Forskjellen mellom ikke-vestlige innvandrerkvinner og de øvrige kvinnene, øker med økende alder når vi studerer både AFP og uførepensjon. Selv om det er en viss usikkerhet knyttet til figur 4.1, viser figuren at tendensen til at gruppene ender på ulike pensjonsordninger øker over tid. Hvis man velger å tolke de deskriptive analysene i lys av et samfunnsøkonomisk perspektiv, kan man argumentere for at analysene peker i retning av et mindre pessimistisk bilde for ikke-vestlige innvandreres pensjonsmønster. Vestlige innvandreres pensjonsmønster, og da spesielt pensjonsmønsteret til kvinnene, fortøner seg i en slik sammenheng noe mer bekymringsfylt.

De multivariate analysene var inspirert av to overordnede problemstillinger: I hvilken grad skyldes forskjeller i overgangsmønsteret mellom gruppene ulik fordeling av risikofaktorer for uførepensjon, og i hvilken grad er risikoprofilene for overgang til uførepensjon ulik mellom gruppene? Når det gjelder den første problemstillingen, indikerer analysene at forskjellene mellom gruppene blir redusert når vi tar høyde for oppgavens forklaringsvariabler, men at denne reduksjonen må vurderes opp i mot de påviste samspillseffektene i analysene. Forskjellene mellom gruppenes overgangsmønster til uførepensjon henger dermed nøye sammen med gruppenes risikoprofiler for uførepensjon.

De ulike risikoprofilene ser ut til å resultere i en skillelinje mellom to grupper: en ”lavressursgruppe” og ”middels- og høyressursgrupper”. I ”lavressursgruppene” har norskfødte personer høyere risiko for uførepensjon, mens ikke-vestlige innvandrere har høyere risiko for uførepensjon i middels- og høyressursgruppene. Dette resulterer i at overgangsratene for ”middels- og høyressursgruppene” har en del likheter med overgangsmønsteret til uførepensjon når analysene ikke tar høyde for forklaringsvariablene.

De teoretiske forklaringene på hvorfor innvandrere har lavere overgangsrater i ”lavressursgruppene”, har særlig kretset rundt to antagelser. Hvis vi antar at innvandrere i ”lavressursgruppene” faktisk er *sykere* enn befolkningen forøvrig, og dermed per definisjon har rett på uførepensjon, kan den lave overgangsraten skyldes at innvandrere opplever diskriminering i forhandlingssituasjonen om uførepensjon. Alternativt kan den lave overgangsraten skyldes at innvandrerbefolkningen har en annen sykdomsforståelse, for eksempel i form av innvandrere opplever større stigma ved å tre inn i sykerollen (se f.eks. Katbamna m.fl., 2000; Molloy m.fl., 2003). I så fall reiser analysene spørsmål om innvandrere opplever barrierer i møte med uførepensjonsordningen, og hvorvidt innvandrere kanaliseres eller søker mot andre forsørgelsesinstitusjoner (se Hatland, 2010 for en relevant diskusjon).

Hvis det antas at overgang til uførepensjon er en god indikator på helsesituasjon, også for innvandrerbefolkningen, vil resultatene tilsi at ”lavressursgruppene” i innvandrerbefolkningen faktisk er *friskere* enn resten av befolkningen. I tråd med diskusjonen rundt ”*the healthy immigrant effect*”, kan dette skyldes seleksjonsprosesser i forbindelse med emigreringsprosessen fra hjemlandet (se f.eks. Smith, 2000). At sammenhengen mellom utdanning og overgangsraten til uførepensjon har en spesielt konkav form blant vestlige innvandrere, kan muligens støtte en slik hypotese.

De teoretiske forklaringene på forskjellene i overgangsratene blant ”middels- og høyressursgruppene” knyttet seg opp mot sentrale argumenter i mikroøkonomisk teori og utstøtingsmodellen. Tendensen til at ikke-vestlige innvandrere har høyere risiko for uførepensjon enn norskfødte personer i middels- og høyressursprofilen, mens vestlige innvandrere har lavere risiko for uførepensjon enn norskfødte personer, kan skyldes at gruppens humankapital behandles ulikt i arbeidsmarkedet eller at ikke-vestlige innvandrere opplever større omfang av utstøtingsprosesser.

Analysene gir også indikasjoner på at sammenhengen mellom sivilstatus og overgang til uførepensjon er ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med befolkningen for øvrig. Betydningen av sivilstatus var ikke relevant for overgangsmønsteret til uførepensjon blant vestlige innvandrere, og hadde i store trekk motsatt på innvirkning på pensjonsmønsteret blant ikke-vestlige innvandrere sammenlignet med den norskfødte befolkningen. Datagrunnlaget for oppgavens analyser gir ikke grunnlag for å si noe bestemt om hvorfor sammenhengene utarter seg slik de gjør, men fremhever at sammenhengen mellom sivilstatus og førtidspensjon, som har fått mye oppmerksomhet i trygdeforskningen (se f.eks. Blekesaune og

Barrett, 2005; Dahl m.fl., 2003; Hansen, 1996; Hernæs m.fl., 2001), krever andre forklaringsmodeller for innvandrerbefolkningen.

6.5 Noen forslag til videre forskning

Analysene støtter en generell hypotese om at risikoprofilen for førtidspensjonering er ulik for innvandrerbefolkningen sammenlignet med resten av befolkningen, og at førtidspensjonering blant innvandrere således krever andre forklaringer enn førtidspensjonering i befolkningen forøvrig. Analysene viser særlig at innvandrere med ingen eller svak tilknytning til arbeidsmarkedet og lav utdanning peker seg ut med lavere risiko for uførepensjon enn innvandrere med et visst nivå av ressurser. Disse funnene reiser spørsmål ved om ressursvake innvandrere er tilknyttet andre velferdsordninger eller forsørgelsessystemer enn uførepensjonsordningen eller AFP. Videre forskningen bør derfor søke etter mer kunnskap om hvorvidt innvandrere opplever hindringer i møte med pensjonsordningene, for eksempel i form av institusjonelle barrierer, språkproblemer, diskriminering i søknadsprosessen om pensjon eller mangel på informasjon om velferdsrettigheter. I en slik sammenheng finner Salway m.fl. (2007) en tendens til at informasjon om rettigheter på uførepensjon fulgte ulike etniske informasjonsnettverk, men også at noen etniske nettverk manglet slik informasjon. De fant for eksempel at pakistanske og bangladeshiske nettverk hadde god informasjon om velferdsytelser og at dette ikke var tilfelle i ghanesiske nettverk. For majoritetsbefolkningen viste det seg at sosiale nettverk var en mindre relevant informasjonskilde for velferdstjenester. De diskuterer derfor om ulike nettverksressurser kan forklare ulikheter i pensjoneringstilbøyeligheten via uførepensjonsordningen for disse gruppene (Salway m.fl., 2007: 926). De finner også at etniske minoriteter har opplevd problemer med selve søknadsprosessen om uførepensjon, og at språkproblemer og diskriminering fra trygdefunksjonærer gjorde det vanskelig å få innvilget uførepensjon for disse gruppene. Dette kan utgjøre mulige forklaringer på hvorfor jeg finner at ressursvake innvandrere har lavere risiko for uførepensjon enn innvandrere med ett visst nivå av ressurser. Et kvalitativt forskningsopplegg av innvandreres møte med ulike velferdsordninger kunne muligens ha vært et hensiktsmessig opplegg for å utforske dette nærmere. Kvantitative analyser av innvandreres tilknytning til andre førtidspensjonsordninger enn uførepensjon og AFP, kan muligens også belyse disse sammenhengene.

Oppgaven har også påvist at sivilstatus påvirker risikoen for uførepensjon ulikt avhengig av fødelandskategoriseringen og kjønn. Gifte ikke-vestlige innvandrere skiller særlig ut med høy risiko for uførepensjon sammenlignet med lav risiko blant personer født i Norge og vestlige land. Kvantitative analyser med koblinger av ektefellers inntekts- og yrkeshistorie kunne vært en hensiktsmessig tilnærming for nærmere studier av hvilken rolle familieforhold spiller i innvandreres pensjonsmønster. Det er også grunn til å tro at et kvalitativt forskningsopplegg, med mer inngående informasjon om motivene bak, og situasjonen rundt innvandreres tilknytning til pensjonsordningene, antageligvis kunne muliggjort mer inngående analyser av hvilken rolle familien spiller i innvandreres pensjonsmønster. I tråd med Wærness (1979) sin kritikk av utstøtingsmodellen, kan man reise et generelt spørsmål ved om utstøtingsmodellen, mikroøkonomisk teori og medisinsk sosiologi er fruktbare teoretiske rammeverk for å analysere dette.

Et nyere datamateriale utover år 2003, med et større utvalg av innvandrere og med en eldre innvandrerbefolkning vil sannsynligvis utvide analysenes rekkevidde. For det første vil et større utvalg av innvandrere trolig gjøre det mulig med en mer detaljert kategorisering av innvandrerbefolkningen og samtidig gjøre det mulig å studere samspillseffekter. For det andre er det sannsynlig at et nyere datagrunnlag har en eldre innvandrerbefolkning med flere overganger til AFP, og dermed gir anledning til multivariate analyser av overgang også til denne pensjonsordningen (se Ginn og Arber, 2001 for et relevant eksempel fra Storbritannia).

Til tross for at en rekke studier har vist at innvandreres tilknytning til ulike velferdsordninger bør ses i relasjon til oppholdstid i vertslandet (inkludert uførepensjonsordningen) (se f.eks. Dahl, 2004; Dahl m.fl., 2010; Ekhaugen, 2005; Hansen, 2009; Hansen og Lofstrom, 2003; Hatland, 2010; Østby, 2004, 2006; Österberg og Gustafsson, 2006), har dette ikke blitt studert i denne oppgaven. Livsløpsperspektivet, som ikke har blitt diskutert i denne oppgaven, kunne ha vært et hensiktsmessig teoretisk rammeverk for å studere dette. Forskning innenfor dette perspektivet fokuserer på hvordan individer beveger seg inn og ut av ulike posisjoner, roller og tilstander over individenes livsløp (Elder m.fl., 2004; Hansen, 1996; Kohli, 2009). Typiske eksempler er hvordan individer beveger seg mellom ulike familiesituasjoner (f.eks. familieetablering, ekteskap mm.), arbeidskarrierer eller trygdetilstander. Selv om individenes bevegelser inn og ut av disse tilstandene knyttes opp mot livsløp og aldersutvikling, er det ikke gitt hvordan livsløpene utvikler seg. Livsløpsperspektivet forstår således ikke livsløp som universelle og fastsatte ”sosiale baner”, men derimot som sosialt strukturerte forløp hvor

livsløpene er sosialt definerte og konstruerte (Hansen, 1996: 13). I tillegg relateres individenes livsløp til det historiske og institusjonelle konteksten individene inngår i:¹⁰⁰

"[...] pathways are shaped by historical forces and are often structured by social institutions. Individuals generally work out their own life course and trajectories in relation to institutionalized pathways and normative patterns. [...] Individuals choose the paths they follow, yet choices are always constrained by the opportunities structured by social institutions and culture." (Elder m.fl., 2004: 8)

I tråd med livsløpsperspektivet, diskuterer Brochmann og Hagelund (2005: 36) om innvandreres tilknytning til velferdsstaten bør ses i relasjon til immigrasjonsprosessen, og ikke "normale" livsløp som antas å være tilfelle for resten av befolkningen. I følge disse forskerne kan immigrasjonsprosessen forstås som en *ressursbrist* ved at én velferdskarriere avsluttes i opprinnelseslandet, mens en ny velferdskarriere begynner i vertslandet. Dette medfører at innvandrere plasseres i en annen posisjon i forhold til velferdsordningene enn innfødte nordmenn. De diskuterer blant annet om eksisterende velferdsordninger er "skreddersydd" for den norskfødte befolkningen, og utformet på en slik måte at de ikke imøtekommer rettmessig behov hos innvandrere eller legger til rette for en lite hensiktsmessig integrasjonsprosess for innvandrere (se også Djuve og Hagen, 1995; Hatland, 2010). I et slikt perspektiv kunne det være interessant å utforske hvordan førtidspensjon, men også andre velferdsordninger og forsørgelsesinstitusjoner, er relatert til innvandreres oppholdstid i Norge, og hvorvidt ulike "starttilstander" de første oppholdsårene resulterer i ulike "velferdskarrierer". Forløpsanalyser, med fokus på flere trygdetilstander og ved bruk av oppholdstid i landet som tidsdimensjon, kunne i en slik sammenheng vært en hensiktsmessig analysestruktur (se f.eks. Ekhaugen, 2005; Hansen, 2009; Hansen og Lofstrom, 2003; Østby, 2006 for lignende analyser).

¹⁰⁰ I følge Elder m.fl. (2004) inngår individuelle valg som en viktig del av livsløpsperspektivet, men vektlegger samtidig at individuelle valg må relateres til den historiske og institusjonelle konteksten livsløpene er preget av. I trygdeforskningen har det blitt rettet særlig fokus mot hvordan velferdsstaten, familien og arbeidsmarkedet fungerer som en institusjonell kontekst for individenes livsløp (Hansen, 1996). I motsetning til utstøtingsmodellen og mikroøkonomisk teori, kan livsløpsperspektivet beskrives som mer *dynamisk*. Perspektivet fokuserer direkte på endring over tid, og åpner opp for at ulike forklaringer gjør seg gjeldende på ulike tidspunkter i individenes livsløp. Forklaringsmodellene under utstøtingsmodellen og mikroøkonomisk teori kan til sammenligning beskrives for å være *statiske* og endimensjonale, siden teoriene fokuserer på "fastlåste" årsaksforklaring og utelukkende økonomiske forhold.

Appendiks

Tabell A1: Separate Cox-modeller med overgang til uførepensjon som avhengig variabel og sysselsetningsstatus som uavhengig variabel. Etter kjønn og fødelandskategori¹

	Menn			Kvinner		
	Norskfødte	Ikke-vestlige	Vestlige	Norskfødte	Ikke-vestlige	Vestlige
Deltid	-0.226** (0.036)	0.056 (0.157)	0.466** (0.134)	-0.295** (0.025)	0.581** (0.147)	0.213* (0.101)
Heltid	-0.732** (0.025)	-0.196 (0.111)	-0.047 (0.098)	-0.674** (0.026)	0.522** (0.140)	-0.235* (0.101)
N	123 616	6 989	11 647	114 041	6 342	11 207
LR	847.9	3.9	15.0	695.2	21.8	17.7

¹ Referansekategori: "uten arbeid". Standardfeil i parentes; **p<0.01, *p<0.05.

Tabell A2: Separate Cox-modeller for overgang til uførepensjon for menn og kvinner med interaksjonsledd mellom fødelandskategoriseringen og de ulike forklaringsvariablene.¹

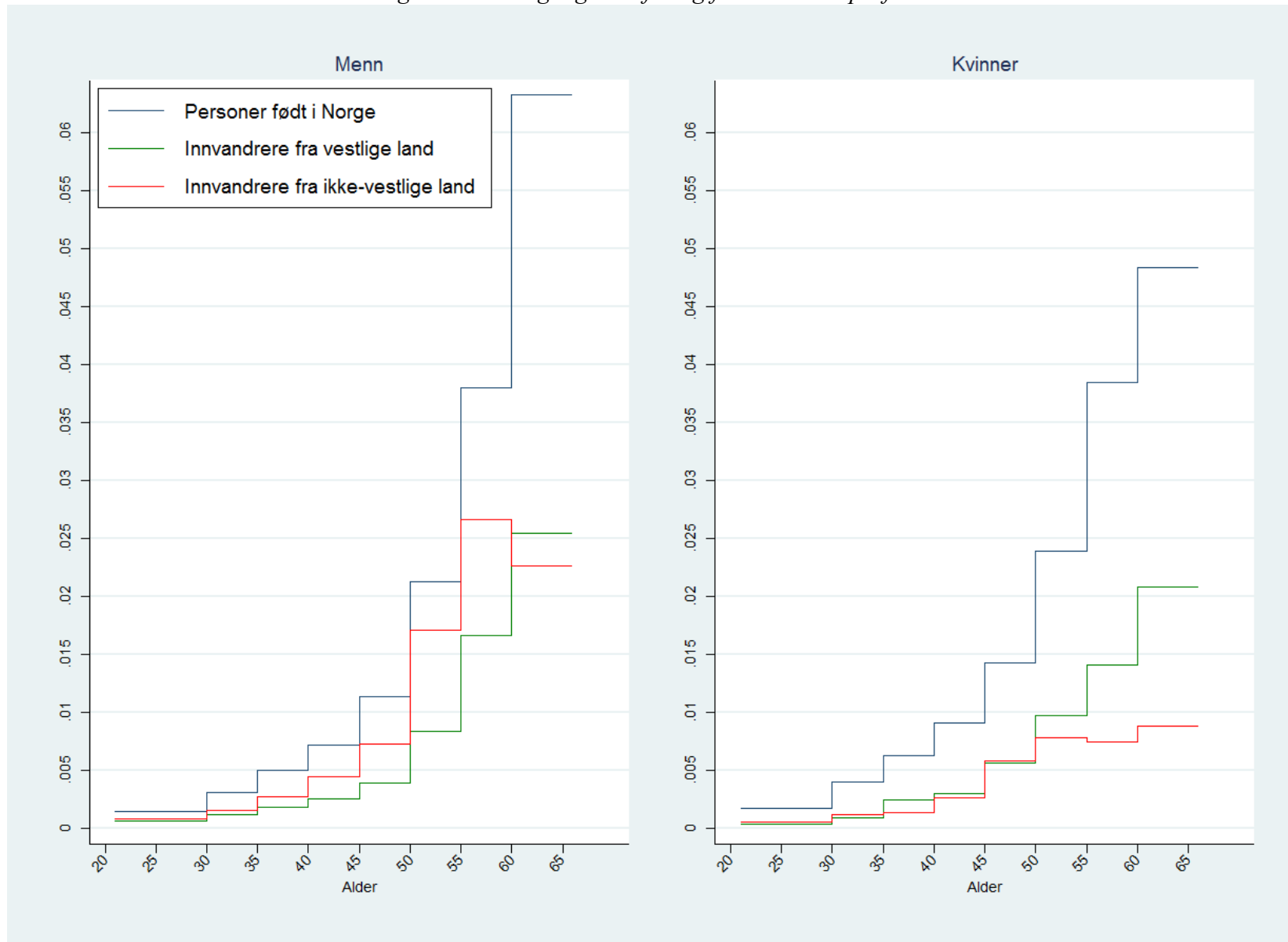
	Menn			Kvinner		
	(1)	(2)	(3)	(1)	(2)	(3)
Ikke-vesten	0.369** (0.052)	-0.427** (0.055)	-0.528** (0.131)	-0.108 (0.059)	-0.560** (0.061)	-0.706** (0.113)
Vesten	-0.194** (0.045)	-0.312** (0.046)	-0.897** (0.108)	-0.267** (0.043)	-0.259** (0.043)	-0.945** (0.106)
Utdanningsnivå		-0.034 (0.024)	-0.088** (0.025)		-0.095** (0.024)	-0.142** (0.025)
Utdanning - kvadrert		-0.036** (0.005)	-0.026** (0.006)		-0.017** (0.005)	-0.009 (0.006)
Gjennomsnittsinntekt		-0.043** (0.002)	-0.043** (0.002)		-0.024** (0.005)	-0.026** (0.005)
Gjennomsnittsinntekt - kvadrert		0.000** (0.000)	0.000** (0.000)		-0.000 (0.000)	-0.000 (0.000)
Deltid		0.801** (0.040)	0.755** (0.043)		0.368** (0.042)	0.329** (0.044)
Heltid		0.606** (0.040)	0.570** (0.043)		0.244** (0.050)	0.205** (0.052)
Andel år på sosialhjelp		1.822** (0.042)	1.850** (0.045)		1.830** (0.045)	1.821** (0.047)
Ugift		0.182** (0.028)	0.172** (0.029)		-0.030 (0.026)	-0.009 (0.027)
Skilt/Separert		0.106** (0.028)	0.109** (0.030)		0.180** (0.026)	0.190** (0.028)
Ikke-vesten utdanning			0.405** (0.118)			0.353* (0.140)
Ikke-vesten utdanning - kvadrert			-0.081** (0.028)			-0.087* (0.034)
Ikke-vesten inntekt			0.049** (0.018)			0.033 (0.028)
Ikke-vesten inntekt - kvadrert			-0.001 (0.000)			-0.001 (0.001)
Ikke-vesten deltid			-0.224 (0.210)			0.614* (0.240)
Ikke-vesten heltid			-0.177 (0.200)			0.782** (0.254)
Ikke-vesten sosialhjelp			-0.539** (0.162)			-0.833** (0.243)
Ikke-vesten ugift			-0.022 (0.144)			-0.630** (0.210)
Ikke-vesten skilt/sep.			-0.355* (0.151)			-0.274 (0.164)

(fortsetter på neste side)

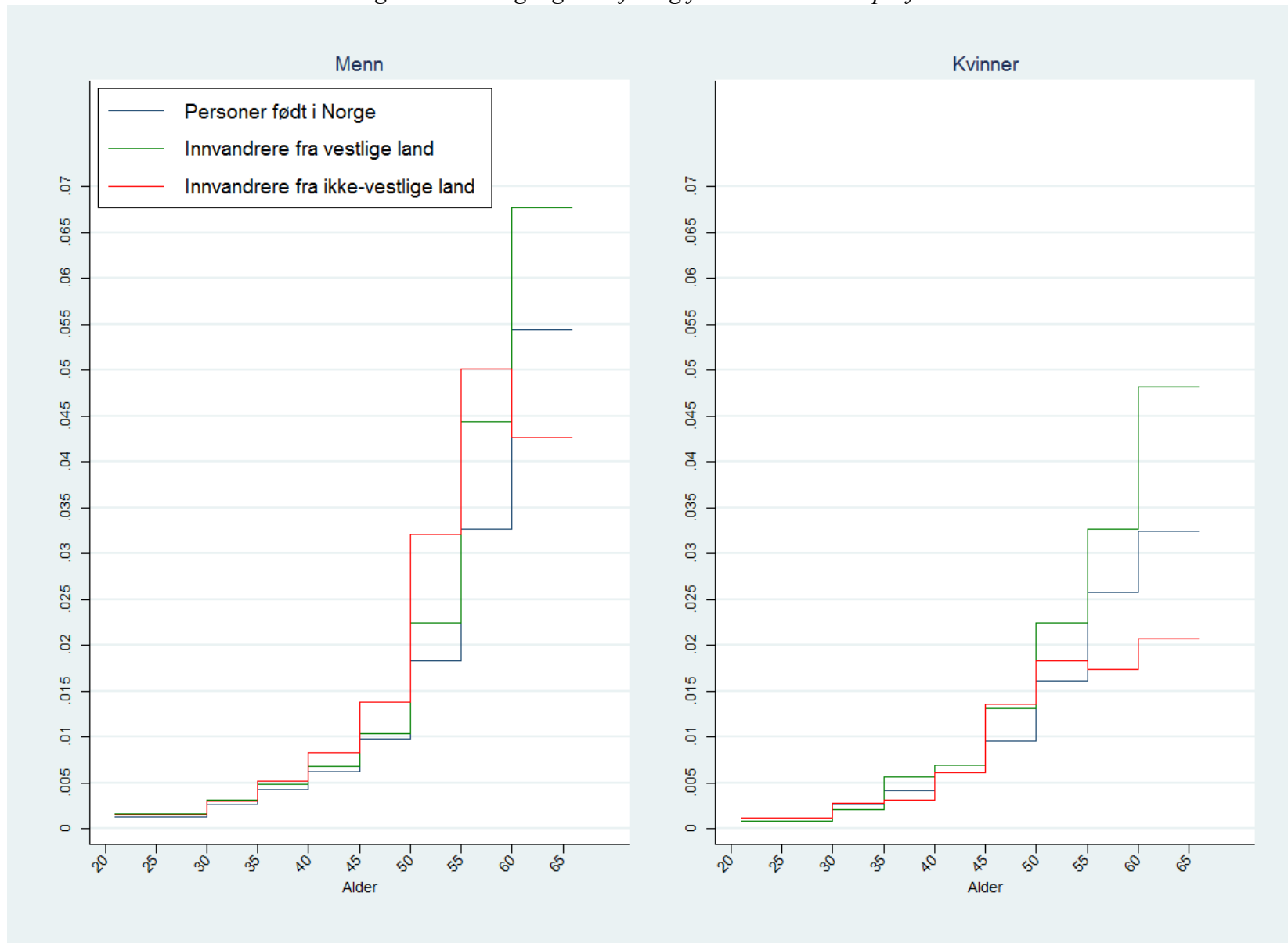
¹ Referansekategori: "Gift", "født i Norge" og "uten arbeid". Standardfeil i parentes; **p<0.01, *p<0.05.

Vesten utdanning			0.477**			0.479**
			(0.099)			(0.098)
Vesten utdanning - kvadrert			-0.094**			-0.077**
			(0.023)			(0.021)
Vesten inntekt			0.010			0.032
			(0.008)			(0.019)
Vesten inntekt – kvadrert			-0.000			-0.001
			(0.000)			(0.001)
Vesten deltid			0.400*			0.233
			(0.161)			(0.174)
Vesten heltid			0.329*			0.114
			(0.149)			(0.200)
Vesten sosialhjelp			0.325			0.870**
			(0.168)			(0.181)
Vesten ugift			-0.040			-0.124
			(0.115)			(0.114)
Vesten skilt/sep.			-0.092			-0.237*
			(0.117)			(0.113)
N	142 252	142 252	142 252	131 590	131 590	131 590
-2LL	175866.7	170601.2	170440.6	210812.1	207012.1	206753.6
LR		5265.5	160.6		3799.9	258.5
P-verdi for endring		<0.000	<0.000		<0.000	<0.000

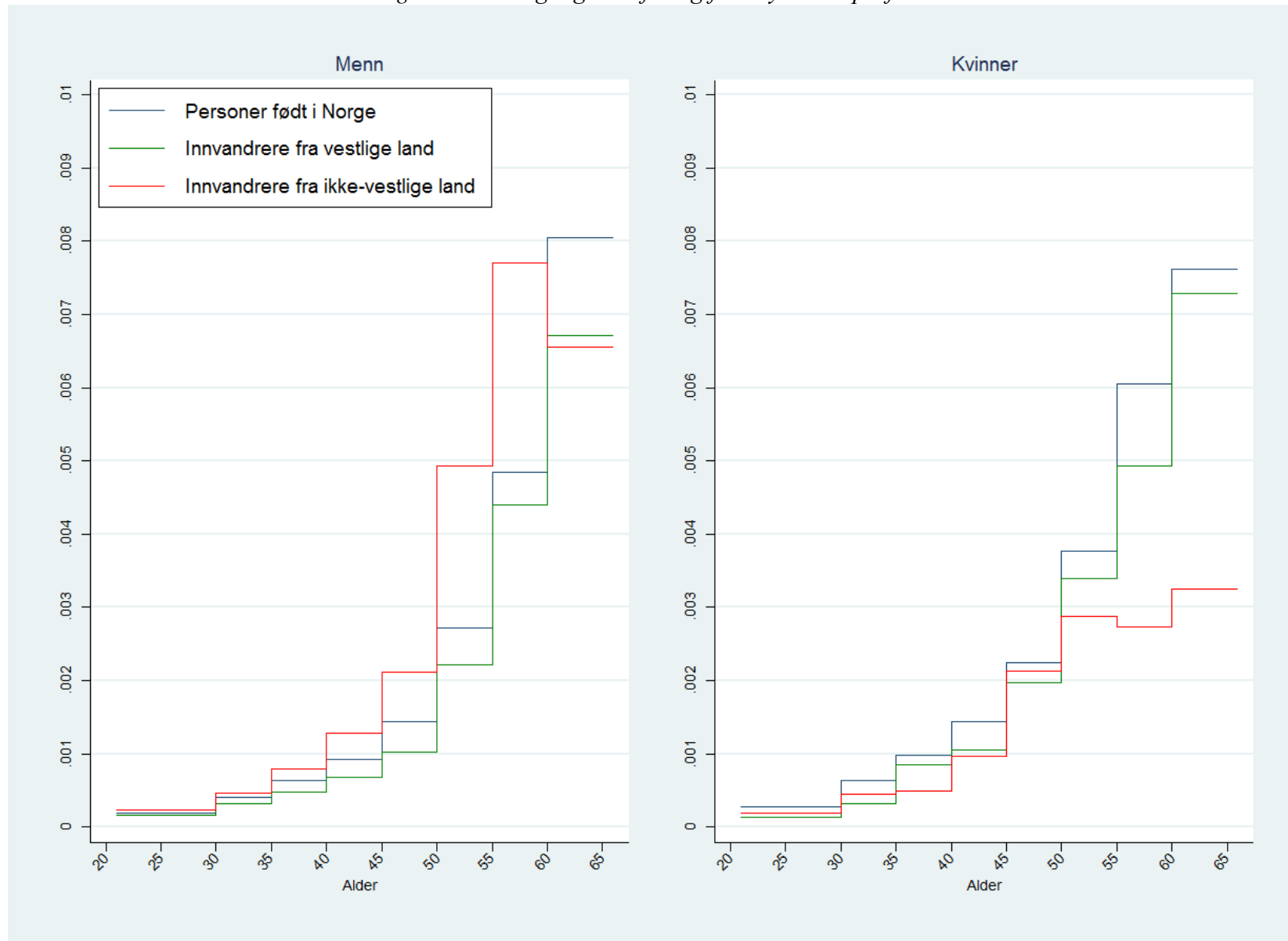
Figur A.1: Overgangsrate for ugift "lavressursprofil".

Figur A.2: Overgangsrate for ugift "middelsressursprofil".

Figur A.3: Overgangsrate for ugift "høyressursprofil".

Referanser:

- Aakvik, A., Dahl, S. Å., og Vaage, K. (2005). *Late careers and career exits in Norway* (Bind 38). Bergen: Institute for Research in Economics and Business Administration.
- Adler, N. E. (1994). Socioeconomic status and health. *The American psychologist*, 49(1), 15.
- Althausen, R. P., og Kalleberg, A. L. (1981). Firms, Occupations, and the Structure of Labor Markets. I I. Berg (Red.), *Sociological perspectives on labor markets*. New York: Academic Press.
- Arrow, K. (1973). The theory of discrimination. I O. Ashenfelter og A. Rees (Red.), *Discrimination in labor markets*. Princeton, N.J.
- Bailey, T., og Waldinger, R. (1991). Primary, Secondary, and Enclave Labor Markets: A Training Systems Approach. *American Sociological Review*, 56(4), 432-445.
- Baker, G., og Holmstrom, B. (1995). Internal Labor Markets: Too Many Theories, Too Few Facts. *The American Economic Review*, 85(2), 255-259.
- Bay, A.-H., Hellevik, T., og Koren, C. (2005). Demografi og økonomi. I A.-H. Bay, A. Hatland, T. Hellevik og C. Koren (Red.), *De Norske trygdene: framvekst, forvaltning og fordeling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Becker, G. S. (1971). *The economics of discrimination*. Chicago: University of Chicago Press.
- Becker, G. S. (1993). *Human capital, a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Berg, I. (1981). Introduction. I I. Berg (Red.), *Sociological perspectives on labor markets*. New York: Academic Press.
- Bhopal, R. (1997). Is research into ethnicity and health racist, unsound, or important science? *BMJ*, 314(7096), 1751.
- Blaikie, N. (2000). *Designing social research : the logic of anticipation*. Cambridge: Polity Press.
- Blaxter, M. (2007). *Health*. Cambridge: Polity.
- Blekesaune, M. (2005a). Hvordan påvirker AFP uførepensjoneringen? *Tidsskrift for velferdsforskning*, 3.
- Blekesaune, M. (2005b). *Unge uførepensjonister : hvem er de, og hvor kommer de fra?* (Bind 8/05). Oslo: Nova.
- Blekesaune, M. (2009). *Avgangsalder og pensjoneringsmønster i staten* (Bind 1/2009). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Blekesaune, M., og Barrett, A. E. (2005). Marital Dissolution and Work Disability. *European Sociological Review*, 21(3), 259-271.
- Blekesaune, M., Hellevik, T., og Pedersen, A. W. (2010). Uførhet. I A.-H. Bay, A. Hatland, T. Hellevik og C. Koren (Red.), *De Norske trygdene, framvekst, forvaltning og fordeling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Blom, S. (1998). *Levekår blant ikke-vestlige innvandrere i Norge* (Bind 98/16). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Blom, S. (2008). *Innvandrerers helse 2005/2006* (Bind 2008/35). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Blossfeld, H.-P. (1996). Macro-sociology, Rational Choice Theory, and Time. *European Sociological Review*, 12(2), 181-206.
- Blossfeld, H.-P., Golsch, K., og Rohwer, G. (2007). *Event history analysis with Stata*. Mahwah, N.J. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Borjas, G. J., og Hilton, L. (1996). Immigration and the Welfare State: Immigrant Participation in Means-Tested Entitlement Programs. *The Quarterly Journal of Economics*, 111(2), 575-604.
- Borjas, G. J., og Trejo, S. J. (1991). Immigrant Participation in the Welfare System. *Industrial and Labor Relations Review*, 44(2), 195-211.

- Bowitz, E. (1997). Disability benefits, replacement ratios and the labour market. A time series approach. *Applied Economics*, 29(7), 913 - 923.
- Bowles, S., og Gintis, H. (1993). The Revenge of Homo Economicus: Contested Exchange and the Revival of Political Economy. *The Journal of Economic Perspectives*, 7(1), 83-102.
- Brandvold, Å. (2009, 28.12). - Virker mot sin hensikt. *Klassekampen*, s. 6-7,
- Bratberg, E., Holmås, T. H., og Thøgersen, Ø. (2004). Assessing the effects of an early retirement program. *Journal of Population Economics*, 17(3), 387-408.
- Bratsberg, B., Raaum, O., og Røed, K. (2010). When Minority Labor Migrants Meet the Welfare State. *Journal of Labor Economics*, 28(3), 633-676.
- Bratsberg, B., Raaum, O., og Røed, K. (2011). Yrkesdeltaking på lang sikt blant ulike innvandrergupper i Norge. *Rapport, 2011(1)*.
- Brekke, I., og Mastekaasa, A. (2008). Highly educated immigrants in the Norwegian labour market: permanent disadvantage? *Work, Employment & Society*, 22(3), 507-526.
- Brekke, I., og Mastekaasa, A. (2009). Arbeidsinntekt blant innvandrere og etterkommere av innvandrere. I G. E. Birkelund og A. Mastekaasa (Red.), *Integrert?, innvandrere og barn av innvandrere i utdanning og arbeidsliv*. Oslo: Abstrakt forl.
- Brochmann, G. (2003). Del II. 1975-2000. I K. Kjeldstadli (Red.), *Norsk innvandringshistorie. I globaliseringens tid, 1940-2000*. Oslo: Pax.
- Brochmann, G., og Hagelund, A. (2005). *Innvandringens velferdspolitiske konsekvenser: nordisk kunnskapsstatus*. København: Nordisk Ministerråd.
- Brochmann, G., og Hagelund, A. (2006). Innledning: Velferdsstat og innvandring - utfordringer for forskningen. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 4.
- Brochmann, G., og Hagelund, A. (2010). Del 4 Norge: Landet for den gyldne middelvei. I G. Brochmann, A. Hagelund, K. Borevi, H. V. Jønsson og K. Petersen (Red.), *Velferdens grenser : innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brown, C. (1984). *Black and white Britain: the third PSI survey*. Aldershot: Gower.
- Brækhus, H. (1996). *Mor kan ikke bli syk : om uførepensjon til husmødre etter folketrygdloven i et kvinnerettslig perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Cain, G. G. (1976). The Challenge of Segmented Labor Market Theories to Orthodox Theory: A Survey. *Journal of Economic Literature*, 14(4), 1215-1257.
- Cappelen, Å., og Tveter, E. (2009). *Modellering og prognoser av arbeidsledighet blant innvandrere* (Bind 2009/32). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Castilla, E. J. (2007). *Dynamic analysis in the social sciences*. Amsterdam: Academic Press.
- Chiswick, B. R. (1978). The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-born Men. *Journal of Political Economy*, 86(5), 897.
- Chiswick, B. R., og Miller, P. W. (2003). The complementarity of language and other human capital: immigrant earnings in Canada. *Economics of Education Review*, 22(5), 469-480.
- Claussen, B., Dalgård, O. S., og Brusgaard, D. (2009). Får innvandrere i Oslo mer eller mindre uførepensjon enn etniske nordmenn? *Søkelys på arbeidslivet*, 16, 401-408.
- Cleves, M. A., Gould, W., Gutierrez, R., og Marchenko, Y. (2008). *An Introduction to survival analysis using Stata*. College Station, Tex.: Stata Press.
- Colbjørnsen, T. (1982). *Sysselsettingsproblemer, påtvunget eller selvvalgt?* (Bind 16). Oslo: Sosialdepartementet.
- Dahl, G. (2004). *Trygd blant innvandrere 1992-2000* (Bind 2004/62). Oslo: Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk/Seksjon for levekårsstatistikk.

- Dahl, S. Å. (1999). Uføre- og førtidspensjonering. I H.-T. Hansen (Red.), *Kunnskapsstatus for den nordiske trygdeforskningen på 1990-tallet* (Bind nr 12/99). Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Dahl, S. Å., Hansen, H.-T., og Olsen, K. M. (2010). Sickness Absence among Immigrants in Norway, 1992--2003. *Acta Sociologica*, 53(1), 35-52.
- Dahl, S. Å., Nilsen, Ø. A., og Vaage, K. (2000). Work or retirement? Exit routes for Norwegian elderly. *Applied Economics*, 32(14), 1865 - 1876.
- Dahl, S. Å., Nilsen, Ø. A., og Vaage, K. (2003). Gender Differences in Early Retirement Behaviour. *European Sociological Review*, 19(2), 179-198.
- Daugstad, G. (2008). *Innvandring og innvandrere 2008* (Bind 103). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Denton, M., Prus, S., og Walters, V. (2004). Gender differences in health: a Canadian study of the psychosocial, structural and behavioural determinants of health. *Social Science & Medicine*, 58(12), 2585-2600.
- Djuve, A. B., og Hagen, K. (1995). "Skaff meg en jobb!": levekår blant flyktinger i Oslo (Bind 184). Oslo: Fafo.
- Doeringer, P. B., og Piore, M. J. (1971). *Internal labor markets and manpower analysis*. New York: Sharpe.
- Duvander, A.-Z. E. (2001). Do Country-Specific Skills Lead to Improved Labor Market Positions? *Work and Occupations*, 28(2), 210-233.
- Ekeland, A., Næsheim, H., Rønningen, D., og Berge, C. (2009). *Hvordan påvirkes innvandrerne av omslaget i arbeidsmarkedet?* (Bind 2009/61). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Ekhaugen, T. (2005). *Immigrants on welfare, assimilation and benefit substitution* (Bind no. 18/2005). Oslo: Department of Economics, University of Oslo.
- Elder, G. H., Johnson, M., K., og Crosnoe, R. (2004). The Emergence and Development of Life Course Theory. I J. T. Mortimer og M. J. Shanahan (Red.), *Handbook of the Life Course*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Elstad, J. I. (1996). Inequalities in health related to women's marital, parental, and employment status--A comparison between the early 70s and the late 80s, Norway. *Social Science & Medicine*, 42(1), 75-89.
- Elstad, J. I. (1998). The Psycho-social Perspective on Social Inequalities in Health. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), 598-618.
- Elstad, J. I. (1999). *Mindre kjønnsforskjeller i helse? : helseforskjeller mellom kvinner og menn i perioden med "det moderne likestillingsprosjektet"* (Bind 13/99). Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Elstad, J. I. (2005). *Sosioøkonomiske ulikheter i helse: teorier og forklaringer*. Oslo: Sosial- og helsedirektoratet.
- Elstad, J. I. (2008). *Utdanning og helseulikheter : problemstillinger og forskningsfunn*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Eriksen, T. H., og Sørheim, T. A. (1994). *Kulturforskjeller i praksis: perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Erlei, M. (2008). Heterogeneous social preferences. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 65(3-4), 436-457.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford: Oxford University Press.
- Fevang, E., og Røed, K. (2006). *Veien til uføretrygd i Norge* (Bind 10/2006). Oslo: Frischsenteret.
- Fevang, E., og Røed, K. (2009). Innvandrere og uførepensjon. En kommentar til Claussen, Dalgaard og Brusgaard. *Søkelys på arbeidslivet*, 16, 409-411.

- Friedberg, R. M. (2000). You Can't Take It with You? Immigrant Assimilation and the Portability of Human Capital. *Journal of Labor Economics*, 18(2), 221-251.
- Fædrelandsvennen (2011, 12.01). Det kan være for lett å få trygd i Norge. *Fædrelandsvennen*, Gaasø, K. (2005). Mest hjelp til å etablere seg, sosialhjelp og innvandrere. *Samfunnsspeilet*, 19(2005)nr 1, S. 17-23.
- Gabe, J., Bury, M., og Elston, M. A. (2004). *Key concepts in medical sociology*. London Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
- Ginn, J., og Arber, S. (2001). Pension prospects of minority ethnic groups: inequalities by gender and ethnicity. *The British Journal of Sociology*, 52(3), 519-539.
- Gove, W. R. (1984). Gender differences in mental and physical illness: The effects of fixed roles and nurturant roles. *Social Science & Medicine*, 19(2), 77-84.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Granovetter, M. (1981). Toward a Sociological Theory of Income Differences. I I. Berg (Red.), *Sociological perspectives on labor markets*. New York: Academic Press.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Granovetter, M. (1995). *Getting a job, a study of contacts and careers*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gruber, J., Milligan, K., og Wise, D. A. (2010). Introduction and Summary. I J. Gruber og D. A. Wise (Red.), *Social security programs and retirement around the world : the relationship to youth employment*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gruber, J., og Wise, D. (1998). Social Security and Retirement: An International Comparison. *The American Economic Review*, 88(2), 158-163.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hagen, K. B., Tambs, K., og Bjerkedal, T. (2006). What mediates the inverse association between education and occupational disability from back pain?--A prospective cohort study from the Nord-Trøndelag health study in Norway. *Social Science & Medicine*, 63(5), 1267-1275.
- Halvorsen, K. (1977). *Arbeid eller trygd?* Oslo: Pax.
- Halvorsen, K. (1990). *Innføring i sosialpolitikk*. Oslo: TANO.
- Halvorsen, K. (1991). Før tidspensjonering - Et samspill mellom yrkesbasert og offentlig velferd ved tidlig yrkesavgang. I A. Hatland (Red.), *Trygd som fortjent? : en antologi om trygd og velferdsstat*. Oslo: Ad Notam.
- Halvorsen, K. (2002a). *Grunnbok i helse- og sosialpolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, K. (2002b). *Sosiale problemer : en sosiologisk innføring*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hansen, H.-T. (1996). *Trygd, en midlertidig bro, eller en vei ut av arbeidsmarkedet?* , Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen.
- Hansen, H.-T. (1998). Betydningen av individuelle valg i trygdekarrierer. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 4.
- Hansen, H.-T. (2009). The Dynamics of Social Assistance Reciprocity: Empirical Evidence from Norway. *European Sociological Review*, 25(2), 215-231.
- Hansen, H.-T. (Red.). (1999). *Kunnskapsstatus for den nordiske trygdeforskningen på 1990-tallet* (Bind 12/99). Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Hansen, J., og Lofstrom, M. (2003). Immigrant Assimilation and Welfare Participation: Do Immigrants Assimilate Into or Out of Welfare? *The Journal of Human Resources*, XXXVIII(1), 74-98.
- Hatland, A. (2010). Kunnskapsstatus - Innvandrenerne møte med velferdsstaten. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 13(3).
- Hellesnes, P. (2010, 01.12). Den store uførekrigen. *Klassekampen*, s. 8-9,

- Hernæs, E., Røed, K., og Strøm, S. (2002). *Yrkesdeltakelse, pensjoneringsatferd og økonomiske insentiver* (Bind 4/2002). Oslo: Frischsenteret.
- Hernæs, E., Sollie, M., og Strøm, S. (2000). Early Retirement and Economic Incentives. *Scandinavian Journal of Economics*, 102(3), 481-502.
- Hernæs, E., Zhiyang, J., og Strøm, S. (2001). *Retirement in Non-Cooperative and Cooperative Families*: CESifo Group Munich.
- Hudson, K. (2007). The new labor market segmentation: Labor market dualism in the new economy. *Social Science Research*, 36(1), 286-312.
- Høgsnes, G., Penner, A., og Petersen, T. (2010). Betydning av ekteskap og barn for kvinners lønn. I D. Album, M. N. Hansen og K. Widerberg (Red.), *Metodene våre: eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Høydahl, E. (2008). Vestlig og ikke-vestlig - ord som ble for store og gikk ut på dato, innvandrerbegreper i statistikken. *Samfunnsspeilet*, 22(2008) nr 4, S. 66-69.
- Höög, J., og Stattin, M. (1992). Vilka blir förtidspensionärer? I S. Marklund (Red.), *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsen, J. P. (1998). *The economics of gender*. Malden, Mass.: Blackwell.
- Jenkins, S. (2004). Survival Analysis Tilgjengelig fra <http://www.iser.essex.ac.uk/files/teaching/stephenj/ec968/pdfs/ec968lnotesv6.pdf>
- Jenum, A. K. (2009). Etniske og kulturelle faktorerers betydning for helse. I J. G. Mæland, M. A. Elston, Ø. Næss og S. Westin (Red.), *Sosial epidemiologi : sosiale årsaker til sykdom og helsesvikt*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Kalleberg, A. L., og Sørensen, A. B. (1979). The Sociology of Labor Markets. *Annual Review of Sociology*, 5(1), 351-379.
- Karlsen, S., og Nazroo, J. Y. (2002). Agency and structure: the impact of ethnic identity and racism on the health of ethnic minority people. *Sociology of Health & Illness*, 24(1), 1-20.
- Katbamna, S., Bhakta, P., og Parker, G. (2000). Perceptions of disability and care-giving relationships in South Asian communities. I W. I. U. Ahmad (Red.), *Ethnicity, disability and chronic illness*. Buckingham: Open University Press.
- Kelly, S., Hertzman, C., og Daniels, M. (1997). Searching for the biological pathways between stress and health. *Annual Review of Public Health*, 18(1), 437-462.
- Kohli, M. (2009). The World We Forgot: A Historical Review of the Life Course. I W. R. Heinz, J. Huinink og A. Weymann (Red.), *The Life Course Reader - Individuals and Societies Across Time*. Chicago: Campus.
- Kolberg, J. E. (1979). Forskningen om førtidspensjoneringen i Norge. I K. Wærness og J. E. Kolberg (Red.), *Trygd og samfunn: nytt syn på samspillet mellom trygdeordninger og samfunnsutvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kolberg, J. E. (1991). En empirisk prøving av utstøtingsmodellen. I A. Hatland (Red.), *Trygd som fortjent? : en antologi om trygd og velferdsstat*. Oslo: Ad Notam.
- Koren, C. (2005). Eldres inntekssikring. I A.-H. Bay, A. Hatland, T. Hellevik og C. Koren (Red.), *De Norske trygdene: framvekst, forvaltning og fordeling*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Lian, O. S. (2004). Sosiologiske forståelse av helse, sykdom og medisinsk praksis. I J. G. Mæland, P. Fugelli, G. Høyser og S. Westin (Red.), *Sosialmedisin : i teori og praksis*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Lian, O. S. (2006). Den moderne eos-myten om medikalisering som modernitetsfenomen. *Sosiologisk tidsskrift*, 14(1), 63-87.
- Lie, B. (2002). *Innvandring og innvandrere 2002*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Liebig, T. (2010). Jobs for Immigrants. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No 94*.

- Llácer, A., Zunzunegui, M. V., del Amo, J., Mazarrasa, L., og Bolúmar, F. (2007). The contribution of a gender perspective to the understanding of migrants' health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 61(Suppl 2), ii4-ii10.
- Longva, P., og Raaum, O. (2003). Earnings assimilation of immigrants in Norway – A reappraisal. *Journal of Population Economics*, 16(1), 177-193.
- Lorentzen, T. (2000). *Marginalisering og utstøytning av arbeidstakarar - ein komparativ analyse av innvandrar og nordmenn sin risiko for trygding*. Hovedfagsoppgave, Universitet i Bergen, Bergen.
- Lundberg, O. (1991). Causal explanations for class inequality in health--An empirical analysis. *Social Science & Medicine*, 32(4), 385-393.
- Lyngstad, T. H. (2010). Der var det slutt. Et eksempel på forløpsanalyse. I D. Album, M. N. Hansen og K. Widerberg (Red.), *Metodene våre: eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Marklund, S. (1992). Innledning. I S. Marklund (Red.), *Rehabilitering i ett samhällsperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Marmot, M. G., Adelstein, A. M., og Bulusu, L. (1984). Lessons from the study of immigrant mortality. *Lancet*, 1(8392), 1455-1457.
- Menard, S. (1991). *Longitudinal research* (Bind 76). Newbury Park: Sage Publications.
- Midtsundstad, T. (2002). *AFP-pensjonisten: sliten - eller frisk og arbeidsfør?, en analyse av tidlig pensjonering og bruk av AFP i privatsektor* (Bind 385). Oslo: Fafo.
- Mills, M. (2010). *Introducing Survival and Event History Analysis*. London: Sage Publications.
- Molloy, D., Knight, T., og Woodfield, K. (2003). *Diversity in disability: Exploring the interactions between disability, ethnicity, age, gender and sexuality* Report no. 188. London: Department for Work and Pensions Research.
- Mykletun, A. (2000). *Overgang fra arbeid til trygd, attraksjon eller utstøtning?* Hovedfagsoppgave, Universitet i Bergen, Bergen.
- Nav (2010a). Arkiv - Avtalefestet pensjon (AFP) 31. desember 2005 Hentet 01.12, 2010, fra <http://www.nav.no/805335523.cms>
- Nav (2010b). Avtalefestet pensjon (AFP) Hentet 15.10, 2010, fra [http://www.nav.no/Pensjon/Avtalefestet+pensjon+\(AFP\)](http://www.nav.no/Pensjon/Avtalefestet+pensjon+(AFP))
- Nav (2010c). Lov om folketrygd (folketrygdloven) av 1997 Hentet 17.02, 2010, fra <http://www.nav.no/rettskildene/Forside/Folketrygdloven/151695.cms>
- Nav (2010d). Uføreytelser Hentet 15.10, 2010, fra <http://www.nav.no/page?id=1073743234>
- Nazroo, J. Y. (1998). Genetic, Cultural or Socio-economic Vulnerability? Explaining Ethnic Inequalities in Health. *Sociology of Health & Illness*, 20(5), 710-730.
- Nergaard, K. (2009). *Hvem har ikke AFP? : en analyse med basis i registerbaserte data* (Bind 2009:20). Oslo: Fafo.
- Nerland, S. M. (2008). *Ikke-vestlige innvandreres forhold til arbeidsmarkedet, utdanning og velferdsordninger i ulike livsfaser* (Bind 2008/26). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Noack, T. (2004). Hvor skal samboerne krysse av. *Samfunnsspeilet*, 3.
- Nordberg, M., og Røed, K. (2002). *Utsøtning fra arbeidsmarkedet og tiltaksapparatets rolle* (Bind 2/2002). Oslo: Frischsenteret.
- NOU (2000: 27). *Sykefravær og uførepensjonering - Et inkluderende arbeidsliv*.
- NOU (2007: 4). *Ny uførestønad og ny alderspensjon til uføre*.
- NSD (2010). FD-Trygd - Forløpsdatabasen trygd Hentet 10.10, 2010, fra <http://www.nsd.uib.no/velferd/trygdedata/FD-Trygd.html>
- Olsen, B. (2008). 4. Arbeid. I G. Daugstad (Red.), *Innvandring og innvandrere 2008* (Bind 103). Oslo: Statistisk sentralbyrå.

- Olsen, B. (2009). *Innvandrere ansatt i staten : hvorfor lavere andel enn i privat sektor?* (Bind 2009/8). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Olsen, B. (2010). *Flyktninger og arbeidsmarkedet 4. kvartal 2008* (Bind 2010/2). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Parsons, T. (1975). The Sick Role and the Role of the Physician Reconsidered. *The Milbank Memorial Fund Quarterly. Health and Society*, 53(3), 257-278.
- Petersen, T. (1993). Recent Developments in: The Economics of Organization: The Principal-Agent Relationship. *Acta Sociologica*, 36(3), 277-293.
- Petersen, T. (2005). Measurement in Discrimination. I K. Kempf-Leonard (Red.), *Encyclopedia of social measurement*. Amsterdam ; Oxford: Elsevier.
- Piore, M. J. (1979a). *Birds of passage, migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piore, M. J. (1979b). *Unemployment and inflation, institutionalist and structuralist views : a reader in labour economics*. White Plains, N.Y.: Sharpe.
- Pumariega, A. J., Rothe, E., og Pumariega, J. B. (2005). Mental Health of Immigrants and Refugees. *Community Mental Health Journal*, 41(5), 581-597.
- Reich, M., Gordon, D. M., og Edwards, R. C. (1973). A Theory of Labor Market Segmentation. *The American Economic Review*, 63(2), 359-365.
- Ringdal, K. (2001). *Enhet og mangfold : samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Risa, A. E. (1990). *Utilsikta aktørrespons på trygdeordninger : eit oversyn over internasjonal empirisk litteratur* (Bind 47). Bergen: SEFOS, Senter for samfunnsforskning.
- Rognerud, M., Strand, B. H., og Næss, Ø. (2007). *Sosial ulikhet i helse: en faktarapport* (Bind 2007:1). Oslo: Nasjonalt folkehelseinstitutt.
- Rogstad, J. (2000). *Mellom faktiske og forestilte forskjeller, synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Ryder, N. B. (1965). The Cohort as a Concept in the Study of Social Change. *American Sociological Review*, 30(6), 843-861.
- Røed, K., og Haugen, F. (2003). Early Retirement and Economic Incentives: Evidence from a Quasi-natural Experiment. *LABOUR*, 17(2), 203-228.
- Salway, S., Platt, L., Harriss, K., og Chowbey, P. (2007). Long-term health conditions and Disability Living Allowance: exploring ethnic differences and similarities in access. *Sociology of Health & Illness*, 29(6), 907-930.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51(1), 1-17.
- Sheldon, T. A., og Parker, H. (1992). Race and ethnicity in health research. *Journal of Public Health*, 14(2), 104-110.
- Skog, O.-J. (2004). *Å forklare sosiale fenomener*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Smaje, C. (1996). The Ethnic Patterning of Health: New Directions for Theory and Research. *Sociology of Health & Illness*, 18(2), 139-171.
- Smith, G. (2000). Learning to live with complexity: ethnicity, socioeconomic position, and health in Britain and the United States. *Am J Public Health*, 90(11), 1694-1698.
- Smith, N. R., Kelly, Y. J., og Nazroo, J. Y. (2009). Intergenerational continuities of ethnic inequalities in general health in England. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 63(3), 253-258.
- SSB (2010a). Forløpsdatabasen Trygd (FD-Trygd) Hentet 10.10, 2010, fra <http://www.ssb.no/emner/03/fd-trygd/index.html>
- SSB (2010b). Konsumprisindeksen fra 1865. 1998 = 100 Hentet 10.10, 2010, fra <http://www.ssb.no/emner/08/02/10/kpi/tab-01.html>

- SSB (2010c). Norsk standard for utdanningsgruppering (NUS2000) Hentet 11.10, 2010, fra <http://www3.ssb.no/stabas/ItemsFrames.asp?ID=6837360&Language=nb>
- St.meld.nr.17 (1996-97). *Om innvandring og det flerkulturelle Norge.*
- St.meld.nr.49 (2003-2004). *Mangfold gjennom inkludering og deltagelse. Ansvar og frihet.*
- St.prp.nr.1 (2008-2009). *For budsjettåret 2009.*
- Straus, R. (1957). The Nature and Status of Medical Sociology. *American Sociological Review*, 22(2), 200-204.
- Sørensen, A. B., og Kalleberg, A. L. (1981). An Outline of the Matching of Persons to Jobs. I I. Berg (Red.), *Sociological perspectives on labor markets*. New York: Academic Press.
- Telemarksavisa (2011, 15.01). - For lett å få trygd? *Telemarksavisa*, s. 8-10,
- Thøgersen, Ø., Bratberg, E., og Holmås, T. H. (1998). *Normer, incentiver og tidligpensjonering* (Bind 33/1998). Bergen: SNF.
- Tjelmeland, H. (2003). Del I. 1940-1975. I K. Kjeldstadli (Red.), *Norsk innvandringshistorie. I globaliseringens tid, 1940-2000*. Oslo: Pax.
- Tomaskovic-Devey, D., Thomas, M., og Johnson, K. (2005). Race and the Accumulation of Human Capital across the Career: A Theoretical Model and Fixed-Effects Application. *The American Journal of Sociology*, 111(1), 58-89.
- Trygdestatistisk-årbok (2005). Hentet 15.10.2010, fra <http://www.nav.no/Om+NAV/Tall+og+analyse/Statistikk/805321750.cms>
- Tveter, E. (2009). *Arbeidsledighet blant innvandrere, en prognosemodell* (Bind 2009/51). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Winter, E. (2004). Incentives and Discrimination. *The American Economic Review*, 94(3), 764-773.
- Wærness, K. (1979). Kvinner og trygd. I K. Wærness og J. E. Kolberg (Red.), *Trygd og samfunn: nytt syn på samspillet mellom trygdeordninger og samfunnsutvikling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Østby, L. (2001). *Beskrivelse av nyankomne flyktningers vei inn i det norske samfunnet, notat til Lovutvalget som skal utrede og lage forslag til lovgivning om stønad for nyankomne innvandrere* (Bind 2001/23). Oslo: Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk.
- Østby, L. (2004). *Innvandrere i Norge - hvem er de, og hvordan går det med dem?* Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Østby, L. (2006). Er det virkelig slik at innvandrere blir mer avhengig av trygd etter hvert? En kritikk av "Immigrants on Welfare" av Tyra Ekhaugen. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 4, 255-262.
- Østby, L. (2010). *Innvandrere med lavinntekt* (Bind 2010/5). Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Österberg, T., og Gustafsson, B. (2006). Disability pension among immigrants in Sweden. *Social Science & Medicine*, 63(3), 805-816.